

T.C
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
NUREDDİN MAHMUD ZENGİ VE İSLAM TARİHİNDEKİ
YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tuğçe YILDIRIM

Çorum, 2020

NUREDDİN MAHMUD ZENGİ VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Tuğçe YILDIRIM

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ**

ÇORUM – 2020

KABUL VE ONAY

Tuğçe YILDIRIM tarafından hazırlanan *Nureddin Mahmud Zengî ve İslam Tarihindeki Yeri* başlıklı bu çalışma 28/09/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ(Başkan-Danışman)

Prof. Dr. Mustafa KILIÇ

Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EV KURAN

Enstitü Müdürü V.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (...../...../20...)

İmzası

.....

Tuğçe YILDIRIM

ÖZET

YILDIRIM, Tuğçe. *Nureddin Mahmud Zengî ve İslam Tarihindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

Nureddin Mahmud Zengi, XII. yüzyılda Zengi Devleti'nin hükümdarı, siyasi, askeri ve sosyal anlamda başarılı bir şahsiyettir. Nureddin Mahmud Zengi'nin Haçlılar ile olan mücadelesindeki başarısı onun şöhretinin esas sebebidir. Nureddin Mahmud Zengi, babası İmâdüddin Zengi'nin (1146) vefatının ardından Halep Hakimi olarak göreve başlamıştır. 28 yıllık iktidarlık döneminde devletinin; sınırlarını genişletmiş, refah seviyesini yükseltmiştir. Müslümanların, Haçlılara karşı gösterdiği direncin sembol isimlerinden olmuştur. XI. yüzyıl Selçukluların, Abbasilerin, Fatımilerin askeri ve siyasi anlamda kan kaybettiği bir yüzyıl olarak değerlendirilebilir. Devletlerin iç ve dış siyasetlerindeki sorunlar, bölgesel barışın ve huzurun bozulmasını da beraberinde getirmiştir. XI. yüzyılda Haçlıların Anadolu'ya gerçekleştirdikleri seferler bölgedeki dengeleri tamamen değiştirmiş ve tarihi akışa doğrudan etki etmiştir. Nureddin Mahmud Zengi döneminde de devam Haçlı etkisi onun siyasetine yön veren en önemli etken olmuştur. Urfa Haçlı Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Trablus Haçlı Kontluğu ile hem askeri hem de siyasi anlamda mücadele etmiş ve ciddi başarılar elde etmiştir. Nureddin Mahmud Zengi, Dimaşk ve Musul'u hakimiyeti altına almasının ardından Fâtımî Devleti'nin varlığına son vermiş, Müslümanların tek bir halifeye bağlılığını sağlamıştır. Nureddin Mahmud Zengi, sosyal anlamda da devletine önemli artılar kazandırmış bir şahsiyettir. İnşa ettirdiği medreseler, mescitler, hastaneler, adalet kurumları ile halkının ilgisini ve sevgisini kazanmıştır. Nureddin Mahmud Zengi'nin özellikle eğitim, adalet ve sağlık alanlarında gerçekleştirdiği yenilikler bu alanlar için yeni bir dönemde başlamasına katkı sağlamıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde; Zengiler Öncesi Siyasi Durum ve Zengi Ailesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, Nureddin Mahmud Zengi; şahsiyeti, seferleri, askeri ve siyasi mücadeleleri incelenmiştir. Son bölümde ise Nureddin Mahmud Zengi'nin; idari iktisadi, dini, sosyal ve kültürel kurumları hakkında çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nureddin Mahmud Zengi, Zengiler, Haçlılar, II. Haçlı Seferi.

ABSTRACT

YILDIRIM, Tuğçe. *The Place Of Nureddin Mahmud Zengi In Islamic History*, (Post Graduate Thesis), Çorum, 2020.

Nureddin Mahmud Zengi, the ruler of the Zengi State, is a precious and succesful figure socially, politically and militarily in the XII. century. The success of Nureddin Mahmud Zengi in his struggle with the Crusaders; is the main reason for his fame. Nureddin Mahmud Zengi took up a position as the Judge of Aleppo after the death of his father, İmâdiddin Zengi (1146). During his 28 years of rule, he expanded the borders of his state and increased its welfare level. He became one of the symbols of the resistance of the Muslims against the Crusaders. As known, the 11th century is considered as a century in which Seljuks, Abbasids and Fatimids lost power in military and political terms. The problems experienced by the states in their domestic and foreign policies brought with it the deterioration of regional tranquility and peace. The campaigns of the Crusaders to Anatolia in the 11th century completely changed the balances in the region and directly affected the historical flow. The Crusader influence, which continued in the period of Nureddin Mahmud Zengi, was the most important factor that shaped his politics. He fought with the Crusader County of Urfa, the Prinkeps Office of Antakya, the Crusader County of Tripoli in military and political terms and achieved serious success. Nureddin Mahmud Zengi ended the existence of the Fatimid State after he took Damascus and Mosul under his rule and ensured Muslims' loyalty to a single caliph. Nureddin Mahmud Zengi is a character who has brought important benefits to his state in social terms. He gained the attention and love of his people with the madrasahs, mosques, hospitals, justice institutions he built. Nureddin Mahmud Zengi's innovations especially in the fields of education, justice and health have contributed to the initiation of these fields in a new period. In the first part of our study; The political situation before the Zengi State and information about the Zengi Family were given. In the second part, Nureddin Mahmud Zengi's personality, expeditions, military and political struggles are studied. In the last part, Nureddin Mahmud Zengi's; administrative, economic, religious, social and cultural institutions have been studied.

Key Words: Nureddin Mahmud Zengi, The Crusaders, Second Crusades.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
RESİMLER	vii
HARİTALAR.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ.....	1
A. Birincil Kaynaklar	1
B. Gayrimüslim Kaynaklar.....	3
C. Araştırmalar	4
BİRİNCİ BÖLÜM ZENGİLER ÖNCESİ SİYASİ DENGELER VE ZENGÎ AİLESİ	
1.1.ZENGİLER ÖNCESİ SİYASİ DENGELER	7
1.2. ZENGÎ AİLESİ	16
1.2.1. Aksungur	16
1.2.2. İmâdüddin Zengî	20
İKİNCİ BÖLÜM NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ	
2.1. ŞAHSİYETİ.....	29
2.2. HALEP ATABEGLİĞİ	34
2.3. SEFERLERİ	36
2.3.1. Urfa Kontluğu.....	36
2.3.2. II. Haçlı Seferi	37
2.3.3. Antakya Prinkepsliği	40

2.3.4. Dımaşk.....	44
2.3.5. Harim Kalesi.....	46
2.3.6. Banyas	49
2.3.7. Musul.....	50
2.3.8. Mısır Seferleri.....	51
2.4. SİYASİ- ASKERİ MÜCADELELERİ.....	56
2.4.1. Haçlılar ile Mücadelesi.....	56
2.4.2. Şiilik ile Mücadelesi	59
2.4.3. Anadolu Devletleri ile Mücadelesi.....	60
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İDARİ, İKTİSADİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER	
3.1 İDARİ KURUMLAR.....	65
3.1.1.Hükümdarlık.....	65
3.1.2. Velihtlık	65
3.1.3. Naiplik	66
3.1.4. Valilik	66
3.1.5. Dizdarlık	67
3.1.6. Vezirlik	67
3.1.7. Divan	67
3.1.8. Kâtiplik	68
3.1.9. Elçilik	68
3.1.10. Haberleşme	68
3.2. ADLİ KURUMLAR.....	69
3.3. ASKERİ KURUMLAR	70
3.4. İKTİSADİ KURUMLAR	72
3.5. SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER.....	74
3.5.1. Camiler-Mescitler	74

3.5.2. Medreseler	76
3.5.3. Bimaristanlar	78
3.5.4. Diğer Faaliyetler	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84
EKLER	92
Ek-1: Nurî Cami- Hama	92
Ek:2: Nurî Cami- Musul.....	93
Ek: 3: Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk	94
Ek:4: Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk.	94
Ek:5: Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk.	95
Ek:6: Nureddin Mahmut Zengi Türbesinin Kubbesi.....	95
Ek: 7: Halilurrahman Camii.....	96
Ek:8: Mescid-i Aksa Minberi.....	97

RESİMLER

	Sayfa
Resim 1.2.2.1. İmâdüddin Zengi'nin Şehit Edildiği Ca'ber Kalesi.....	29
Resim 2.1.1. Nureddin Mahmud Zengi'nin Kabri.....	35
Resim 3.4.1. Nureddin Mahmud Zengi Sikkeleri.....	81
Resim 3.5.1.1.Mescid-i Aksa'dan Nureddin Mahmud Zengi Minberi.....	83

HARİTALAR

	Sayfa
Harita 1.1: Zengiler Öncesi Siyasi Durum.....	4
Harita 2.2.1. Nureddin Mahmud İktidara Geldiğinde Siyasi Dengeler.....	36
Harita 2.3.9.1: Nureddin Mahmut Zengi'nin ölümü esnasında devletinin sınırları.....	57

SİMGELER VE KISALTMALAR

b.	: Bin
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
sy.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok
y.y.	: Yayın evi yok

ÖN SÖZ

Nureddin Mahmud Zengi, XII. yüzyılın en önemli hükümdarlarından. İktidarlığı süresince; gerek askeri gerek siyasi gerekse sosyal anlamda oldukça önemli başarılar elde etmiş, Müslüman kimliğini daima ön planda tutmuştur. Haçlılar ile olan mücadelesi hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayan taraflarca çok kez incelenmiş ve irdelenmiştir. Bizim bu tezi çalışma amacımız ise; Nureddin Mahmud Zengi'nin İslam Tarihindeki yeri ve önemini tarihi akış içerisinde askeri, siyasi ve sosyal anlamda incelemek ve Nureddin Mahmud Zengi'nin bir Müslüman hükümdar olarak ortaya koyduğu karakteri tahlil etmektir.

Çalışmamızın her bir kelimesi üzerinde emeği olan çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Azimli hocama çok teşekkür ediyorum. Kendisinin ilme olan isteği, disiplini, bize daima örnek oldu ve olmaya da devam edecektir. İslam'ı, hayat ışığımız Kur'an'ı, kendime rehber edinmemde en büyük pay sahibi, bilgeliğin değil bilginin kıymetini, yolun değil yolda olmanın önemini öğreten, değerli Hocam Prof. Dr. Mehmet Okuyan' a sonsuz teşekkür ediyorum. Devam eden eğitim sürecim boyunca maddi ve manevi anlamda desteğini asla esirgemeyen aileme, kıymetlim annem Nuray Yıldırım'a minnetimi ifade etmek istiyorum. Çalışmamız boyunca yanımda olan herkesin kıymetini bilerek “yolda” olmak en büyük temennimizdir. Selam ve dua ile...

Tuğçe Yıldırım/ Çorum, 2020

GİRİŞ

XII. yy'ın en etkin Müslüman şahsiyetlerinden birisi olan Nureddin Mahmud ile ilgili çalışmamızı hazırlarken birçok eseri inceleyip, konu ile ilgili farklı bakış açıları kazanmak istedik. Tarihin dokusuna uygun, sebep sonuç ilişkilerini iyi analiz edebilmek hedefiyle sürecimize devam ettik. Çalışmamızın temelini birincil kaynaklar ve gayrimüslim kaynaklar ile oluştururken, konu ile ilgili yapılmış araştırmalardan da faydalandık.

A. Birincil Kaynaklar

a. İbnü'l-Kalânisi (ö. 555/1160); *Zeylu Târîhu Dımaşk*

İbnü'l-Kalanisi Dımaşk doğumludur. Burada eğitim almış burada çalışmalarını sürdürmüştür.¹ Nureddin Mahmud'un Dımaşk'in hakimiyetini alması ve şehirde gerçekleştirdiği faaliyetlerle ilgili bölümlerinde bu eserden sıklıkla yararlanılmıştır.

b. Ebû Şâme, (ö. 555/1160); *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd- Devleteyni'n-Nuriyye ve's Salâhiyye*

Dımaşk'li olan Ebû Şâme, II. Haçlı ve III. Haçlı Seferleri ile ilgili ayrıntılı bilgileri aktardığı eserinde Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin dönemleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapmıştır.² Tezimizde özellikle Haçlılar ile ilgili bölümlerde eserden önemli bilgiler edinilmiştir.

c. İbn Âsâkir (ö. 571/1176); *Târîhu Medineti Dımaşk*

Dımaşk doğumlu olan İbn Âsâkir, Bağdat, Hicaz, Irak, Nişabur gibi birçok şehre ilim yolculukları yapmıştır. En kapsamlı Dımaşk kitabı olan "Târîhu Medineti Dımaşk"³ eserinden ilgili bölümlerinde faydalanılmıştır.

d. İbnü'l-Ezrâk (ö.572/1176); *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid*

Silvan doğumlu olması sebebiyle eserinde daha çok Anadolu Beylikleri, Selçuklular ve Haçlıların faaliyetleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁴ Çalışmamızda bu alanlara ek olarak İmâdüddin Zengi ve Nureddin Mahmud Zengi ile ilgili bilgilerin verildiği bölümlerden de yararlanılmıştır.

¹ İbnü'l-Kalânisi, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed et-Temîmî. *Târîhu Dımaşk*, thk. Süheyl Zekkar, (Dımaşk: Dâru Hassan, 1983).

² Ebu Şâme, Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî. *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk: İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002).

³ İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Alî ed-Dımaşkî. *Târîhu Medineti Dımaşk*. thk.: Muhibbuddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Umrevî, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995).

⁴ İbnü'l-Ezrâk, Ahmed b. Yusuf b. Ali. *Târîhu'l-Fâriki*, thk.: Bedevî Abdüllatif Avad, (Kahire: el-Hey'etü'l-'Amme li Şuuni'l-Matabi' ve'l-Emireyt, 1959).

e. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201); *Muntazam fi Târihi'l Mulûk ve'l- Umem*

Bağdatlı tarihçi ömrünü bu şehirde tamamlamıştır. Yaratılıştan 1179'a kadar olan tarihi akışı eserinde yansıtmaya çalışmıştır.⁵ Çalışmamızda eserin Irak tarihi ile ilgili bölümlerinden bilgiler edinilmiştir.

f. Yâkût, (ö. 626/1229); *Mu'cemu'l- Büldân*

Anadolu' da yaşayan Rum kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Yâkût, esir olarak Bağdat'a getirildikten sonra oldukça fazla seyahat etmiştir. Tecrübelerinden ve daha önce yazılmış coğrafi kitaplardan faydalanarak eserini tamamlamıştır.⁶ Çalışmamızda bahsi geçen coğrafi yerler ve özellikleri ile ilgili bölümlerde esere başvurulmuştur.

g. İbnü'l-Esîr (ö. 630/ 1233); *el-Kâmil fi't-Tarih*

İbnü'l-Esîr, Cizre'de dünyaya gelmiştir. Babası iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. İbnü'l-Esîr, Bağdat, Dimaşk, Halep ve Kudüs'te bulunmuştur. İslam tarihinin en önemli ortaçağ tarihçisi olarak bilinen İbnü'l-Esîr'in en kapsamlı kitabı el-Kâmil fi't Tarih⁷ çalışmamızda çokça kullandığımız eserlerdendir. Nureddin Mahmud Zengi dönemi ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca yazarın et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye bi'l-Mevsîl adlı eserin Zengîler dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır⁸.

h. İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262); *Bugyetu't- Tâlep fi Târihi Halebi*

Halep'te dünyaya gelmiş ve ilim insanı olarak yetiştirilmiştir. Eser Halep'in; tarihi, coğrafi özellikleri ve ilim insanları üzerine yapılmıştır.⁹ Çalışmamızda daha çok eserden Halep ile ilgili bölümlerde faydalanılmıştır.

i. İbn Hallikân (ö. 681/1282); *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*

Erbil doğumlu olan İbn Hallikân, 800'den fazla önemli kişinin biyografisini ele aldığı eserinde; İmâdüddin Zengi, Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin Eyyubi ve

⁵ İbn'ül-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-Zamân fi târihi'l-A'yân*. (Haydarabat: Dairetü'l-maarif el-Osmanî, 1951).

⁶ Yakût, el-Hamevî. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemu'l- Büldân*, (Beyrut: Dârü Sâdr, 1977).

⁷ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî Cezerî. *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Beyrut: Darü'l Kutubi'l İlmiyye, 1987).

⁸ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî Cezerî. *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye bi'l-Mevsîl*. thk.: Abdülkadir Ahmed Tuleymât, (Kahire:Dârü'l-Kütübi'l-Hadis, Bağdat: Mektebetü'l-Müsna, 1963).

⁹ İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el- Ukaylî el-Halebî., *Bugyetü't talep fi Tarihi Halep*, çev: Ali Sevim. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1982).

önemli komutanlar ile ilgili kapsamlı bilgilere yer vermiştir.¹⁰ Tezimizin ilgili bölümlerinde eserden faydalanılmıştır.

j. İbn Vâsıl (ö. 697/1298); *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri benî Eyyûb*

Hamâ'da dünyaya gelen İbn Vâsıl; Dımaşk, Halep, Kudüs, Bağdat gibi daha birçok şehirde bulunmuştur. Atabegler dönemi ve Eyyubiler ile ilgili bilgilerin yer aldığı eseri¹¹ çalışmamın ilgili bölümlerinde kullanılmıştır.

k. Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331); *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*

Dımaşk'li olan Ebü'l Fidâ'nın bu eseri Haçlılar ve Suriye tarihi ile ilgili kapsamlı bilgiler yer almaktadır.¹² Çalışmamızın ilgili bölümlerinde eserden faydalanılmıştır.

l. Nüveyri,(ö. 733/1333); *Nihâyetü'l- Ereb fî Fünûni'l- Edeb*

Mısır'da doğup eğitimini Kahire'de tamamlayan Nüveyri, eserinde Mısır'da kurulan devletlere ve Haçlılara da yer vermektedir.¹³ Çalışmamızın özellikle Mısır ile ilgili bölümlerinde eserden yararlanılmıştır.

m. Zehebî (ö. 748/1348); *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ.*

Dımaşk'te Türk bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Trablus, Kahire, Kudüs, İskenderiyye gibi daha birçok önemli şehirde bulunarak buradaki ilim insanlarından eğitim alan Zehebi, 7000'den fazla önemli şahsiyeti anlattığı bu eserle¹⁴ tezimizde en çok yararlandığımız eserlerden birisi olmuştur.

B. Gayrimüslim Kaynaklar

a. Urfalı Mateos ve Papaz Grigor Zeyli

XII. yüzyılda Urfa'da bir manastırda rahiplik yapan Mateos, Urfa Haçlı Kontluğu, Selçuklu ve Haçlılar ile ilgili önemli vekâyinâme oluşturmuştur.¹⁵ Papaz Grigor ile birlikte yürüttükleri bu çalışmada Haçlı Seferleri ile ilgili önemli ayrıntıların

¹⁰ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk.: İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sadr, 1978)

¹¹ İbn Vâsıl, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh et-Temîmî el-Hamevî. *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri benî Eyyûb*, thk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, (Kahire: Matbaatü'l-Emiriyye, 1957).

¹² Ebü'l- Fida, İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî. *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, thk.: Mahmud Deyyûb, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997).

¹³ Nüveyri, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyeti'l-ereb fî Fünûni'l-Edeb*. thk. Abdulhalim Nedvi, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1987).

¹⁴ Zehebi, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksüsî, Me'mûn es-Sâgırcî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982).

¹⁵ Urfalı Mateos ve Papaz Grigor'un Zeyli, çev: Hrant D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962).

yer almaktadır. Çalışmamızın Urfa ve çevresi ile ilgili bölümlerinde eserden yararlanılmıştır.

b. Ioannes Kinnamos (ö. 1143'ten sonra); *Historia*

Haçlılar ve Bizans arasındaki ilişkiler ve Haçlıların Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili bilgilerin yer aldığı kaynağın yazarı Ioannes İmparator Manuel Komnenos'un yanında yer almaktaydı.¹⁶ Çalışmamızda özellikle Haçlılar ve Bizans ilişkileri konusunda kaynaktan faydalanılmıştır.

c. Wilermus Tyrensis (ö. 1185); *Haçlı Kroniği*.

Ünlü Haçlı tarihçi Kudüs'te dünyaya gelmiştir. IV. Bauodin'in mürebbisi olarak görev yapmıştır. I. Haçlı Seferi'nden sonraki tarihi akışı yazmaya başlayan Willermus, Nureddin Mahmud dönemi ile ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır.¹⁷ Tezimizde birinci ve ikinci Haçlı seferleri ile ilgili verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

d. Niketas Khoniates (ö.1213); *Historia*

Haçlılar ve Bizans ilişkileri ile ilgili bilgilerin yer aldığı eserdir.¹⁸ Tezimizde İkinci Haçlı Seferi ve onların Bizans ile olan ilişkilerine yönelik bilgilerde esere başvurulmuştur.

e. Gregory Abû'l-Farac ö. (1286); *Abû'l-Farac*

Malatya'da dünyaya gelen Abû'l Ferec din ve felsefe eğitimi aldıktan sonra piskopos olarak görev yapmaya başlamıştır. Eserin Haçlılar ve Selçuklular ile ilgili bilgilerinin yer aldığı bölümlerinden faydalanılmıştır.¹⁹

C. Araştırmalar

Çalışmamız esnasında birçok araştırma çalışması incelenmiştir. Faydalanmış olduğumuz çalışmaların bazıları; Osman Turan; *Selçuklular ve İslamiyet, Selçuklu Zamanında Türkiye*, Kenneth M. Setton; *A History of The Crusades*, Steven Runciman; *Haçlı Seferleri Tarihi*, Bernand Lewis; *Ortadoğu*, Nikita Elisséeff; *Nur Ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*, Carole Hillenbrend; *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, Amin Maalouf; *The Crusades*, Coşkun Alptekin; *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, Bahattin Kök; *Nureddin Mahmud bin*

¹⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia* (1118-1176). thk. Işın Demirkent, (Ankara: Türkiye Tarih Kurumu, 2001).

¹⁷ Wilermus Tyrensis., *Haçlı Kroniği*, çev. Ergin Ayan, (İstanbul: Ötüken, 2016).

¹⁸ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995).

¹⁹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950).

Zengi ve Kurumlardaki Yeri, Hakkı Dursun Yıldız; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Hasan İbrahim Hasan; *İslâm Tarihi*, Halil İbrahim Gök; “Musul Atabegliği; Zengiler (Musul Kolu:1146-1233)”. A. Onur Çalışır; *Deniz Aşırı Ülke’den Havadisler: Haçlıların Mektupları*.

Çalışmamızda; YÖK Ulusal Tez Merkezi’nden, İSAM Kütüphanesi’nden ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi maddelerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZENGİLER ÖNCESİ SİYASİ DENGELER VE ZENGÎ AİLESİ

Orta Doğu, tarih boyunca birbirinden farklı birçok medeniyetin hüküm sürdüğü yahut sürmek istediği topraklar olmuştur. Bu kuvvetli isteğin en temel sebebi pek tabii Orta Doğu'nun coğrafi konumudur. Karadan ve denizden olmak üzere önemli ticaret yollarını üzerinde bulunduran, Avrupa ve Asya arasında adeta köprü görevi gören bu muhteşem topraklar Doğu ile Batı'nın tanışma noktasıdır. Ayrıca iklim koşulları sayesinde; yerleşik yaşama, tarıma elverişli olması Orta Doğu'nun medeniyetler için cazip olma sebeplerindedir. Yine Orta Doğu'yu vazgeçilmez kılan bir diğer sebep ise; Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için kutsal topraklarının üzerinde bulunmasıdır. İşte tüm bu sebepler ve fazlası Orta Doğu'ya hükmetmek isteyen medeniyetlerin birbirleri ile sorunlar yaşamalarına, savaşmalarına sebep olmuştur.²⁰

XI. yy'da Orta Doğu'nun etnik yapısı incelendiğinde Arapların, Türklerin, Kürtlerin, Ermenilerin²¹, Rumların²² varlığı görülmektedir. Farklı etnik unsurların aynı coğrafyada farklı devletlere bağlı olarak yaşıyor olması siyaset üzerinde oldukça etkili olmuştur.

XI. yy'da Orta Doğu'da yaşanan siyasi olaylar, XII. yy siyasetini derinden etkileyecek olaylara zemin hazırlamışlardır. XI. yy'da; yaşadığı askeri ve siyasi sorunlar neticesinde güç kaybetmiş, varlığını Müslümanların hilafete olan bağlılığını kullanarak sürdürmeye çalışan Abbasiler²³, taht kavgaları, sosyal ve siyasi politikalarının başarısızlığından dolayı zayıflamış bir Bizans²⁴, mezhepsel farklılıktan beslenerek var olmaya çabalayan Fâtimiler²⁵, Anadolu'da Bizans'a karşı verdiği

²⁰ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017), 307-338.

²¹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Turan Neşriyat ve Yayıncılık, 1971), 42.

²² Hasan İbrahim Hasan, "Dış Münasebetler", *İslâm Tarihi*, çev: İsmail Yiğit, c.4 (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1986), 290.

²³ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 37-38.

²⁴ Işın Demirkent, "Bizans", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 236-238.

²⁵ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtimiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 230-231.

çok büyük iktidar sorunları yaşanmamıştır. Fakat III. Halife Hz. Osman'ın ³⁰ çok acı şekilde öldürülmesi (17 Haziran 656)³¹ ve halifenin ölümünden sorumlu kişilerin bulunup cezalandırılmaması, IV. Halife Hz. Ali'nin hilafetine gölge düşürmüştür. Ne yazık ki yaşanan bu olaylar Hz. Osman ile kan bağı bulunan Şam valisi Muaviye ile Hz. Ali arasında mücadeleye dönüşmüştür. Bunun sonucunda İslam dünyası çok büyük parçalanmalar yaşamıştır.³² Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesi, Hz. Hasan'ın halifelik için direnmesi fakat başarılı olamaması ardından Muaviye'nin iktidar savaşını kazanarak halife olup Emevi Devleti'ni kurması İslam dünyasında yeni bir dönemin başlaması anlamına gelmekteydi.³³

Emevi Devleti'nin kurulmasıyla başlayan yenilikler, Muaviye'nin oğlu Yezid'i hilafete atmasıyla yani saltanat sistemi ile devam etmiştir.³⁴ Emeviler, kurdukları sosyal ve ³⁵siyasi düzen sayesinde bölgede belli bir süre sükûneti sağlamış olsalar da saltanatlarını korumak adına tercih ettikleri mevali politikası ve Hz. Ali'nin taraftarlarına uyguladıkları faşist siyaset ile beraber sonlarını da hazırlamışlardır. Emevilerin mevali politikalarında Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde yaşayan Türkler de etkilenmiştir.³⁶ Emevilerin uyguladığı Arapçılık ve mevali politikası Türklerin Anadolu'ya gelmesini en az 100 yıl ertelemiştir diyebiliriz.

Abbasoğullarının Emevilere yönelik yürüttüğü ihtilali başlatan Muhammed bin Ali, Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde yaşayan Türkler için şu ifadeleri kullanmıştır.³⁷

Kufe ve çevresi, Ali ve evladı taraftarıdır. Basra ve çevresi Osmancıdır. Muhalif bir duruşları yoktur. Allah'ın maktul kulu ol, katil kulu olma, derler. Cezire Haricidir. Oradakiler ahlaken Hristiyan gibi Müslümandırlar. Suriyeliler, Emevilere itaatten başka bir şey bilmezler. Mekke ve Medine'ye Ebu Bekir ve Ömer hakim olmuştur. Ancak bir de Horasan'a bakın. Orada kalabalık bir toplum ve sağlam bir kuvvet var. Onlar güçlü vücutlara, omuzlara ve pazulara sahip gür sesli bir ordudur. Ben doğuyu, dünyanın ve halkın ışığının doğduğu yeri uğurlu sayıyorum.³⁸

³⁰ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*, (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2012), 19-24.

³¹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2017), 167-170.

³² Adnan Demircan, *Ali –Muaviye Kavgası*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 82- 182; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi farklı okumak-4*, (Ankara: Ankara Okulları Yayınları,2017), 56-62.

³³ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (3)*, (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2011), 32.

³⁴ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2014), 241.

³⁵ İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ramazan Altınay, Fatih, Erkoçoğlu, Nizamettin Parlak, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, (Ankara: Ankara Okulları, 2011), 21-33.

³⁶ Celal Emanet, *Emeviler Döneminde Fetih Politikası*, (Ankara: Özlenen Rehber Yayıncılık, 2017), 201-240.

³⁷ Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2016), 66.

³⁸ Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, 44.

Abbasi ihtilalini gerçekleştirecek olan İbrahim bin Muhammed, Horasanlı Ebu Müslim'i Muhammed bin Ali'nin bu sözleri ışığında kendilerine destek aramak için görevlendirmiştir. Ebu Müslim, Horasan, Toharistan ve Ceyhun bölgelerine kendi davalarının bilincinde olan kimseleri (dâiler) göndererek burada yaşayan İranlıları ve Türk boylarını kendi saflarına çekmek istemişti.

Rivayetten de anlaşıldığı üzere Abbasiler, Türkleri askeri açıdan güçlü görüp kendileri için iyi bir şans olarak değerlendirmektedirler. Abbasoğulları, İranlıların ve Türklerin yardımı ile Emevileri yıkıp yerine Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen Ebu'l Abbas'ın halife olduğu Abbasi Devleti'ni kurmuşlardır.³⁹

İhtilal esnasında Harzem, Soğd ve Toharistan Türkleri Abbasoğullarına destek vermişler hatta ihtilal ordularına komutanlık yapmışlardır. Buradan da anlaşılmaktadır ki; Türklerin Araplarla olan ilk ciddi iletişiminin Talas Savaşı olduğu şeklindeki kanının aksine Arap-Türk ilişkisi daha öncelere dayanmaktadır diyebiliriz.⁴⁰

Abbasiler, gerçekleştirdikleri bu ihtilal ile birlikte bölgede resmi olarak Abbasi iktidarı dönemi başlamıştır. Abbasiler söz verdikleri gibi mevali aleyhinde bir politika uygulamamış, ırkçı eylemlere son vermiştir. Bunun sonucu olarak da Abbasi Devleti içerisinde mevaliler üst rütbelere yükselmişlerdir. Harun Reşit dahil bir çok halife özel korumalarını Türklerden oluşturmuş, ordu içindeki en stratejik mevkilere Türk komutanlar getirilmiştir. Sonraki dönemlerde bu durum öyle bir hal almıştır ki bu seferde bürokraside Türkler Arapların önüne geçmeye başlamıştır. 836-892 yılları arasında Türkler için özel olarak Samerra şehri kurulmuş, hilafetin merkezi de Mu'tasım döneminde buraya taşınmıştır. Aynı zamanda bu yüzyılda Abbasilerin başına yeterli donanıma sahip olmayan halifeler geçmiş, Bu da onların devlet içerisinde etkisini yitirmelerine ve Türklerin etkisini çoğaltmasına sebep olmuştur. Abbasileri yıpratın bir diğeri önemli konu ise İslam düşüncesinde kelami konulardaki tartışmaların çoğalması ve mezhep farklılıklarının önemli boyutlara ulaşmasıdır. Nitekim iş o noktaya gelmiştir ki; itikâdi ve fıkhi tartışmalar amaçlarından tamamen saparak adeta siyasi arenayı kullanabilme stratejisine dönüştürülmüştür.⁴¹

³⁹ Adnan Demircan, Mehmet Azimli, *İslam Tarihi 2*, (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 261-263.

⁴⁰ Mehmet Emin Şen, "Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 37-40.

⁴¹ Yıldız, "Abbasiler", c.4, 35-36.

Abbasiler ayrıca IX. ve X. yy'ın başlarında Türk-Arap problemi ve mezhepsel sorunlarla uğraşırken, aynı yüzyılın ortasına gelindiğinde, Şii problemi ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Çünkü devrim gerçekleştikten sonra vaatlerin karşılığını alamayan Ali evladı, yine muhalif tarafta kalmıştır.⁴² İran Şiiilerinin kurduğu Büveyhilerin Bağdat'ı ele geçirmesinin (945) ardından Abbasi halifeliği iktidardaki otoritesini yitirmiştir.⁴³ Mısır'da Şii Fatimiler'in güçlenmesi, Abbasilerin otoritesine bir darbe daha vurmuştur.⁴⁴ Böylece Abbasiler Bağdat'ta sembolik bir halifelik kurumunu kullanır hale düşmüşlerdir.

XI. yy'da Selçukluların etkin askeri ve siyasi faaliyetleri özellikle Suriye, Irak ve Anadolu'daki dengeleri değiştirmiştir. Abbasiler de bu yüzyılda şii kurumsal yapılarına karşı sünni Türklerin bölgedeki öncüsü Selçuklularla iş birliğine gitmişlerdir. Bu işbirliği İslam dünyasının sünnilenmesinde büyük bir ivme kazandırmıştır.

Selçuklular, XI. yy'da Orta Asya'nın en güçlü devleti olan Gazneliler ile mücadele etmişlerdir. Onların 1040 yılında Dandanakan Savaşı ile Gaznelileri bozguna uğratması sonucu başarılarını gören Abbasi Halifesi, Selçukluların lideri Tuğrul Bey'e hilat göndermiştir.⁴⁵ Bu gelişme Selçuklular ile Abbasi ilişkilerinin bu yıllarda olumlu yönde seyrettiğini ifade etmektedir.

Tuğrul Bey ve Dandanakan zaferi ile elde ettiği bu başarı, Türklere Orta Doğu ve Anadolu'yu vatan edinme imkânı sağlamıştır.⁴⁶ Ayrıca bölgede sünni otorite yani Abbasi Halifesinden tarafa belirleyen Selçuklular, XI. yy'da sünni akımın hamisi olmuştur.⁴⁷

1063 yılında Rey şehrinde vefat eden Tuğrul Bey' den sonra iktidara Çağrı Bey'in oğlu Sultan Alparslan'a gelmiştir. Sultan Alparslan, Tuğrul Bey'in ölümünün ardından Abbasi Halifesinin onayını aldıktan sonra Horasan'da, Azerbaycan'da, Maverâünnehir'de, Cend bölgesinde bir çok yeri Selçuklu hakimiyeti altına almıştır. Hicaz bölgesinin yönetimini de ele geçirerek hutbenin Abbasi Halifesi adına okunmasını sağlamıştır. Sultan Alparslan tüm ömrünü fetih ruhuna adanmış ve Türklerin

⁴² Mehmet Azimli, *Hız. Ali Neslinin İsyancılar*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 28.

⁴³ Azimli, *Hız. Ali'nin Neslinin İsyancıları*, 119.

⁴⁴ Azimli, *Hız. Ali'nin Neslinin İsyancıları*, 109.

⁴⁵ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.7 (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 101.

⁴⁶ Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 139.

⁴⁷ Ali Sevim, "Dandanakan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 457.

Bizans karşısında aldığı şanlı Malazgirt zaferinin komutanı olarak tarihteki yerini almıştır.⁴⁸

1068 yılına gelindiğinde Sultan Alparslan ordusunu Fatimileri ortadan kaldırmak üzere hazırlıyordu. Fatimiler ise sürekli düzenledikleri saldırılar ile bölgede yaşayan sünni Müslüman halkı korkutup kendilerine bu topraklarda yer açmak, kendi hakimiyetlerini kabullendirmek istiyorlardı. Buna müsaade etmek istemeyen Alparslan da bu doğrultuda planlamalar gerçekleştiriyordu.⁴⁹ Fakat bu süreçte Bizans'ın yaptığı saldırgan siyaset sonucunda Alparslan yönünü Anadolu'ya çevirmek durumunda kaldı. 1071 yılında Sultan Alparslan, Malazgirt ovasında yapılan savaş öncesi Bizans ordusu karşısında sayıca daha az olmalarına rağmen kendi ordusunun bu savaşı kazanacağına inanıyordu. Nitekim savaşın sonunda kazanan Alparslan olmuştur.

Malazgirt zaferinin ardından Sultan Alparslan, el-Cezire, Suriye ve Anadolu'nun büyük bir bölümü ele geçirmiştir. Yapılan tüm askeri ve siyasi hamleler, bölgede Türkleri, Bizans'ın ilk hedefi haline getirirken, Abbasi Halifesi'nin yanında da itibarlarını yükseltmiştir. Melikşah dönemine geldiğimizde ise; Selçukluların adeta altın çağını yaşadığı bilgilerine ulaşıyoruz. Öyle ki; Selçuklu Devletinin sınırları, Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar genişlemiştir. Selçukluların siyasi ve askeri olarak güçlü olduğu bu döneme bakıldığında bölgede daha sakin bir siyasi akış izlenmektedir. Fakat Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra yaşanan taht kavgaları yüzünden Selçukluların zayıflaması bölgede siyasi kargaşanın başlamasına sebep olmuştur.⁵⁰

Bizans Devleti, 395 yılında kurulmuş, yaklaşık 1000 yıl varlığını devam ettirmiş bir imparatorluktur. Herakleios döneminde altın dönemlerini yaşamışlardır. 1025 yılında Bizans İmparatoru, II. Basileios'un ölmesinin ardından devletin çöküş dönemi başlamıştır. VIII. Konstantinos ve sonrasında göreve gelen İmparatorların sorumsuzca aldıkları kararlar ve harcamalar ile ekonomi zayıflamış, halk fakirleşmiştir.⁵¹

Türklerin Anadolu'daki ilerleyişlerinin devam etmesi de Bizans'ın askeri anlamda da başarısız olmasının görüntüsüdür. 1071 yılında Türklerin Malazgirt'te kazanması ise Bizans için bu yüzyılda yaşadıkları en ağır darbelerden birisi olmuştur.

⁴⁸İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989),526-529.

⁴⁹ Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alparslan Fethin Babası*, (İstanbul: Kronik Yayıncılık,2017), 166-171.

⁵⁰ Gülay Ögün Bezen, *Begteginliler*, (İstanbul: Türkiye Gençlik Vakfı, 2000), 3-5.

⁵¹Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 296.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ile Bizans'ın kötü gidişatı Haçlı Seferleri başlayana kadar devam etmiş, Avrupa ve Anadolu'daki etkinliklerini kayb ettikleri bir süreç olmuştur.⁵²

I. Aleksios dönemi başladığında ise Bizans'ın kötü gidişatının duraksadığı görülmektedir. İmparator, askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda önemli adımlar atmış, Balkanlarda ve Anadolu'da kaybettiği bazı toprak parçalarını geri almıştır. Melikşah'ın ölümünün ardından Büyük Selçukluların yaşadığı sıkıntılı süreçten faydalanmak isteyen Bizans'ın bu hamlesi Haçlı Seferleri'ne zemin oluşturmuştur.⁵³

Fâtımîler, XII. yy'ın önemli bir diğer siyasi gücüdür. Emevilerin iktidarı döneminde oldukça zor zamanlar geçiren Ali evladı, gördükleri baskılar yüzünden ihtilal sürecinde Abbasoğullarına destek vermişti. Fakat devrim gerçekleştikten sonra Abbasilerin de tıpkı Emeviler gibi, Ali evladını kendi iktidarları için tehlike olarak görüp onlara karşı yaptırımlara gitmesi, Alioğulları açısından bir hayal kırıklığı idi. Nitekim gördükleri baskılar yüzünden Kuzey Afrika'ya göç etmek zorunda kalan Ubeydullah el-Mehdi, bu bölgede teşkilatmış ve Hz. Muhammed'in kızınının soyundan geldikleri iddiası ile Fâtımî Devleti'ni 909 yılında kurmuştur.⁵⁴

Fatımilerin kuruluş yılları ve bölgede kendilerini kabullendirme dönemleri zor geçse de bu süreci başarı ile atlattımlardır. Özellikle kurucuları Ubeydullah el-Mehdi'nin gerçek kimliği birçok rivayete konu olmuştur. Fakat burada hangi rivayet esas alınırsa alınsın sonuç olarak Ubeydullah el-Mehdi, askeri ve siyasi olarak başarı elde etmiş üstelik yıllarca ötekileştirilen hem Ali evladı için hem de şii akım için güvenli bir liman oluşturmuştur.⁵⁵

9 Temmuz 969 yılında ekonomik ve siyasi sebeplerle zayıflamış İhşîdileri Fâtımîler yıkmıştır.⁵⁶ Mısır hakimiyetinden elde edilen ganimetler ve kazandıkları özgüven ile birlikte bir sonraki hedef Abbasilerin merkezi Bağdat olmuştur. Bağdat'ın

⁵² Sevtap Gölgesiz Karaca, "I. Haçlı Seferi Öncesinde (1096) Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Durumuna Bakış", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, sy. (2012): 141-142.

⁵³ Gölgesiz Karaca, "I. Haçlı Seferi Öncesinde (1096) Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Durumuna Bakış", 143-149.

⁵⁴ Seyyid, "Fâtımîler", 228-229.

⁵⁵ Azimli, *Ali Neslinin İsyancıları*, 108.

⁵⁶ Ahmet Ağırakça, "İhşîdiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.21(İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 551-553.

güçlü Büveyhilerin elinde olması Fatimileri Hicaz bölgesine yöneltmiştir. Mekke ve Medine'yi de ele geçiren Fatimiler en büyük sınırlarına ulaşmışlardır.⁵⁷

Fatımi Devleti'nin zayıflama sürecinde ise farklı etkenler görülmektedir. Fatımi ordusunun kozmopolit bir yapıya sahip olması ve bu yapının büyük bir çoğunluğunun Selçuklularla akraba Türklerden oluşması Fâtımî Halifelerinin ordu üzerindeki hakimiyetini etkilemiştir.⁵⁸ Selçukluların bölgede etkilerini artırmasıyla Fatimilerin güç alanı daralmıştır. Fâtımîler, Selçuklulara karşı Bizans ile iş birliği yapmış, en üst mevkilere ermeni asıllı komutanlar ve yöneticiler atayarak problemlerini çözmeye çalışmıştır.⁵⁹

Nureddin Mahmud Zengî, öncesi dönemde Fâtımîler, kendi problemleriyle birlikte bölge siyasetinin verdiği zorluklar karşısında direnç göstermeye çalışan lokal bir politika içerisinde kalmış görünmektedir.

Haçlı kavramı, Müslüman tarihçilerin "Frenkler" olarak nitelendirdikleri, 1096 yılından 1291'e kadar devam etmiş, Hristiyan askerlerin üzerine giydiği haç sembolü kamuflej sebebiyle ortaya çıkmıştır. Haçlı Seferleri, "din" argümanı kullanılarak "Kutsal Toprakları Kurtarma" düşüncesi ile yola çıkmış savaşlar olarak bilinmektedir.⁶⁰

XI. yy'da Avrupa; hızlı nüfus artışı, ekonomik krizler, kilise baskıları ve başarısız siyasetçilerden kaynaklanan problemler yaşamaktaydı. Türklerin Anadolu'da ilerleyişinin devam etmesi Avrupa'yı hem ekonomik hem sosyal hem siyasi olarak endişelendirmekteydi. Avrupa'nın en önemli ticaret bağlantılarını sağladığı Anadolu topraklarında Müslüman Türklerin hakimiyet elde etmiş olması, Avrupa ekonomisinin zayıflamasına sebep olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun zaten kötü giden ekonomisi, Normanların Avrupa'daki topraklarına saldırıları ve Türklerin Anadolu'daki nüfuzunun artması ile daha da kötüleşmiştir. Hristiyan dünyanın en büyük temsilcilerinden olan Bizans İmparatorluğu'nun, halkına olan sorumluluklarını yerine getirmemesi, adaletsizlik ve fakirleşme halkın devletlerine karşı bağlılıklarının azalmasına sebep olmuştur. Anadolu'da yaşayan halkın İslamiyet'e olan ilgisi de Hristiyan dünyasını rahatsız eden bir diğer konudur. Müslüman Türklerin Anadolu'da Malazgirt ile Bizans

⁵⁷ Hanefi Palabıyık, "Fatimiler", *İslam Tarihi 2*, ed: Adnan Demircan, Mehmet Azimli, (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 268-271.

⁵⁸ Lewis, *Ortadoğu*, 107.

⁵⁹ Palabıyık, "Fâtımîler", 269.

⁶⁰ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık.1997), 1-2.

İmparatorluğu'na çok büyük kayıplar yaşatması ardından İznik'in fethedilmesi, Avrupalılar ve Bizans için varlıkların tehlike altında olduğu düşüncesine sebep olmuştur.⁶¹

Bizans İmparatorluğu'nun başarısızlıklarla devam eden süreci I. Aleksios'un göreve gelmesi ile duraksamıştır. I. Aleksios, Selçuklular ile yaptığı anlaşmalar, Balkanlarda kazandığı zaferler ile devletinin kötü giden sürecine olumlu katkılar sağlamıştır. I. Aleksios, Türklere karşı durabilmek için Papa'dan ücretli asker talep etmiştir. I. Aleksios'un bu hamleleri planlanırken 1086 yılında Süleymanşah'ın ölmesi 1092 yılında Melikşah'ın ölmesi Anadolu'da Türklerin iç karışıklık yaşamasına sebep olmuştur. Kaos ortamından faydalanmak isteyen Bizans ve Kilise Haçlı oluşumunu bu gelişmeler üzerine inşa etmiştir.⁶²

Papa II. Urbanus, I. Aleksios'un ücretli asker isteğinin Avrupa için yeterli olmayacağını düşünerek daha fazla menfaat elde edebilecekleri bir düşünce ortaya koymuştur. II. Urbanus, Avrupa'nın ekonomik ve sosyal anlamda zor zamanlar geçiren halkını dini argümanlar kullanarak büyük bir hareketin parçası haline getirmeyi hedeflemiştir.⁶³

Papa II. Urbanus, Hristiyan dünyasının önemli din adamlarının ve halkın huzurunda 27 Kasım 1095 tarihinde, Türklerin Anadolu'daki Hristiyanlara zulmettiğini, Kudüs'e ibadet için giden Hristiyanlara eziyet edildiğini iddia ederek Türklere ve Müslümanlara karşı savaşmanın dinin gereği olduğunu anlattı ve tüm Hristiyanları Haçlı ordusuna katılmaya davet etti.⁶⁴ Bu sefer sırasında hac ibadetinin de gerçekleşeceğini duyuran II. Urbanus, Hristiyanlara bu sefere katılanların tüm günahlarından kurtulup cenneti elde edeceklerini vadetti. II. Urbanus konuşmasında "Babalara, oğullara ve yeğenlere hitap ediyorum. Eğer birisi sizin akrabanızdan birini öldürse, kendi kanınızdan olanın intikamını almaz mıydınız? Öyleyse efendimizin (İsa) ve din kardeşlerinizin intikamını öncelikle almalısınız" diyerek hitap ettiği topluluğu adeta intikam duygusu ile güçlendirmiştir. Papa'nın çağrısından sonra Hristiyan halkın bir kısmı dini duygularla bu sefere katılmışlardır. Bir kısmı maddi sebeplerle katılmışlardır. Pisa, Venedik ve Cenova tüccarları ticari menfaatleri için bu savaşı

⁶¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 2.

⁶² Karaca Gölgesiz, "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasî Durumuna Bakış", 145-146.

⁶³ Karaca Gölgesiz, "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasî Durumuna Bakış", 149.

⁶⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 11-12.

sonuna kadar destekliyorlardı. ⁶⁵ Haçlı Seferlerine katılan bir diğer kısım da siyasi amaçlar güderek kendi prensliklerini kurmak istiyorlardı.⁶⁶

II. Urbanus ve destekçilerinin yaptığı propaganda başarılı olmuş, harekete geçebilmek için oldukça kalabalık bir ordu oluşturulmuştur. Ordu yaklaşık bir yıla varan sürede toparlanıp İstanbul'a ulaşabilmiştir. Burada bir süre konuşlandıktan sonra 3 Haziran 1097 yılında Anadolu Selçuklu başşehri İznik'i kuşatmışlar, 19 Haziran 1097 tarihinde ise İznik'i teslim almışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı I. Kılıçarslan İznik'i kurtarmak için hamleler gerçekleştirmiş fakat Haçlı ordusunun karşısında varlık gösterememiş ve İznik'i tamamen kaybetmiştir. İlerleyişini sürdüren Haçlı ordusu Adana, Antakya, Urfa bölgelerinde kontluklar kurarak bu bölgelerde siyasi hükümdarlığı elde etmiştir.⁶⁷

Birinci Haçlı Seferi esnasında Anadolu'da yaşayan değişik dinlerden çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Yaşadıkları acı ve kayıplar Anadolu halkını derinden etkilemiş fakat bu topraklardan vazgeçmeleri için yeterli olmamıştır. 1100 yılına geldiğimizde Danişmendli Gümüş-Tegin Anadolu'da ilerleyen Haçlıları Malatya civarında bozguna uğrattı ve başta Bohemond olmak üzere en etkin komutanlarını esir aldı. Kılıç Arslan ve Danişmendli Ahmed Gazi, 1101'de, Merzifon, Amasya ve Ereğli'de Haçlı ordularına karşı zafer kazanmışlardır. Kazanılan bu zaferler hem Selçuklu yöneticilerinin hem de Anadolu halkının yeniden ümitlerini yeşertmiştir.⁶⁸

Kılıç Arslan kaybedilen Selçuklu başkenti İznik'ten sonra başkent olarak Konya'yı tayin etmiştir. 1107 yılının Temmuz ayında hayatını kaybetti. Onun ölümü Haçlılar için avantajlı bir sürece dönüşürken Selçuklular için sorunlu yılların devamı olarak değerlendirilebilir. 1110 yılından itibaren ise Haçlılar Anadolu'nun iç taraflarına doğru ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir.⁶⁹

I. Haçlı Seferinin sonucunda; Kudüs Krallığı kurulmuş, başına Godfrey'in kardeşi Baldwin geçmiştir. Antakya Prensiği'nin başına Bahemond'tan sonra yerine yeğeni Tancred geçmiştir. Trablus Kontluğu'nun yönetimine Raymond, Ruha (Urfa) Kontluğu'na ise Baldwin gelmiştir.⁷⁰ I. Haçlı Seferinde Selçukluların varlık gösterememesi, Haçlı ordusunun Anadolu'da oldukça hızlı ilerlemesine sebep olmuştur.

⁶⁵ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 62-66.

⁶⁶ Hitti, "Askeri Temaslar ve Haçlı Seferler", c.4, 1023.

⁶⁷ Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 82-95.

⁶⁸ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 45.

⁶⁹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 46.

⁷⁰ Hasan, "Dış Münasebetler", c.4, 299.

Fakat Halep, Musul, Dımaşk ve Bağdat bölgelerinde Haçlılar yoğun bir direnç ile karşılaşmıştır. Bu güçlü direncin önemli mimarları arasında Zengî ailesi vardır.

1.2. ZENGÎ AİLESİ

Selçuklu hanedanına bağlılıkları ile bilinen Zengî Ailesi, kendilerine atabeglik verilmiş köklü bir ailedir. Atabeglik, genel anlamda pozitif değerlendirilen bir uygulamadır. Atabeglik, devlet için “yetkin kişi yetiştirme programı” olarak anlaşılabilir. Atabegler, Türk olmaları şartıyla, yetenekleri doğrultusunda sarayda mevki sahibi insanların yanında devlet adamı, asker, bürokrat olmaları için yetiştirilmiş donanımlı şahsiyetlerdir.⁷¹

Selçuklu iktidarının güçlü olduğu dönemlerde bu program oldukça iyi uygulanmıştır. Fakat Selçuklu iktidarında zayıflamalar baş gösterdiğinde kendilerine yetki verilen bazı atabegler, yetkilerini menfaatleri için kullanmaya başlamış ve böylece uygulamanın negatif yönleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu süreçte hanedana bağlı kalan atabegler olduğu gibi farklı tercihlerde bulunan atabegler de olmuştur. Zengî ailesi ise atabeglik görevlerini yerine getirirken Selçuklu hanedanına bağlılığını korumuş bir aile olarak tanınmaktadır.⁷²

Selçuklular için Melikşah’ın ölümünün ardından yaşanan olaylar bölgenin huzurlu durumunu bir anda altüst etmişti. Melikşah’ın ölümünün ardından çıkan taht kavgaları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün parçalanmasına sebep olmuştur.⁷³ Yaşananların ardından Selçuklular; bölgede Suriye Selçukluları, Irak Selçukları ve Anadolu Selçukluları olarak ayrılmışlardı. Ayrıca bu parçalanmalar sonucunda; Şam(Dımaşk) Atabegleri, Böriler, Sincar Atabegleri, Azerbaycan Atabegleri, Musul-Cezire-Halep Atabegleri, Harzemşahlar, Salgurlular, Begtiginiler gibi atabeglikler farklı bölgelerde ortaya çıkmıştır.⁷⁴

1.2.1. Aksungur

Zengî ailesinin ilk atabegi olan Kasimüddeve Aksungur, Büyük Selçuklu Sultanlarından Melikşah ile beraber büyümüş, Türk soyundan gelen, cesur, askeri ve

⁷¹ Hasan Akyol, “Atabeglikler”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed: Refik Turan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 235-236.

⁷² Hasan, “Abbasi Hilafetine Bağlı Bağımsız Devletler”, c.4, 84-85.

⁷³ Carole Hillenbrend, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev: Nurettin Elhüseyni, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 108-112.

⁷⁴ Hasan, “Abbasi Hilafetine Bağlı Bağımsız Devletler”, c.4, 87-88.

siyasi bilgisi oldukça kuvvetli değerli bir devlet adamıdır.⁷⁵ Oğuzların Avşar boyunun Sabyu oymağından gelen Aksungur, Abdullah İl-Turgan'ın oğludur. Sultan Alparslan döneminden beri Selçuklu Devleti'ne hizmet etmiştir. Zengî ailesinin büyüğü olarak bilinen Aksungur, Melikşah'ın dostu Sultan İdris Togan'ın dadısıyla evlenmiştir.⁷⁶

Aksungur, halkı tarafından çok sevilen bir yöneticiydi. Halep'e atamasının ardından şehrin tüm sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştı. Halep'in en büyük problemlerinden biri yol güvenliği idi. Aksungur hemen bu sorunla ilgilenerek Halep'i dönemin en güvenli güzergahlarından biri haline getirdi. Ayrıca soygunculardan, yol kesen eşkıyalardan, hırsız ve haydutlardan şehri kurtarmıştır.⁷⁷

Melikşah'ın yakınında yetişmiş Aksungur, aynı zamanda Sultan'ın değer verdiği, sözüne güvendiği dostu olmuştur. Genç yaşından itibaren devlet için önemli mevkilerde önemli görevler almıştır. Melikşah'ın Aksungur'a verdiği ilk önemli görev, 1084 yılında Musul üzerine giderek Ukaylıların elinde olan bölgeyi kontrol altına almasıdır. Bu görevin hemen ardından 1086 yılında Sultan ile birlikte Suriye seferine katılmıştır. Sultan Melikşah, Suriye seferinden istediği başarıyı elde etmiş, bunun yanı sıra özverisini, askeri ve stratejik yeteneklerini takdir etmiş, Aksungur'u Kasîmuddevle sıfatı ile vali olarak 1087 yılında Halep'e atamıştır. Böylece Halep'te Zengiler dönemi resmi olarak başlamıştır.⁷⁸

Türkistan seferini tamamlayan Sultan Melikşah, 5 Kasım 1091 yılında ikinci defa Bağdat'a geldiğinde bu ziyareti münasebetiyle Suriye Meliki kardeşi Tutuş, Halep Valisi Kasîmuddevle Aksungur, Urfa Valisi Bozan ve Emir Çubuk'u Bağdat'a davet etmişti. Atanması gerçekleşikten sonra Aksungur; Hama, Lazkiye, Menbiç'i de topraklarının arasına katmıştır. Ardından Humus'u ve Efâmiye Kalesi'ni ele geçirmiştir. Sultan Melikşah ile birlikte Musul civarında Ukaylılara karşı kazanmış, Melikşah'ın ölümünden sonra 1092'de Tekrit'i hâkimiyeti altına almıştır.⁷⁹

Sultan Melikşah, devlet adamı bilinci ile yetiştirilmiş, donanımlı bir şahsiyettir. Bundandır ki o dönem birçok devletin yıkılmasına sebep olan iç karışıklıklar Selçuklular için de oluşmaya başladığında Melikşah öngörülerini hareket etmiş, olaylar büyümeden üstesinden gelmeyi bilmiştir. Melikşah dönemindeki başarının en büyük mimarlarından olan, iktidarda önemli derecede söz sahibi bir karakter daha görüyoruz ki

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 4.

⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't talep fi Tarihi Halep*, 64-65.

⁷⁷ İbnü'l-Kalânisi, *Târihu Dimaşk*, 196.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 4.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 4; Nüveyri, *Nihayeti'l-Ereb*, 27: 79.

o da meşhur vezir Nizâmülmülk 'tür. Nizâmülmülk ömrünü yaptığı işe adanmış donanımlı ve başarılı bir şahsiyettir.⁸⁰

Aksungur'un, Halep'e atanmasında en büyük etkenin Nizâmülmülk olduğu rivayetleri mevcuttur.⁸¹ Aksungur'un Kâsimuddevle yani "devletin ortağı" künyesi ile anılması aslında Melikşah'ın gözünde Aksungur'un önemini idrak edebilmemiz için oldukça dikkate değerdir.⁸² Meşhur vezirin, Aksungur'un Melikşah ile bu denli yakın olan ilişkisinden ve saraya yakın olmasından pek memnun olmadığı ve kendisine rakip olacağı endişesiyle Aksungur'un Halep valiliği için görevlendirmesinde Sultan'ı desteklediği söylenir.⁸³ Böylece Nureddin Mahmud Zengî'nin dedesi Aksungur'un ve Zengi ailesinin geleceğini belirleyen süreç başlamıştır.

Nizâmülmülk ile Melikşah'ın arasındaki ilişki başlarda gayet yerinde olsa da son dönemlerde ikisinin arasında yoğun bir gerginlik olduğu aktarılır. Bu gerginliğe sebep olabilecek nedenler arasında Sultan'ın eşi Terken Hatun ve veziri Ebu'l-Ganaim'in Nizâmülmülk'e yönelik eleştirileri gösterilebilir. Onlar, Nizâmülmülk'ü ailesine ve akrabalarına imtiyazlı davranmak ile itham ediyorlardı. Bu iddialarının delillerini ise Nizâmülmülk'ün oğullarından torunlarına, damatlarından kölelerine kadar birçok yakınının devlet bünyesinde yüksek makamlarda görev yapması olarak gösteriyorlardı. Nitekim bu iddiaları destekleyen şekilde Nizâmülmülk'ün Merv valisi oğlu Osman ile Sultan'ın yakın dostu Emir Kavdan arasında çıkan gerilim artınca Sultan Melikşah, vezirine şöyle bir mektup yazmıştır.

Sen benim devletimi memleketimi istila eyledin, evlatlarına ve damatlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı duymuyor, halka zulmediyor, sen de bunları tedip etmiyorsun. İster misin ki vezirlik divitini elinden, sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım.⁸⁴

Sultan Melikşah'ın bu sert mesajına Nizâmülmülk, aynı sertlikte karşılık vermiştir; "Devlete benim de ortak olduğumu bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarık, senin tacın ile o derece alakalıdır ki diviti aldıktan sonra tac da kalmaz, gider."⁸⁵

Bu mektuplaşmanın üzerinden çok uzun zaman geçmeden Nizâmülmülk, Deylemlî Ebu Tahir Eyvâni tarafından hançerlenerek öldürülmüştür.⁸⁶ Vezirin ardından

⁸⁰ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 194-196.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 4.

⁸² Abdulkadir Turan, "Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri", (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018), 53.

⁸³ Hasan, "Abbasi Hilafetine İslam Tabi Bağımsız Devletler", c.4, 90.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8: 478-479.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8: 479.

⁸⁶ Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, (İstanbul: Yeditepe, 2017), 237-241.

Sultan Melikşah da çıktığı bir av gezisinde yediği etten olduğu tahmin edilen humma hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Tüm bu yaşanan olayların ardından hem vezirin hem de Sultan Melikşah'ın suikast sonucu öldürüldüğünü düşünen tarihçiler vardır. Fakat sonuca bakıldığında net bir şekilde anlaşılan şudur ki; bu olaydan en çok faydalanan Terken Hatun ve veziri Ebu Ganaim'dir.

Urfalı Mateos, bu iddiayı destekleyen şu aktarımı yapmaktadır;

Aynı yılda (1092) herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve iyi niyet sahibi bir zat olan büyük Sultan Melikşah öldü. O Bağdat şehrinde Semerkant sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zata zehir içirip en büyük hükümdarın camına kıydı.⁸⁷

Sultan'ın öldürülmesinden sonra Terken Hatun, Sultanın oğlu Berkyaruk'u değil henüz 5 yaşındaki oğlu Mahmud'u Sultan ilan etmeye çalışmış devamında da Berkyaruk'a karşı savaş açan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'a evlenme teklifinde bulunmuştur.⁸⁸

Bütün bu olaylar sürecinde Zengi ailesinin lideri Aksungur, en başından beri Melikşah'a sadık olmuştur. Nitekim Berkyaruk ile Tutuş arasındaki mücadelede Berkyaruk'u desteklemiştir. Sonuçta Aksungur, desteğini ne Tutuş'tan ne de Terken Hatun'dan ve oğlu Sultan Mahmud'tan tarafa vermiştir. Bu da Zengi ailesinin ne denli sadakat sahibi olduğunu gösteren delillerdendir. Nitekim onun bağlılığını gösteren olaylardan biri şudur; Sultan Melikşah'ın vefatının ardından, Melikşah'ın oğlu Berkyaruk ve kardeşi Tutuş arasında taht kavgası başlamıştı. Tutuş ilk ordusu ile birlikte Halep üzerine yürüyünce direnecek askeri yeterliliği olmayan Aksungur itaat etmek durumunda kalmıştı. Fakat kısa bir süre sonra bu kararından dönerek Berkyaruk'un tarafına geçmiştir. Aksungur bu kararını Urfa valisi Bozan'a bildirmiş ve kendisini desteklemesini istemiştir. Aksungur Bozan'a yazdığı mektupta durumu şöyle ifade etmiştir; "Biz bu adama (Tutuş) efendimizin (Melikşah) çocuklarının neler yapacağını görmek ve beklemek maksadı ile itaat arz etmiştik; şimdi ise sultanın oğlu-Berkyaruk- (taht iddiası ile) ortaya çıktı. Biz şimdi onun tarafına geçmek istiyoruz."⁸⁹ Tutuş, Aksungur ve Bozan'ın taraf değiştirmesinin ardından Berkyaruk'a karşı duramayacağını bildiğinden Suriye'ye geri dönmek zorunda kalmış ve ihanete uğradığını düşünerek, 1094 yılında Halep'e yönelmiş Aksungur'u yenerek esir almıştır. Tutuş, huzuruna getirilen Aksungur'a "Sen beni böyle ele geçirseydin ne yapardın?"

⁸⁷ Urfalı Mateos ve Papaz Grigor, 178.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8: 484.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8: 484

sorusuna Aksungur “Öldürürdüm” diye cevaplaması üzerine, “O halde ben de sana senin bana vermek istediğin hükmü veriyorum” demiş ve öldürmüştür.⁹⁰

Aksungur, öldürülmesinin ardından Halep’te Karanbiya Meşhedî’nin batı yönünde taştan yapılmış küçük bir kubbenin içine gömülmüştür. İmadeddin Zengi Halep emiri olduktan sonra babasının mezarını Şerefüddin Ebu Talip bin el-Acemi’nin tavsiyesi üzerine Züccacın denilen yerdeki medreseye naklettirmiş ve babasının mezarında dua okuyacak kimseler için Şamir adında bir köyü de vakfetmiştir.⁹¹

1.2.2. İmâdüddin Zengî

Aksungur’un tek oğlu İmâdüddin Zengî, 1084 veya 1087 yılında Halep’te dünyaya gelmiştir.⁹² İmâdüddin Zengî, babasını kaybetmesinin ardından onun arkadaşları tarafından büyütülmüş, askerlik ve yöneticiliğe dair edindiği bilgi ve tecrübelerin birçoğunu babasının yakın dostlarından öğrenmiştir.⁹³

Gençlik döneminde Musul valileri ile birlikte Cezire, Suriye, Telbaşır, Taberiyye, Sumaysat, Ruha, Maarratü’n- Numan seferlerine ve Haçlılar ile yapılan savaşlara katılmıştır. Bu seferlere katılması İmâdüddin Zengî’ye hem tecrübe kazandırmış hem de devlet yöneticilerine kendisini tanıtmayı ve kanıtlaması noktasında önemli değerler katmıştır.⁹⁴ İmâdüddin Zengî’nin elde ettiği askeri ve siyasi tecrübeleri inceleyerek oğlu Nureddin Mahmud Zengî’ye nasıl bir miras bıraktığını daha iyi aktarmak istiyoruz.

Aksungur’un ölümünün hemen ardından Kürboğa İmâdüddin’e sahip çıkmış onu Musul’a götürmüş orada eğitimine devam etmesini sağlamıştır. İmâdüddin, ilk askeri tecrübesini de Kürboğa’nın yanında Âmid kuşatması ile yaşamıştır. Selçuklu’ya bağlılığı ile bilinen Kürboğa; Musul, Harran ve Mardin’i ele geçirdiğinde İmâdüddin yanında yer almıştır. İmâdüddin, Diyarbakır’ın ele geçirilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Musul emirlerinin yanında hizmetlerine devam eden İmâdüddin Taberiyye’de Frenklere karşı üstün başarılar elde etmiştir.⁹⁵

Kürboğa’nın vefatından sonra Musul; Musa et Türkîmâni ardından Çökürmüş’ün himayesine girmiştir. Çavlı ve sonrasında görevi devralan Mevdud, Musul’a yönetici

⁹⁰ İbnü’l-Adim, *Bugyetü’ t talep fi Tarihi Halep*, 66.

⁹¹ İbnü’l-Adim, *Bugyetü’ t talep fi Tarihi Halep*, 69.

⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’ l-A ‘yân*, 2: 225; İbnü’l Adim, *Bugyetü’ t talep fi Tarihi Halep*, 157.

⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’ l-A ‘yân*, 2: 326; Hasan, ”Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler”, c.4, 92.

⁹⁴ Hasan, “Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler”, c. 4, 92.

⁹⁵ Osman Gürbüz, , “XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.38 (2012), 52.

olarak atanmışlardır. Zengî bu yöneticilerden itibar görmüştür. Mevdud zamanında Haçlılar ile yapılan sefere katılmıştır. Mevdud'tan sonra Musul valiliğine atanan Aksungur Porsuki ile de sefere dahil olan İmâdüddin, savaş bittikten sonra Musul'a dönmüştür. Burada Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud'un memlukleri arasına girmiştir.⁹⁶

1118 yılında Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından oğullarının en büyüğü olan Mahmud, sultanlığını ilan etmiştir. Fakat amcası Sencer ona itaati kabul etmemiştir. Bu sebepten Sâve'de amca yeğen arasında mücadele yaşanmış, Sencer Mahmud'u bozguna uğratmıştır. Sencer bu savaş sonrasında yeğeni Mahmud'u veliaht tayin etmiş ve kızı Mah-Melek ile evlendirmiştir.⁹⁷

Sultan Mahmud ve Sencer arasındaki ahitleşme Mesud tarafından iyi karşılanmamış ve Mesut, kardeşi Mahmud'a karşı harekete geçmiştir. Sultan Mahmud'a karşı ilk denemesinde başarısız olan Mesut, Musul'u kaybetmiş ve Azerbaycan'a gönderilmiştir. Musul'da boşalan mevkiye Aksungur Porsuki getirilmiştir. İlk kalkışmasında Mesud'a destek veren Dübeys İbn Sadaka, yeniden harekete geçmiştir. Bu kalkışmaya önlem olarak Sultan Mahmud tecrübesine güvendiği Aksungur Porsuki 'yi Irak şahneliğine getirmiştir.⁹⁸ İmâdüddin Zengî'yi Vâsıt'a atayan Porsuki ona ilk ciddi görevini vermiştir. Bu görevin hakkını veren Zengî, Dübeys ve ona destek veren unsurların önünü kesmiş ve Bağdat'a girişlerini önlemiştir. Zengî'nin bu görevi başarılı bir şekilde tamamlamış ve ilk iktâsı Vâsıt olmuştur.⁹⁹

Sultan Mahmud'a karşı Mesut'a yakınlığı bilinen Halife Müsterşid, Mesut'un yaşadığı hezimete rağmen Bağdat'ı ele geçirebilmek için yeni hamleler yapmaya devam etmiştir. Müsterşid, Bağdat'da Selçuklulara karşı bir saldırı gerçekleştirmek istiyordu. Halife'nin Bağdat hamlesinin haberini alan Sultan Mahmud derhal Bağdat'a yürüdü ve halifenin makamına doğru saldırı başladı. Halifenin makamına saldırı olduğunu gören halk birden Selçuklu güçlerine karşı ayaklandı ve Sultan Mahmud ve güçlerine zor zamanlar yaşattı. Olaylar başladığı sırada Basra'da bulunan İmâdüddin Zengî, Sultan Mahmud'un emri ile Bağdat'a kadar sorunları hallederek ulaştı. Zengî, Sultan Mahmud'un askerleri ile koordine sağladı ve Halife Müsterşid güçlerinin üzerine taarruza geçti. Bunun üzerine halife barış istemek zorunda kaldı. Sultan Mahmud bu

⁹⁶ Halil İbrahim Gök, "Musul Atabegliği; Zengiler (Musul Kolu:1146-1233)", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001), 4.

⁹⁷ Gök, *Musul Atabegliği*, 6.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 207.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'ddevleti'l-Atâbekiyye*, 15-32; Gök, *Musul Atabegliği*, 7-8.

barış karşılığında oldukça yüklü bir ganimet elde etmiştir. İmâdüddin Zengî ise gerek askeri dehası gerek liderlik vasıflarının sonucunda elde ettiği bu başarının ardından Sultan Mahmud tarafından 1126 yılında Bağdat şahneliğine terfi ettirilmiştir.¹⁰⁰

İmâdüddin Zengî'nin en büyük destekçilerinden biri olan Porsuki 1126 yılında Musul'da hutbe verdiği esnada Batıniler tarafından öldürülmüştür. Bu olayın ardından yerine oğlu İzzeddin Mesud gelmiştir.¹⁰¹ Göreve gelmesinin üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra İzzeddin Mesud düzenlediği Şam seferinde hayatını kaybetmiştir. İzzeddin Mesud'un ölümünün ardından birçok kesim tarafından engellenmeye çalışılsa da 1127 yılında Sultan Mahmud, oğlu Alp Aslan'ı Musul Hakimi, İmâdüddin Zengî'yi de Musul valisi olarak atamıştır.¹⁰²

İmâdüddin Zengî, göreve başlar başlamaz harekete geçmiştir. Öncelikli hedefi olarak Cezire'yi belirlemiş ve şehir için harekete geçmiştir. Her şey İmâdüddin Zengî'nin lehine giderken yaşanan bir sel olayı Zengî'nin yönünü Sincar'a çevirmiştir. Ordusu ile hiç zorlanmadan bu beldeyi hâkimiyeti altına almıştır. Bu galibiyetin ardından Zengî, Halep'te yaşanan iç karışıklık ve bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Haçlılara engel olabilmek için Halep'e yönelmiştir.¹⁰³ İmâdüddin Zengî aynı zamanda Halep'e sahip olarak Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepliği ve Kudüs Krallığı'nın birlik oluşturmalarını engellemek istiyordu.¹⁰⁴

Halep için hazırlıklarını tamamladıktan sonra harekete geçen İmâdüddin Zengi, önce Menbiç'i ele geçirmiş ardından Halep'e yürümüştür. 1128 yılında Halep'te istediğini elde eden İmâdüddin Zengi babasının hüküm sürdüğü toprakları kazanmış ve bölge halkı tarafından oldukça iyi karşılanmış ve Rıdvan bin Tutuş'un kızı ile evlenmiştir. Yaptığı bu evlilikten dolayı çokta mutlu olmayan İmâdüddin Zengî, babasının katilinin torunu ile evli kalmayı sindirememiştir ve yıllar sonra bu evliliği bitirmiş eşinden boşanmıştır.¹⁰⁵

Dönemin siyasi durumu göz önüne alındığında oldukça karmaşık bir yapılanmanın olduğu anlaşılmaktadır. İmâdüddin Zengî tüm bu karmaşanın içerisinde hem kendi iktidarını korumaya ve genişletmeye çabalarken hem de Selçuklu tarafında

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 15-32.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 236.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 242.

¹⁰³ Gök, *Musul Atabegliği*, 8.

¹⁰⁴ Abdulcelil Işık, "Haçlılarla Mücadelede Halep Şehrinin Rolü ve Önemi (Selçuklular-İmadeddin Zengi ve Nureddin Mahmud Dönemleri)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, sy.3 (2019), 11-16.

¹⁰⁵ İbnü'l-Adim, *Bugyetü't talep fi Tarihi Halep*, 165-166.

yaşanan olaylarda doğru tarafta kalmaya çalışmıştır. Haçlıların bölgeye verdiği zararın da önüne geçmek isteyen Zengî, süreç devam ederken birçok kez bu taraflarla karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır.

1131 yılında Sultan Mahmud'un ölümünün ardından Irak'ta taht kavgaları başlamıştır. İmâdüddin Zengî tarafını Mesud'tan yana belirlemiş ve onu desteklemiştir. Sultan Mahmud'un diğer oğulları Davud ve Sencer'de iktidarı elde etmek istiyorlardı. Davud, Cibal ve Azerbaycan bölgesinde kendisine bulduğu desteklerle birlikte adına hutbe okutmuştur.¹⁰⁶ Mesud ise Halife Müsterşid'ten kendi adına hutbe okutmasını istediğinde Halife Sencer'i desteklediğini belli ederek Sencer adına hutbe okutmuştur. Bunun üzerine Mesut ve Zengi Bağdat'a doğru orduları ile ilerlemeye karar verdiler. Sultan Mahmud'un bir diğer kardeşi olan Selçukşah, ordusu ile beraber Tikrit yolunda İmâdüddin Zengi ordusunu büyük bir mağlubiyete uğrattı. Mağlubiyete uğrayan Zengî, Tikrit'e çekildi. Burada Necmeddin Eyyub tarafından çok iyi karşılandı. Zengi ve Eyyubi ailesi arasındaki yakınlık bu olayda doğdu. ¹⁰⁷

Yaşananların ardından iktidar mücadelesi veren Mesud ve Sencer anlaşmaya varmışlardır. Mesut'un sultan olması Sencer'in ise ondan sonra iktidarda hak sahibi olacağı kararlaştırılmıştır. Sencer, Halife Müsterşid'in üzerine yürümesi için Zengi ve Dübey's'in işbirliği içerisinde Bağdat'a hareket etmelerini emretmiştir. Bu durumdan hiç hoşlanmayan Zengi, halifeye karşı savaşmak istememiş ve geri dönmüştür. Halife Müsterşid ise Musul'u kuşatma altına alıp Zengî'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. Kısa zaman sonra Halife Müsterşid, İmâdüddin Zengî'nin kendisi ile ilgili tutumunu öğrenince Sultan Mesud'a karşı birlik olmayı istedi ise de 1135 yılında bir grup Batını tarafından öldürülmüştür.¹⁰⁸

Halife Müsterşid'in ardından yerine oğlu Raşid geçmiştir. Fakat Raşid İmâdüddin Zengî dışında hiçbir grup ya da kişiden destek alamamıştır. 1136 yılında Zengî, hutbeyi Muktefi'nin ve Sultan Mesud'un adını okutmuştur. Raşid ise kısa bir süre sonra Mesud'a karşı Davud ile birlikte gerçekleştirdikleri seferde öldürülmüştür. İmâdüddin Zengi, Müslümanlar arasında yaşanan "halife" probleminin ardından enerjisini Haçlıların yoğun saldırı gerçekleştirdiği bölgeler üzerinde askeri ve siyasi hamleler gerçekleştirmek üzere kanalize etmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Gök, *Musul Atabegliği*, 10.

¹⁰⁷ Hasan, "Abbasi hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler", c.4, 96.

¹⁰⁸ Hasan, "Abbasi hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler", c.4, 97.

¹⁰⁹ Gök, *Musul Atabegliği*, 11.

İmâdüddin Zengî, Bârin denilen yer üzerine hareket etti ve Haçlılarla savaştı. Savaşta Kudüs Kralı Fulk, oldukça zorlanırken Trablus'un Kontu Raymond ise Zengî'nin eline esir düşmüştür. Zengî'nin gerçekleştirdiği başarı sonucunda Kral Fulk anlaşmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰

İmâdüddin, bölgede Haçlılara karşı güçlü bir direnç oluşturmak istiyordu. Çünkü Haçlıların bölgeyle ilgili planları olduğunun farkındaydı. Keza Bizans İmparatoru II. Ioannes Antakya'yı merkeze alıp Raymond ile anlaşarak yeni bir hamle gerçekleştirmiştir. İmparator II. Ioannes'in asıl hedefi Ermenileri hükmü altına alarak Türklerin elindeki Halep, Hama, Humus gibi kritik noktaları tekrar ele geçirmektir.¹¹¹

İmparator II. Ioannes, 1138 yılında planlarını gerçekleştirmek üzere Halep üzerine harekete geçtiğinde İmâdüddin'in Sultan Mesud'tan istediği takviyenin gelmesiyle ummadığı bir karşılık görmüş, Halep şehrini kuşatsa da başarılı olmadan çekilmek zorunda kalmıştır. İmparator; Esârip ve Şeyzer için sulh istemiştir. Yapılan tüm bu savaşlar esnasında İmâdüddin Zengî hem Sultan Mesud'tan hem de Türkmen Beylerinden Haçlılara karşı birlik içerisinde olmaları gerektiği vurgusu ile yardım talep etmiştir.¹¹² İmâdüddin'in Sultan Mesud'tan yardım istemek için çağırdığı Kadı Efendi, bu konudaki endişelerini şöyle ifade etmiştir;

“Vallahi, ülkenizin elinizden alınmasından korkarım. Sultan bunu bahane ederek kuvvetlerini gönderir, sözde yardıma gelen bu kuvvetler, ülkemizi elimizden alırlar.” Zengî ise Kadı'ya; “Haçlılar ülkemize göz koymuşlardır. Halep şehrini ele geçirecek olursa Suriye ve dolaylarında İslam yok olur. Her halükarda Müslümanlar, kafirlerden daha hayırlıdır.”¹¹³ şeklinde cevap vermiştir. Kadı Efendi'nin Müslümanlar arasında olmayan birlikten korkması sebebiyle

Zengî'nin çağrısına olumlu yanıt verenlerin yardımı ile beraber, Haçlıların geri çekilmesinin ardından, Dımaşk'ı hakimiyeti altına almak isteyen İmâdüddin Zengî, birkaç defa harekete geçtiyse de burada başarı sağlayamamıştır. Dımaşk, Kral Fulk'tan yardım alarak Zengî ordusuna geçit vermemiştir. Bunun üzerine Zengî, ele geçirdiği Ba'lebek' i Selahaddin Eyyubi'nin babası Necmeddin Eyyûb'un kontrolüne vererek Musul'a dönmüştür.¹¹⁴

¹¹⁰ Gülay Ögün Bezer, “İmâdüddin Zengî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.44 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 260.

¹¹¹ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk*, 262.

¹¹² Bezer, “İmâdüddin Zengî”, 260.

¹¹³ Hasan, “Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler”, c.4, 99.

¹¹⁴ Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, (İstanbul: Marmara Yayınları, 1985), 128-129.

1140 yılında İmâdüddin Zengî, Şehrîzor'u topraklarına kattı. Çünkü burası Musul ve Hama için oldukça stratejik bir bölgeydi.¹¹⁵ Ardından Zengî kuzeye doğru olan seferlerine devam etti.¹¹⁶ Önce Behmerd'i ardından da Hakkâri bölgesinde Aşip Kalesi'ni ele geçirerek orada adını taşıyan "İmadiye" kalesi yaptırdı. 1144 yılına kadar İmâdüddin ve naiplerinin düzenlediği seferler ile Bitlis, Za'feran, Hizan, Ergani, Çermük, Tulhum, Tel Mevzen, Tanza ve Siirt bölgelerini tek tek hakimiyeti altına aldı. Zengî'nin bu bölgeye olan seferlerinin sebebi hem Artukluları sıkıştırarak bölgeyi tamamen ele geçirmek hem de kuzeyden gelebilecek herhangi bir soruna karşı topraklarını güven altına almaktır.¹¹⁷

İmâdüddin'in başarılı bir şekilde yürüttüğü askeri hamleleri, Sultan Mesud için tehlikeli olmaya başlayınca Sultan Zengî'ye karşı büyük bir harekete geçmek üzere ordusunu toplamaya başlamıştır. Bunun haberini alan Zengî ise Sultan ile karşı karşıya gelmek istemediğini belirterek oğlu Seyfeddin'i Sultan'a rehin vermiştir. Ayrıca 100.000 dinar da teklif eden Zengî, Sultan Mesud'a kararının ne kadar net olduğunu da göstermiştir.¹¹⁸ İmâdüddin Zengî'nin teklifini kabul eden Sultan Mesud, savaşmaktan vazgeçmiş onu kazanma düşüncesiyle Urfa'nın fethi görevini İmâdüddin Zengî'ye vermiştir.¹¹⁹

Urfa'nın fethi, bölge için çok önemli hale gelmişti. Çünkü Urfa Kontu II. Joscelin Nusaybin, Mardin, Amid, Harran ve Rakka üzerinden bir ağ kurarak Müslümanlara büyük zararlar verebilecek seviyeye gelmeyi başarmıştır. Bu tehlike daha da büyümeden ortadan kaldırmak isteyen Zengî, kendisine Sultan tarafından verilen görev için harekete geçti.¹²⁰

Zengî, 1143-1144 tarihleri arasında Diyarbakır yöresine seferler düzenlemiştir. Tanza, İs'ird, Hizan gibi şehirleri, er- Ravk, Katlis, Natasa, Zülkarneyn kalelerini ele geçirdi. Mardin'de de seferler yapan Zengî burada da Hamlin, el-Müvezzer, Tell Mavzen kalelerinde kontrolü sağladı.¹²¹

Urfa Haçlı Kontluğu daha önce Musul Valiliği yapmış iki isim olan Kürboğa ve Çökürmüş ardından I. Kılıç Arslan ve 1110 yılında Musul Valiliği yapan Mevdud

¹¹⁵Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lu'Ailesi)*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 34-39.

¹¹⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 314-315.

¹¹⁷Bezer, "İmâdüddin Zengî", 260.

¹¹⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 328.

¹¹⁹Hasan, "Abbasi hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler", c.4, 100.

¹²⁰Bezer, "İmâdüddin Zengî", 260-261.

¹²¹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 329.

tarafından ele geçirilmek istenmiş fakat girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zengî, bu yüzden Urfa'nın hakimiyetini ele geçirebilmek için en doğru hamleleri yapmak istiyordu. 1144 yılında Bizans İmparatoru İoannes'in Haçlılar ile arasında yaşanan problemler Zengî için olumlu bir zemin oluşturmuştu.¹²² Urfa Kontu II. Joscelin, Zengî ile Sultan Mesud arasındaki sorunların devam ettiğini, sıranın kendine gelmeyeceğini düşünerek Zengî'yi bitirmek için yardım aramak amacıyla şehirden ayrılmıştı. Bu arada Harran Reisinin Zengî'ye bu haberi mektupla bildirmesinin ardından İmâdüddin Zengî'nin ordusu şehrin en savunmasız olduğu bu esnada şiddetli bir kuşatma gerçekleştirerek Urfa kalesinden içeri girmeyi başarmış ve Urfa'nın fethi Aralık 1144 yılında gerçekleşmiştir.¹²³

Urfa'nın fethi tüm Müslümanlar tarafından büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. İmâdüddin Zengî'ye bu başarısından dolayı hediyeler ve iltifatlar gelmiştir. Halife Muktefî Liemrillâh, Zengî'ye el-Emîrû'l-İsfehşâlâr el-Kebîr, Zeynü'l-İslâm el-Melikü'l-Mansûr, Nasîrû emîri'l-mü'minîn" unvanlarını vermiştir.¹²⁴

Urfa'nın fethi Haçlıların Müslümanlara karşı kullandığı en kritik bölge olması açısından çok önemlidir. Bazı tarihçiler, Urfa'nın kaybedilişinin Haçlılar için ne denli önemli olduğunu II. Haçlı Seferlerini düzenlemelerinden anlamalıyız şeklinde yorumlamıştır.¹²⁵

Haçlılara verilen en büyük cevap olarak nitelendirilen bu fetih sonrasında İmâdüddin Zengî, şehir içerisinde hiç kimseye zarar verilmemesi, şehrin tahrip edilmemesi için askerlerine ciddi talimatlar vermesi sonucunda şehir halkı tarafından da kabullenilmiştir.¹²⁶

İmâdüddin, Urfa'nın fethinden sonra Fırat'ın doğusunda olan kalelerin tamamını ele geçirmiştir. O, Bire Kalesi'ni kuşatması esnasında Musul'dan gelen isyan haberi ile beraber Halep'e doğru yönelmiş, isyanı bastırması için görevlendirdiği Urfa Valisi Ali Küçük ise görevini başarı ile tamamlamasının ardından Zengî Musul'a gelmiş ve Ali Küçük'ü Musul valiliğine atamıştır.¹²⁷

¹²²Birsel Küçüksipahioğlu, *Urfa haçlı Kontluğu ve İmadeddin Zengi, Medeniyetlerin Beşiği Orta Doğu ve Şanlıurfa: Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (Urfa:11-12 Mayıs 2017), 51-53.

¹²³İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dimaşk*, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 331-332; İbnü'l-Ezrâk, *Târîhu'l-Fârikî*, 74; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't talep fi tarihi Halep*, 162; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008), 144.

¹²⁴Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 131.

¹²⁵Hasan, "Abbasi Hilafetine İsmen Tabi Bağımsız Devletler", c.4, 101.

¹²⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 331-332.

¹²⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 332.

İmâdüddin Zengî, Suriye'nin tamamında birlik sağlamak düşüncesi ile Ca'ber Kalesi'ne kuşatma gerçekleştirdiği 15 Eylül 1146 tarihinde, Ca'ber Kalesi'nde "Yarenkuş" adlı biri tarafından uykusunda öldürüldü. Zengî'nin katili olayın hemen ardından Ca'ber Kalesi'ne kaçtı."¹²⁸

Atabeg İmâdüddin Zengî, 59 yahut 62 yaşında vefat etmiştir. Naaşı Rakka şehrinde Meşhed-i Ali'nin içine defnedilmiştir. Nureddin Mahmud daha sonra babasını orada bulunan şehit mezarlarının yakınına naklettirmiş, mezarın üstüne kısa bir duvar yaptırmıştır.¹²⁹

İmâdüddin Zengî'nin; Seyfeddin Gazi, Nureddin Mahmud, Kutbeddin Mevdûd, Nusretüddin Emir-i Emirân isimleriyle bilinen oğulları ve bir de kızı dünyaya gelmiştir.¹³⁰ Evlatlarına oldukça önemli miraslar bırakmıştır.

Zengî; "Gök gözlü"¹³¹, yakışıklı, sert bir duruş sergileyen, yönettiği ve hükmettiği kişilere karşı korku salan bir karakter olarak aktarılmaktadır. İmâdüddin Zengî bazı kaynaklarda, Müslümanlar tarafından abartılan, alkol düşkünü, basit düzeyde bir yönetici olarak aktarılmıştır. Hatta Zengî'nin öldürüldüğü gece çok alkol aldığı için bir köleye bile karşı koyamayacak halde olduğu bilgileri verilerek aşağılanmaya çalışılmıştır.¹³²

İmâdüddin Zengî, Müslümanların Haçlılar karşısında üstün gelmesi için canını ortaya koyduğu birçok sefer düzenlemiş önemli bir devlet adamıdır. Haçlılara karşı verdiği mücadele, cihat kavramına verdiği önem ise onun en büyük itibarı olarak nitelendirilmektedir.¹³³ İmâdüddin Zengî, Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud Zengî gibi tarihin gidişatını etkileyecek evlatlar yetiştirmiş bir baba, Haçlıların bölge Müslümanlarına zulmetmelerinin önüne geçmiş başarılı bir komutan, yönettiği topraklardaki insanlardan saygı gören bir atabeg olarak yaşamış ve ömrünü tamamlamıştır.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 339-341; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't talep fi Tarihi Halep*, 167; Fayid Hammad Muhammed Aşur., *el-Cihadü'l-İslâmî zidde's-salibiyyin fi'l-asri'l-Eyyubi*, (Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1983), 203-204.

¹²⁹ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk*, 156; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 340; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't talep fi tarihi Halep*, 168-169.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 76, 95.

¹³¹ Hitti, *İslam Tarihi*, 1035.

¹³² Urfalı Mateos, 299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 340-341; Hillenbrend, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 141.

¹³³ Amin Maalouf, *The Crusades Through Arap Eyes*, çev. Jon Rothschild, (London: Ali Saqi Books, 1984), 113-114.

Resim1.2.2.1.: İmâdüddin Zengî'nin Şehit Edildiği Ca'ber Kalesi¹³⁴

¹³⁴ “Ca'ber Kalesi”, erişim 11 Mayıs 2020, <http://wikimapia.org/6903963/tr/Caber-Kalesi>

İKİNCİ BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ

2.1. ŞAHSİYETİ

Nureddin Mahmud Zengî, 17 Şevval Pazar 511 (5 Şubat 1118) tarihinde dünyaya gelmiştir.¹³⁵ Nureddin Mahmud Zengî'nin doğum yeri ile ilgili bilgiler belirsizdir. Tarihi kaynaklarından birbirinden farklı bilgiler verdiği için bu konu da tatmin edici bir bilgiye ulaşılamamaktadır.¹³⁶ Nureddin Mahmud, Aksungur'un torunu, İmâdüddin Zengi'nin ise oğludur.¹³⁷ Nureddin'in annesinden ya da annesinin ailesinden herhangi bir kişinin ismi kaynaklarda geçmemektedir.

Nureddin Mahmud'un; uzun boylu, esmer, geniş alınlı, güler yüzlü aynı zamanda köse olduğu bilgisi verilmektedir. Türk töresine göre binicilik, ok atma ve çevgan oynamayı öğrenerek askerlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve yetenekleri kazandı. Ayrıca babası İmâdüddin Zengî ile beraber katıldığı askeri ve siyasi ortamlarda çok değerli tecrübeler edindi.¹³⁸

Nureddin Mahmud, küçük yaşından itibaren bir devlet adamı olacak donanımla yetiştirilmiştir. Öncelikle Kur'an eğitimi alan Nureddin Mahmud, çokça hadis ezberlemiş aynı zamanda fıkıh konusunda da iyi bir eğitim almıştır. Çok güzel yazı yazdığı da kendisi ile ilgili belirtilen bilgiler arasındadır.¹³⁹ Nureddin Mahmud, Arapça ve Rumca bilmektedir.¹⁴⁰

Nureddin Mahmud Zengî, ilk evliliğini 28 Mart 1147 tarihinde Muîneddin Üneri'nin kızı İsmetüddin Hatun ile gerçekleştirmiştir. Bu evliliğe Üner ve Nureddin arasında gerçekleşen anlaşmanın üzerine karar verilmiştir.¹⁴¹ Nureddin, 1150 yılında I.

¹³⁵ İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 57:118; Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*; 20: 531.

¹³⁶ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, 20:53; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 20, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk.:Ahmet Câd , (Kahire: Dârü'l-hadis, 2006), 12: 258.

¹³⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 57: 118.

¹³⁸ Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengi ve Kurumlardaki Yeri*, (İstanbul: İşaret Yayınları,1992), 26.

¹³⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* 1: 216.

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12: 493; Muhammed Türkücü, "Zengi'nin Haçlılar ile Mücadelesi, Ve Siyasi Birlik Çabası", (Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bayram Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 96.

¹⁴¹ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dimaşk*, 450.

Mesud'un kızı Selçuka Hatun ile ikinci evliliğini yapmıştır.¹⁴²Nureddin üçüncü ve son evliliğini ise oğlu, Salih İsmail'in annesi ile gerçekleştirmiştir fakat kaynaklarda Nureddin'in sözü edilen eşi ile ilgili herhangi kişisel bilgisine ulaşılamamıştır.¹⁴³ Nureddin'in bu evliliklerinden iki oğlu üç kızı dünyaya gelmiştir. Oğlu Ahmed doğumdan kısa bir süre sonra vefat etmiş, diğer oğlu ise kendisinden sonra devletinin başına geçen Salih İsmail'dir.¹⁴⁴ Nureddin Mahmud'un kızlarının isimleri ise bilinmemektedir.¹⁴⁵

Nureddin Mahmud, babasının öldürülmesinin ardından Halep Hakimi olarak göreve başlamıştır. Yaklaşık 28 yıl süren bir iktidarlık dönemi olmuştur. Dedesine ithafen el- Kasım¹⁴⁶ künyesi ile anılmış, gerek askeri gerek siyasi gerekse sosyal faaliyetler ile bölgenin geleceğini değiştirmiştir. Nureddin Mahmud'un, bölgede ne kadar etkin olduğunu anlayabilmek adına, sadece gayri Müslimlerin elinden 50'den fazla kaleyi ele geçirdiğini bilmemiz yeterli olacaktır. Nureddin Mahmud'un uyguladığı siyaset bölgedeki dengeleri değiştirdiği gibi I. Haçlı Seferinin sağladığı özgüvenle planlar yapan Haçlıların, tüm planlarını değiştirmelerine sebep olmuştur.¹⁴⁷

Nureddin Mahmud, ülkesini İslamî kurallara göre yönetmiştir. Adaletle her şeyden daha fazla önem vererek yoluna devam etmiştir. Nureddin Mahmud karşısındaki kim olursa olsun adalet neyi gerektiriyorsa ona uygun şekilde davranmaya dikkat etmiştir. İslam tarihinin en önemli alimlerinden olan İbnü'l-Esir, İslam öncesi ve sonrası hükümdarları incelediğini, Hulefa-î Raşidin ve Ömer bin Abdülaziz'den sonra gördüğü en iyi, en adaletli ve en merhametli hükümdarın Nureddin Mahmud Zengî olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸

Nureddin Mahmud Zengî, el- Âdil künyesi ile anılmış,¹⁴⁹ adaleti birçok insanı etkilemiştir. Onun bu tutumu halkının kendisine olan bağlılığını sağlamıştır. Hatta yaşadığı bir olay üzerine hakkının kendisine teslim edilmesinin ardından Nureddin Mahmud adaletine hayran kalan bir kişi, Dimaşk'e yerleşmiştir. Nureddin Mahmud

¹⁴² Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II /Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, hzl.: Ali Öngül, (İstanbul: Kabalacı Yayıncılık, 2017) , 25.

¹⁴³Ebü'l-Mehâsim (Ebü'l-İzz) Bahâüddîn Yûsuf el-Mevsilî el-Halebî İbn Şeddâd, *el- A'lâku'l-hatîre fi Zikri Ümerâ'i's-Şam ve'l-Cezîre*, thk.: Yahyâ Zekeriyâ, (Dimaşk: Vezaretü'ssekâfe, 1991), 99-100; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb*, 2: 106-108.

¹⁴⁴Ebü Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 1: 272.

¹⁴⁵Turan, *Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri*, 253-254.

¹⁴⁶Ebü Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* 1: 5; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1: 184.

¹⁴⁷Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengi ve Kurumlardaki Yeri*, 32.

¹⁴⁸Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengi ve Kurumlardaki Yeri*, 41.

¹⁴⁹Zehebi., *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 531.

Zengî'nin ölümünün ardından Selahaddin Eyyubi'nin askerlerinden birisi bu zata zarar verince yine hakkını aramak üzere adalete başvurmuştur. Fakat bu sefer şikayetleri dikkate alınmamıştır. Yaşadığı bu haksızlığı sindiremeyen bu kişi, ağlaya ağlaya Dımaşk Kalesi'nden Nureddin Mahmud'un mezarına gitmiştir. Selahaddin bu olayın bilgisi kendisine ulaşınca Nureddin'in mezarı başında “ölümünden sonra da bize adalet sunan Sultan'a ağlıyorum” diyerek ağlamaya devam eden zata şöyle söylemiştir: “işte bu doğrudur, adalet adına bizde görülenlerin hepsini biz ondan öğrendik”. Selahaddin'in bu cümleleri Nureddin Mahmud Zengî adaletinin kendisi için ne denli anlamlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰

Nureddin Mahmud Zengî'nin adaleti dönemin şairlerini etkilemiş olacak ki İbn Münir, Nureddin'i şöyle anlatmıştır;

Ey adaleti bozulup kötüleştigi her yerde ihya edip yayan sultan!
Asırlardan beri süregelen zulmü ve haksızlığı kaldırdın ortadan!
El- Melikü'l- Adil ifadesidir seni açıklamaya en yaraşan!
Varlığın sayesinde adalet ve gayrettir her yeri kaplayan!
Ne bir gül oldu koparılan ne de bir kapı sıkı sıkıya kapatılan!¹⁵¹

Nureddin Mahmud, İslam dinince alımı ve satımı haram olan alkollü ürünleri kendi egemenliği altında olan bölgelerde yasaklamıştır. İslam dinine sonradan eklenmeye çalışılan inançlara, bidatlere ve hurafelere geçit vermeyen Nureddin Mahmud bu konu ile ilgili “Biz yolları hırsızlardan yol kesenlerden koruduğumuza göre dini de ona aykırı düşen hususlara karşı korumamız gerekmez mi?”¹⁵² sözleriyle duruşunu net bir şekilde ifade etmiştir.

Nureddin iyi bir yönetici olmasının yanında İslam'ı özümsemiş sağlam bir Müslüman olarakta bilinir. Yalnızca kendisine ait olan mallardan kazandıkları ile geçinir, ganimetten başka pay almazdı. Aşırı olan yeme, içme, giyme ve her türlü harcamaya karşıydı. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu konu ile ilgili eşi ile problemler yaşamıştır.¹⁵³

Hayatının büyük bir bölümünü seferlerde geçiren Nureddin Mahmud, seferde olmadığı zamanlarda devlet işleri ile ilgilenir, bunları yaparken de ibadetlerini aksatmamaya özen gösterirdi. Oruç tutar, namazlarını cemaatle kılar bilhassa gece ibadetlerinde devamlı olmaya çabaları.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* 1: 8.

¹⁵¹ Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, 115.

¹⁵² Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengî ve Kurumlardaki Yeri*, 38-39.

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 56.

¹⁵⁴ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 533.

Nureddin Mahmud'un dinine ve ibadetine olan düşkünlüğü Haçlıların bile dikkatini çekmiş olacak ki “ Şüphesiz ki Kasım'ın oğlu Kasım'ın Allah'la gizli sırları vardır; çünkü o bize karşı askerlerinin çokluğu ile değil, dualarının çokluğu ve kıldığı gece namazlarıyla galip gelmektedir.”¹⁵⁵ şeklinde yorum yapmışlardır. Elbette ki Nureddin Mahmud'un askeri ve siyasi dehasını kabul etmek Haçlılar için oldukça zordur. Haçlıların yaptığı bu yorumdan, Nureddin'in onlara yaşattığı tüm yenilgilerde kutsal dokunuşlar arayarak, kendi yetersizliklerini örtmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Nureddin Mahmud, ilme çok önem verir, okumaya devam ederdi. İlme verdiği önemden ötürü âlimlere de değer verir onlara saygı duyardı.¹⁵⁶ İlmî münazaralara ve sohbetlere önem verirdi. Sultan, aynı zamanda da oldukça otoriter bir yapıya sahipti. Dedikoduyu hiç sevmez yapılmasına da müsaade etmezdi. Disiplinsizlikten hiç hoşlanmaz, katıldığı sohbet ve münazaraların karşılıklı saygı ve hoşgörü içerisinde geçmesini sağlardı.¹⁵⁷ Nureddin Mahmud'un bu konu ile ilgili hassasiyetinin insanlara nasıl yansıdığı ile ilgili kaynaklarda şöyle bir olaydan bahsedilir. Selahaddin döneminde yaşayan büyük alim İbn Asâkir Selahaddin'in toplantılara katılmıyordu. Selahaddin bunu öğrendiğinde değerli ilim adamına meclis toplantılarına katılması için ısrar ettiğinde İbn Asâkir;

Ben kendimi senin meclisine gelmekten tenzih ettim çünkü ben bu meclisi aşağı tabakalardan insanların meclisi olarak gördüm. Ne konuşan dinleniyor ne de konuşana cevap veriliyor. Biz daha önce Nureddin'in meclisinde bulunurduk. Biz o toplantılarda başlarımızın üzerinde kuş varmış gibi vakar ve heybet yükselen bir durumda bulunuyorduk. Kendisi konuştuğu zaman biz onu dinlerdik. Biz konuştuğumuzda ise o bizi dinlerdi.”

diyerek Selahaddin'in ısrarına Nureddin'in ilim meclisine ne kadar kıymet verdiğini anlatarak cevap vermiştir.¹⁵⁸

“el-Melikü'l Âdil”¹⁵⁹, “eş-şehid”¹⁶⁰, “Nâsıru Emîri'l-Mü'minin”, “Takiyyü'l-Mülük”, “Leysü'l-İslâm”¹⁶¹, “Mahmud b. Zengî b. Aksungur Ebü'l-Kâsım b. Ebû Said Kâsîmiddevle et-Türkî”¹⁶² künyeleri ile tanınan Nureddin Mahmud Zengi 15 Mayıs

¹⁵⁵ Ebu'l- Fida. *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer*, 3: 55-56.

¹⁵⁶ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 533.

¹⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 57: 121.

¹⁵⁸ Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengi ve Kurumlardaki Yeri*,40.

¹⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân* 5: 184.

¹⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 57: 120.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 531.

¹⁶² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 57:118.

1174 yılında Çarşamba günü vefat etmiştir.¹⁶³Vefat ettiğinde 56 yaşında idi. Hükümdarın cenaze namazı kaledeki camide kılındı. Cesedi önce iç kalede çokça oturduğu bir odaya gömüldü sonra da Sûku'l- Havvâsîn denilen çarşının giriş kapısında Hanefiler için yaptırdığı en-Nûriyyetü'l- Kübrâ medresesinin girişindeki türbeye nakledildi.¹⁶⁴ Hem Ramazan bayramı hem de oğlu İsmail'in sünnet töreni sebebiyle şehir süslenmiş vaziyette iken rahatsızlanan Nureddin'in doktoru Rahbî, onun son günlerini şöyle aktarmaktadır;

Nureddin ölümüyle sonuçlanan hastalığı sırasında başka hekimlerle birlikte beni de istetti. Vakit geçirmeden gidip huzuruna girdik. Dımaşk Kalesi'nde küçük bir evde yatıyordu. Hastalığı iyice ilerlemiş; nerde ise sesi duyulmaz bir duruma gelmiş, ölümü yaklaşmıştı. O, bu evde kendini ibadete vermiş bulunmaktaydı. Hastalık kendisinde ortaya çıkmış ancak oradan yine ayrılmamıştı. Yanına gidip durumunu görünce ona keşke hastalığın bu dereceye gelinceye kadar bizi çağırmakta gecikmemiş olsaydın. Şu anda hemen buradan daha geniş ve aydınlık bir eve geçmen gerekir; çünkü bu durumun bu hastalık üzerinde etkisi vardır diyerek onu tedavi etmeye başladık ve fasdın (bir çeşit damar ameliyatı) daha uygun olacağını söyledikse de o altmış yaşına gelmiş bir kişiye bu müdahalenin yapılamayacağını söyleyerek bundan kaçındı. Bu sebeple onu başka ilaçlarla tedavi ettikse de bu ilaçların bir etkisi görülmedi, neticede hastalığı gittikçe arttı ve vefat etti.¹⁶⁵

¹⁶³ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 2: 200-203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 56; el-Feth b. Alî. Sene'l-Berkî's-Şâmî Bündârî, *Sene'l-Berkî's-Şâmî*, thk.: Dr. Fethiye en-Nebravî, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1979), 30-32.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 121-122; *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12: 264.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10:57.

Resim 2.1.1.: Nureddin Mahmud Zengi'nin Kabri¹⁶⁶

2.2. HALEP ATABEGLİĞİ

İmâdüddin Zengî'nin öldürülmesinin hemen ardından devlet, iki oğlu arasında paylaşılmış ve herhangi taht kavgası yaşanmamıştır. Seyfeddin Gazi Musul hâkimliğini tercih ederken, Nureddin Mahmud ise Halep'i almıştır.¹⁶⁷ İki kardeş hakim oldukları bölgelerde başarılı olabilmek için çabalamışlardır.

¹⁶⁶ “Damascus Nur-al Din- Shahid Mosque”, erişim 11 Mayıs 2020, <https://syriaphotoguide.com/damascus-nur-al-din-al-shahid-mosque-%D8%AF%D9%85%D8%B4%D9%82-%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9-%D9%86%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%87%D9%8A%D8%AF/>

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Tarih*, 9: 341; Sertavi, Mahmûd Fayiz İbrâhim, *Nureddin Zengi fi'l-edebi'l-Arabi fi asri'l-hurubi's-Salibiyye*, (Amman : Dârü'l-Beşir, 1990), 353.

Harita:2.2.1.: Nureddin Mahmud İktidara Geldiğinde Siyasi Dengeler.¹⁶⁸

1146 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Halep'e giderek bölgenin kontrolünü sağlamıştır. Nureddin Mahmud Zengî'nin Halep'i seçmesi konusunda babası İmâdüddin'in yakın arkadaşı Esedüddin Şîrkûh'un büyük bir payı vardır.¹⁶⁹ Selahaddin Eyyubî'nin amcası Esedüddin Şîrkûh, aynı zamanda Nureddin Mahmud'un askeri ve siyasi tecrübe kazanmasında yardımcı olmuş tecrübeli devlet adamıdır. Ayrıca iktidarının ilk yıllarında vezir Mücahidüddin Kaymaz verdiği destek ile Nureddin Mahmud'un yükünü hafifletmiştir.¹⁷⁰

Nureddin Mahmud, Halep şehrine sahip olarak Haçlılara karşı stratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir konum elde etmiştir. Halep şehri bu yüzyılda Haçlılara karşı verilen mücadelede en güçlü şehirlerden birisi olmuştur. İmâdüddin Zengî, Halep Hakimi olduktan sonra Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı ve Urfa Kontluğunun bir araya gelerek büyük güç oluşması engellenmiştir. Nureddin Mahmud'ta bu avantajı Haçlılar ile olan mücadelesi süresince devam ettirmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 76.

¹⁶⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 1: 193; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 382.

¹⁷⁰ Bahattin Kök, "Nureddin Mahmud Zengî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33: 260.

¹⁷¹ Işık, "Haçlılarla Mücadelede Halep Şehrinin Rolü ve Önemi (Selçuklular-İmadeddin Zengî ve Nureddin Mahmud Dönemleri)", 18.

Halepliler, Nureddin Mahmud Zengî'ye biatlerini bildirerek herhangi bir isyana kalkışmamışlardır. İmâdüddin Zengî'nin Halepliler tarafından sevildiği veya otoritesinden ötürü saygı duyulduğu göz önüne alınarak Nureddin Mahmud'un Halep üzerinde hâkimiyet sağlaması esnasında çok zorluk yaşamadığı anlaşılmaktadır. Burayı merkez edinen Nureddin, böylece hızlı bir şekilde bölgede etkin olabilmek ve halkını koruyabilmek adına harekete geçmiştir.¹⁷²

Nureddin Mahmud, Halep Hakimi olduktan sonra Kuzey sınırlarında Ayntap, Tell-Başir ve Azaz bölgelerinde hüküm süren II. Joscelin, Maraş ve Keysun'a sahip Boudouin, Halep'e oldukça yakın olan Antakya Kontluğu, Haçlılara verdiği destekler ile Bizans, Adana Tarsus'da bulunan Klikya Ermeni Prensiği, Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Mesut, Malatya, Sivas ve Kayseri'de hakimiyet kuran Danişmendliler, Mardin ve Harput'ta bulunan Artuklular ile mücadele etmiştir.¹⁷³

2.3. SEFERLERİ

2.3.1. Urfa Kontluğu

İmâdüddin Zengî'nin 1146 yılında öldürülmesi, Haçlıların Urfa'nın geri alınması ile ilgili fikirlerinin oluşmasında zemin hazırladı. II. Joscelin ilk olarak daha önce hakimi olduğu bazı Urfalılar ve şehrin çoğunluğunu oluşturan Ermeniler¹⁷⁴ ile iletişime geçerek isyanın başlatılmasını sağladı. Ardından Urfa'ya doğru ordusu ile yola çıktı.

Gelişmeleri yakından takip eden Nureddin Mahmud, II. Joscelin'in ardından Halep'ten Urfa'ya doğru giderken abisi Seyfeddin Gazi de o bölgeye asker sevk etti.¹⁷⁵ Şehrin önlerine kadar gelen Joscelin şehri kuşattı fakat Nureddin'in bölgede kendisine bağlı olan tüm askerlerine direnmelerini ve şehri teslim etmemelerini emretti. II. Joscelin, halka kendisi ile beraber şehri terk etmelerini emretmiş fakat halkın çoğunluğu evlerinden çıkmamıştır. II. Joscelin bu evleri yaktırıştır.¹⁷⁶ Tam altı gün boyunca iç kaleye olan saldırısını devam ettiren II. Joscelin tüm çabalarına rağmen Nureddin'in emriyle iç kaleyi koruyan askerileri aşmayı başaramamıştır.¹⁷⁷ II. Joscelin Urfa şehrini

¹⁷² İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Tarih*, 9: 341.

¹⁷³ Ahmet Kütük, "Nureddin Mahmud Zengî'nin Kuzey Sınırdaki Hristiyan Devletlerle İlişkileri", *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, sy.3, (2018), 54- 55.

¹⁷⁴ el- Hamevî. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yakût, *Mu'cemü'l-Büldân*, (Beirut: Dârü Sâdr, 1977), 2: 40.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Tarih*, 9: 342.

¹⁷⁶ Yasemin Sarı, "Cezire Bölgesinin Önemli Şehirlerinden Urfa ve Çevresinin Zengî Ailesi İçerisinde El Değişimi", *İstem*, sy.30, (2017), 383.

¹⁷⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 383.

yağmalayarak halkı katlederek gerçekleştirdiği istiladan¹⁷⁸ Nureddin'in ordusu ile karşılaşmayı göze alamadığı için vazgeçmiş, Urfa'yı askeri ile birlikte terk etmiştir. Böylece Urfa'da çıkan isyan bastırılmış ve Nureddin Mahmud tarafından tekrar hakimiyet altına alınmıştır.¹⁷⁹

Nureddin şehre girdikten sonra isyana katılanların büyük çoğunluğunu öldürtmüştür. Şehirde büyük bir yağmalama başlatmış ve gözdağı vermiştir. Böylece şehirde tekrar edecek olası bir isyanın önüne geçmiştir.¹⁸⁰

Urfa'nın Haçlılar için ne kadar önemli olduğu göz önüne alınarak II. Joscelin'in Nureddin'in karşısına çıkamadan geri dönmesi, Haçlılar için büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Papa III. Eugenius, yaşanan bu yıkımın ardından derhal II. Haçlı Seferinin başlatılması için harekete geçmiştir.¹⁸¹ Nureddin Mahmud, Urfa isyanını bastırması ile birlikte babasının bıraktığı yerden Haçlılar karşısındaki mücadelenin devam edeceğinin sinyalini verirken, askeri ve stratejik kararlar ile de yeterliliğini ispat etmiştir.

2.3.2. II. Haçlı Seferi

I. Haçlı Seferi, Haçlılar için çok büyük zaferler ile sonuçlanmış, önemli başarılar elde edilmiş, birden çok krallık kurdukları dönem olmuştur. Fakat İmâdüddin Zengi'nin Urfa Kontluğunu yıkması, bölgedeki Haçlı otoritesini sarsmış, Müslümanlara ise heyecan getirmiştir. Nureddin Mahmud Zengi, babasının bıraktığı yerden Haçlılar ile olan mücadeleye devam edip Urfa'da II. Joscelin'e karşı kazandığı itibar, daha önce de belirttiğimiz gibi II. Haçlı Seferinin organize edilmesindeki büyük etkenlerden biridir.¹⁸²

II. Haçlı Seferi ile ilgili tüm kaynakların kabul ettiği bir gerçek var ki o da; Haçlıların başarısızlığıdır. Seferi yöneten kralların, komutanların aldığı kararlar, uygulanan stratejiler, kilisenin merkezden olan baskısı, bu seferin tarihe en başarısız Haçlı Seferlerinden biri olarak yazılmasına sebep olmuştur.¹⁸³

Papa III. Eugenius'un çağrısının ardından tarih 31 Mart 1146 yılını gösterdiğinde Aziz Bernand de Clairvaus, Fransa'nın Veselay şehrinde II. Haçlı Seferini

¹⁷⁸ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk*, 450.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 342.

¹⁸⁰ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk*, 450.

¹⁸¹ Kök, "Nureddin Mahmud Zengi", 260.

¹⁸² Setton, "Volume I The First Hundred Years", 462; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 231.

¹⁸³ Setton, "Volume I The First Hundred Years", 463; Hillenbrend, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 143; Hasan, "Dış Münasebetler", c.4, 302; İhsan Süreyya Sırma, *Haçlı Seferleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013),103;Ebru Altan, "İkinci Haçlı Seferi", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), 113.

büyük bir kalabalığa açıklamış ve karar kalabalık tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Aziz Bernand, Fransa'dan yola çıkarak Burgundia, Lorraine, Flandre bölgelerinde halkın sefere olan inancını ve ilgisini artırmak için vaazlar vermiştir. Ardından Almanya'ya geçen Aziz Bernand, Alman Kral III. Konrad'ı II. Haçlı Seferi için ikna etmiştir. II. Haçlı Seferi ile ilgili destek vermek istemeyen Bizans İmparatoru ise Haçlılar tarafından hain olarak ilan edilmiştir.¹⁸⁴

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Sicilya Kralı II. Roger'ın yapacağı olası saldırı yüzünden bu seferi istemiyordu.¹⁸⁵ Aynı zamanda Anadolu Selçuklu Hükümdarı Sultan Mesut ile yaptığı barış anlaşmasını bozmak istemiyor ve kendi devlet sınırlarını korumak istiyordu. Çünkü Sultan Mesut ve İmparator Manuel Danışmendlilerin ve Haçlıların bölgede yarattığı tahribat yüzünden kan kaybetmek istemiyordu.¹⁸⁶

Alman Kralı III. Konrad, ordusu ile beraber Bizans sınırlarından içeri hiçbir zarara yol açmayacaklarının sözünü vererek girdiler.¹⁸⁷ I. Haçlı Seferinde olduğu gibi Anadolu'da galibiyet alacaklarını düşünerek ilerlemek isteyen Haçlıları Sultan Mesud liderliğindeki¹⁸⁸ Selçuklu ordusu, 25 Ekim 1147'de kısa zaman içerisinde bertaraf etti.¹⁸⁹

Kral Konrad İznik'in doğusunda yer alan Dorylaion'da ordusunun %90'ına yakını kaybedince İznik'e geri dönmüştür. Bu arada Fransa Kralı VII. Louis, eşi Eloinere, 4 Ekim 1148'de İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelişinin ardından Alman Kralın büyük yenilgisinin haberini alan Kral Louis, İznik'e doğru yola çıktı. Kral Konrad ve Kral Louis liderliğinde buluşan Alman ve Fransız Haçlı orduları İznik'ten güneye doğru Balıkesir-Bergama üzerinden Efes'e ulaştılar. Kral Konrad bu süreç zarfında rahatsızlanınca İstanbul'a geri dönmek durumunda kaldı. İmparator Manuel, Kral Konrad ile olan ilişkisini kuvvetlendirirken onun iyileşebilmesi için tüm imkanlarını seferber etti. Kral'ın oğlunu emanet ettiği Almanya'daki Corvey Manastırı Başrahibi Wibald'a gönderdiği mektubunda; bu hezimetten asla bahsetmez. Kral bilhassa sefere

¹⁸⁴Peter Lock, "Narrative Outline Of The Crusades", *The Routledge Companion To The Crusades*, (London: Routledge Companies To History, 2006), 147-148.

¹⁸⁵Niketas Khoniates, *Historia*, 41.

¹⁸⁶Demirkent, "Haçlılar", 533.

¹⁸⁷Khoniates, *Historia*, 40.

¹⁸⁸Faruk Sümer, "Mesud I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 341.

¹⁸⁹Demirkent, "Haçlılar", 533.

devam edeceklerini, başarıya ulaşacaklarını evleri ve oğullarına kavuşacaklarını yazmıştır.¹⁹⁰

Kral Konrad, Filistin'e ulaşmak üzere 1148 yılının Mart ayında İstanbul'dan bir Bizans deniz filosu ile ayrılmıştır. Fransız Kral Louis ise Balıkesir, Denizli üzerinden Antalya'ya geçmeye çalışırken Türklerin saldırıları sebebi ile büyük kayıplar vermiştir. Kral Louis Antalya'dan gemilerle Antakya'ya geçerken, askerleri de yaya halde Antakya'ya ulaşmıştır.¹⁹¹

24 Haziran 1148'de Akka'da gerçekleşen Haçlı toplantısının ardından Dımaşk üzerine bir saldırı gerçekleştirme kararı alındı.¹⁹² Saldırının Dımaşk üzerinden planlanmasının sebebi, Nureddin Mahmud Zengi'nin Antakya için büyük tehdit oluşturuyor olması aynı zamanda Urfa için Haçlı ordusuna yol açmasını sağlamaktı. Haçlılar aldıkları kararın ardından Dımaşk için hazırlıklarını tamamlamıştır.¹⁹³

Haçlı ordusu, ne kadar kan kaybetmiş olsa da Filistin'den gelen destek orduları ile beraber güçlü bir ordu oluşturmayı başarmıştı. Dımaşk'ın hakimleri, şehirlerine yapılacak saldırıyı öğrendiklerinde I. Seyfeddin Gazi'den yardım istediler. I. Seyfeddin Gazi ise Haçlılar karşısında kardeşi Nureddin Mahmud'un yardımını talep etti.¹⁹⁴

Haçlılar, savaş esnasında yaptığı stratejik hatalar sonucunda çok asker kaybettiler. Zaten yorgun olan ordunun kazanmaya olan inancı kaybolmuş, artık kaybedilen bu savaşın ardından hangi kralın nereye gideceği konuşuluyordu. Tüm disiplininden kopan Haçlı ordusu farklı farklı hamleler ile savaşın içinde tutulmaya çalışılıyordu fakat Muineddin Üner ordularını öyle akıllıca konuşlandırmıştı ki Haçlıların ilerlemek için uyguladıkları tüm hamleler sonuçsuz kaldı. Böylece II. Haçlı Seferi kapsamında Dımaşk saldırısı Haçlılar için felakete dönüştü.¹⁹⁵ Yaşadıkları sorunları yazdığı mektupla Kral Konrad şöyle ifade ediyor:

Şimdi birliklerimizden bahsedelim, Ortak Konsey'in hükmüne müteakip Dımaşk'a gittik ve sonra büyük sıkıntılar içerisinde kamplarımızı şehrin kapısının önüne kurduk, kesinlikle ele geçirilmesi yakındı. Ancak asgari derecede şüphelendiğimiz belli kişiler, ihanet edencesine, şehrin bu kısmını ele geçirilmez olduğunu iddia etti ve alelacele bizi birliklerin su temin edemediği ve herhangi bir erişmenin olmadığı başka bir yere götürdü. Ve böylece herkes aynı derecede öfkeli ve üzgün olarak geri döndü ve girişimimiz tamamlanamadı.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Abdurrahman Onur Çalışır, *Deniz Aşırı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları*, 35-36.

¹⁹¹ Lock, "Narrative Outline Of The Crusades", 149.

¹⁹² Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 233-234.

¹⁹³ Demirkent, "Haçlılar", 534.

¹⁹⁴ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk* 461-462.

¹⁹⁵ Âşur, *el-Cihadü'l-İslâmî Zidde's-Salibiyyin fi'l-Asri'l-Eyyub*, 214-215.

¹⁹⁶ Çalışır, *Deniz Aşırı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları*, 37.

Mektubun devamında Kral Konrad, Askalan için de bir girişim yaptıklarını ama bunun da başarıya ulaşamadığını ifade etmektedir.¹⁹⁷ II. Haçlı Seferinde yaşadıkları büyük yenilginin ardından Haçlılar, Nureddin Mahmud'a karşı zafer kazanma konusunda daha temkinli olmak zorunda kaldıklarını anlamışlardır.

1149 yılında Nureddin Mahmud'un abisi, Musul Atabegi Seyfeddin Gazi vefat etmiştir. Seyfeddin Gazi'nin yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud geçmiştir. Kutbeddin Musul'un hükümdarlığını aldıktan sonra Nureddin Mahmud'un büyük abi olarak tüm bölgeyi alması için bazı isimler Nureddin Mahmud'a destek verdiklerini açıkladılar.¹⁹⁸

Nureddin Mahmud, askerleriyle beraber Sincar'ı ele geçince Kutbeddin de tepki olarak askeriyle beraber bölgeye ulaştı. İki kardeş arasında sürekli giden gelen elçiler sonucunda Nureddin Mahmud kendi hâkimiyetinde olan Hıms, Rahbe ve Sincar'ı kardeşi Kutbeddin'e teslim ederek Halep'e geri döndü. Nureddin'in bunu yapmasında muhtemel iki sebep olabilir. Bu muhtemel sebeplerden ilki; iki kardeş arasında çıkacak herhangi bir sorunun Haçlılar ve bölgedeki düşmanlarının elini güçlendireceği gerçeği, ikincisi ise Suriye bölgesinde babasından kalan ciddi bir devlet hazinesinin olmasıdır. Böylelikle Nureddin, kardeşi ile kurduğu ittifak sayesinde iktidarını korumayı hedeflemiştir.¹⁹⁹

II. Haçlı Seferinden sonra bölgedeki dengeler Nureddin Mahmud Zengî için pozitif şekilde devam etmiştir. Haçlılar karşısında Nureddin'in ordusunun yakaladığı muhteşem başarı onun bölgedeki diğer liderler karşısında itibarının artması sağladı. Bölgede Haçlılar karşısında zaferler kazanan en büyük mücahit olarak anılmaya başlayan Nureddin alimlerin ve halkın kahramanı olmuştu.²⁰⁰

II. Haçlı Seferinden sonra Nureddin Haçlıları Urayma Kalesi'ni muhasara altına almıştır.²⁰¹ Nureddin Mahmud'un stratejik noktadaki başarısı, Haçlıların birliğini bozmuş ve hareket kabiliyetlerini sınırlandırmıştır.²⁰²

2.3.3. Antakya Prinkepliği

Haçlıların yaşadığı bozgunu fırsata çevirmeyi hedefleyen Sultan Mesud, 1148 yılında Nureddin Mahmud ile anlaşarak Maraş üzerine yürüme kararı aldı. Bunun

¹⁹⁷ Çalışır, *Deniz Aşırı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları*, 37.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 359.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 360.

²⁰⁰ Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 143-146.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 354; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 272.

²⁰² Turan, *Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri*, 109-110.

üzerine Antakya Prinkepsi Raymond'un, Ali b. Vefa ile birleşen ordusu²⁰³, Yağra'da Nureddin'in ordusuna ani bir saldırı düzenledi. Saldırı karşısında büyük kayıplar yaşayan Nureddin Mahmud kısa bir süre için Halep'e döndü.²⁰⁴

Yaşanan saldırının sebeplerini anlamaya çalışan Nureddin Mahmud, en önemli komutanlarından birisi olan Şîrkûh'un bu seferde neden isteksiz olduğunu anlamak üzere yanına gitmiştir. Yağra seferinden önce Şîrkûh'un yetkilerinin İbn Dâye'ye aktarıldığını, bu olayın Necmeddin Eyyub'un Dımaşk'e yerleşmesinden sonra gerçekleştiğini, Şîrkûh'un sitemkar sözlerinden anlayan Nureddin Mahmud, Şîrkûh'a gereken itibarını verdikten sonra ordusu içindeki bu sorunu çözüme kavuşturmuştur.²⁰⁵

Nureddin Mahmud, yaşadığı yenilgiyi telafi edebilmek için 1149 yılında Raymond'un üzerine doğru harekete geçme kararı aldı. Birkaç küçük sefer de düzenleyen Nureddin, bir sonraki hedefini İnad olarak belirlemiştir.

I. Haçlı Seferi sonucu kurulan krallıklardan birisi de Antakya Prinkepsliği'dir. Antakya'nın Nureddin için olan önemi şüphesiz kendi devletini korumak, Suriye'nin bütünlüğünü sağlamak ve Haçlıları bölgede mümkün olabildiğince etkisiz hale getirmektir. Antakya stratejik konumunun yanında dinsel ve tarihsel önemi ile Haçlılar için de oldukça kıymetli bir yerdir. Antakya, Babil Kralı Nabukadnezar ve Yahudi hükümdar Zedekiah'ın mücadelesine şahitlik etmiş, İskender'in ölümünden sonra Antiochus tarafından korunaklı bir başkente dönüştürülmüştür. İlk piskoposluk burada kurulmuş, İsa-Mesih inancını kabul edenlere Nasıralılar değil Hristiyanlar olarak adlandırılmasına karar verilmiştir.²⁰⁶

Antakya'nın Haçlılar için hem dini hem de stratejik birçok anlamının olmasının yanında Nureddin'in bölgede Haçlı varlığını azaltma isteği ve Akdeniz'e olan kıyısı ile Antakya'nın²⁰⁷ kontrolünü ele geçirmek arzusu 1149 yılında karşı karşıya gelmiştir.

Nureddin Mahmud Zengî, Türkmenler ve abisi Seyfeddin Gazi'nin gönderdiği askerlerin desteği ile ordusunu güçlendirmiş²⁰⁸ ve İnad Kalesi önünde²⁰⁹ iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Antakya Prinkepsi Raymond Nureddin karşısında varlık gösterememiştir. Haçlılar ağır yenilgiye uğramıştır. Bu savaşta Antakya Prinkepsi

²⁰³ Nikita Elisséeff, *Nur Ad-Din* 2: 427.

²⁰⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 272.

²⁰⁵ Turan, *Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri*, 111.

²⁰⁶ Tyrensis, *Haçlı Kroniği*, 168.

²⁰⁷ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3: 433.

²⁰⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbn'ül-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, (Haydarabat: Dairetü'l-maarif el- Osmanî, 1951), 8: 201.

²⁰⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 1: 215.

Raymond Nureddin'in komutanı Şirkuh tarafından 28 Haziran 1449 öldürülmüş²¹⁰, birçok önemli şövalyede esir alınmıştır. Yağra'da Nureddin'in ordusuna büyük zarar veren Ali b. Vefa ve II. Joscelin'in damadı Maraş Hakimi Renaud burada öldürülenler arasındadır.²¹¹

Öldürülen Prinkepsin yerini oğlu Bohemond almıştır. Fakat Bohemond henüz bir kaleyi yönetecek yaşta olmadığı için annesi Constance yönetime geçmiştir. Nureddin'in Antakya saldırısı başladığında Kudüs Krallığından yardım talep eden Costance'ın beklediği yardım ulaştığında Nureddin geri çekilmeye karar vermiştir. Buna rağmen Nureddin Mahmud'un bölgedeki şanı ve şöhreti artmış, zaferinden dolayı türlü iltifatlar almış ve ismine birçok şiirler yazılmıştır. Antakya'da ise Bohemond yönetimin başına geçmiştir.²¹²

Antakya'dan sonra Nureddin Mahmud, II. Joscelin'in hakimiyeti altında olan Tell-Başir, Ayntap, A'zaz bölgelerine karşı harekete geçti.²¹³ Nureddin Mahmud cesaretle bölgedeki yürüyüşünü devam ettiriyordu. II. Joscelin de cesareti ve başarıları ile tanınan bir yöneticiydi. Nureddin Mahmud ile Joscelin'in orduları karşı karşıya geldiğinde iki taraftan da birçok asker öldü. Fakat mağlup olan Nureddin Mahmud oldu. Joscelin Nureddin'in askerlerinden önemli bazı kişileri de esir etti. Bunlardan biri de Nureddin'in silahtarıydı. II. Joscelin Nureddin Mahmud karşısındaki başarısından sonra uyguladığı siyaset ile kendisini zor durumda bırakan Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'a bir mesaj gönderdi. Mesaj kaynaklarda şöyle geçmektedir; "İşte bu senin damadının (Nureddin Mahmud'un) silahıdır; onun başına gelenlerin büyüğü yakında senin başına da gelecektir."²¹⁴ II. Joscelin, Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'u, Nureddin Mahmud'a verdiği destekten dolayı Nureddin Mahmud'un silahtarı üzerinden tehdit ettiği anlaşılmaktadır.²¹⁵

Nureddin Mahmud kaybetmeye alışık olmayan, başarısızlığı kabul etmek istemeyen bir karaktere sahipti. Bu durumu düzeltebilmek için hemen harekete geçti. Nureddin Mahmud, Joscelin'e saldırması halinde onun Antakya kalesine çekileceğini ve aylarca burada direnebileceğini bildiği için bu hamlenin onu istediği sonuca ulaştırmayacağını biliyordu. Bu yüzden Türkmen Beylerinden bir grubu çağırarak

²¹⁰Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 273, Demirkent, "Haçlılar", 534.

²¹¹Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, 216; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 273.

²¹²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 362.

²¹³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 369.

²¹⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 369.

²¹⁵Muharrem Kesik, "Sultan I. Mesud-Nureddin Mahmud b. Zengi İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılışı", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy.3 (2018), 92.

onlara iş birliği önerdi. Eğer Joscelin'i ölü ya da diri ona getirirlerse çok büyük ödüller vereceğini söyledi. Türkmen Beyleri Nureddin'in teklifini kabul ettiler. Böylece kaybedilen savaş için intikam planı hazırlanmış oldu.²¹⁶

Türkmen Beyleri planlandığı gibi Joscelin'i ele geçirdiler. Esir düşen Joscelin, Türkmen Beylerine Nureddin'den daha çok para vereceğini vaat ederek onlardan kurtulmak istedi. Türkmenler de ona para kendilerine ulaştığı zaman kendisini serbest bırakacaklarını söylediler. Joscelin, hemen bir adamı görevlendirerek parayı getirmesi için gönderdi. En başta Nureddin için çalışacaklarını söyleyen Türkmen casuslardan birisi bu haberi Nureddin'in Halep'teki naibi Ebu Bekir'e bildirdi. Bunun üzerine Ebu Bekir derhal askerlerini toplayarak Joscelin'in yakalandığı yere giderek Joscelin'i ele geçirdi. Joscelin ne kadar uğraşsa da Nureddin Mahmud'un esiri olmaktan kurtulamadı.²¹⁷

Joscelin'in esir düşmesi çok büyük yankı uyandırdı. Çünkü Joscelin Haçlılar için kahraman bir şövalye, gelecek için büyük bir umut vaat ediyordu. Bu sebeple Haçlılar için Joscelin'in Nureddin Mahmud tarafından esir edilmesi çok büyük bir yıkım olarak değerlendirildi. Nureddin Mahmud ise gerçekleştirdiği başarılı operasyon sonrasında Joscelin'in hükümdarlığı altında bulunan Tell- Başır, Ayntap, A'zaz, Tell Halid, Kuris, Râvendân, Burcu'r- rasas, Hısnu'l Bare, Kefersud, Keferlasa, Maraş Neh'rul- Cevz gibi kaleleri ele geçirmek için harekete geçti. Böylece kaybettiği savaşın sonucunda daha da güçlenerek bu süreçten çıkmayı bildi.²¹⁸ II. Joscelin'in esir edilmesi ve ardından yapılan fetihler Urfa Haçlı Kontuluğu'nun sonunu getirmiştir.²¹⁹

Nureddin'in II. Joscelin tarafından bozguna uğratılmadığı²²⁰, Nureddin'in Türkmenlerle II. Joscelin için anlaşma yapmadığı, II. Joscelin'in Türkmenler tarafından esir edilmesinin tesadüfi olduğu²²¹ da bu konu ile ilgili yapılan farklı değerlendirmelerdir. Her iki şekilde de Nureddin'in naibine II. Joscelin'in esir edildiği haberi ulaştıktan sonra Nureddin, II. Joscelin'i hapis ettirmiş ve gözlerine mil

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Tarih*, 9: 369; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb*, 123-124; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1: 123, 2: 92.

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Tarih*, 9: 369.

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Tarih*, 9: 369- 370.

²¹⁹ Fatma İnce, "Nureddin Mahmud Zengi ve Haçlılar ile Mücadelesi", (Yüksek Lisans), Niğde Üniversitesi, 2011, 99-100.

²²⁰ Urfalı Mateos, 319.

²²¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb*, 1: 123.

çekilmiştir. Böylelikle Haçlıların en yetenekli komutanlarından görülen II. Joscelin kontrol altına alınmıştır.²²²

Haçlılar yaşadıkları kayıpların ardından Nureddin Mahmud'a Dülük'ta iken saldırıya geçtiler. 1152-1153 yıllarında Haçlıların hedefi Nureddin'i, Joscelin'i esir aldıktan sonra elde ettiği topraklardan çıkarabilmektir. Nureddin, Haçlıların saldırısına karşı geldi ve iki ordu arasında çokça kayıpların verildiği bir savaş gerçekleşti. Nureddin Mahmud'un zaferi ile sonuçlanan bu savaşta da Haçlılar kaybettiler ve Nureddin Dülük şehrine girerek burayı hükmü altına almıştır.²²³

2.3.4. Dımaşk

Nureddin Mahmud, Haçlıların etkin olduğu bölgeleri tek tek düşürmeye devam ederken bu sefer önündeki hedef Dımaşk'ti. Bölgenin belki de en kritik şehirlerinden birisi olan Dımaşk tüm güçler tarafından elde edilmek isteniyordu. Özellikle Haçlılar için ciddi direnç oluşturan bu şehri elde etmek Nureddin için oldukça önemliydi. Aynı zamanda Haçlıların bölgedeki Müslüman köylere yaptığı taciz ve bölge Müslümanlarının kendisinden yardım talep etmeleri de Nureddin'in Dımaşk çıkarmasındaki önemli sebepler arasındadır.²²⁴

1150 yılında Nureddin bu hedefini gerçekleştirmek üzere askerleri ile beraber Mucireddin Abak'ın yönettiği Dımaşk'e doğru yola çıktı. Nureddin, elçilere aracılığı ile Dımaşk Hakimi Abak'a savaş istemediğini ilettiler. Havran civarındaki Müslümanların kendisinden yardım istediğini, bölgede bulunan Haçlılara karşı birlik olma çağrısını yineledi fakat Abak bu teklifi kabul etmedi.²²⁵

Yoğun yağmurla iki ordunun askerleri çarpışmaya başlamıştı. Fakat yağmurun şiddeti Nureddin ve Mucireddin'in ordusunu kötü etkilemişti. Nureddin taarruza devam etse de Mucireddin'in Haçlılardan destek kuvvet istediği bilgisi kendisine ulaşınca daha fazla dayanamayacağını düşünerek Mucireddin ile uzlaşmayı tercih etti. Nureddin, Haçlı desteği gelirse askerlerinin buradan daha ağır kayıplar yaşayacağını düşünerek geri çekilirken, Mucireddin ise bu anlaşmayı Dımaşk'ın düşebileceği endişesi ile kabul etti. Antlaşmaya göre Nureddin adına hutbe okutulacak, hakimiyeti kabul edilecek fakat Nureddin ordusu ile Dımaşk'e girmeyecekti.²²⁶

²²² İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dımaşk*, 481; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 208.

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 385.

²²⁴ İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dımaşk*, 478-480.

²²⁵ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* 1: 240.

²²⁶ İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dımaşk*, 480.

Nureddin, gerçekleştirdiği bu seferden memnun değildi. Çünkü yapmak istediklerini gerçekleştirememişti. Abak'tan önce Dımaşk Hakimi olan Üner'in Haçlılar ile yaptığı anlaşma yüzünden²²⁷ Dımaşk halkı hala Haçlılara vergi ödemekteydi ve teslim olurlarsa vergi ödemeyeceklerinden dolayı Dımaşk'e yapılacak bir sefer, kendisinininkinden çok daha kolay olacaktı. Bu sırada Haçlılar, 1152 yılında Fatımilerin iç karışıklığından faydalanarak Askalan'ı ele geçirdiler. Bu olaydan sonra Dımaşk'i ele geçirmek Nureddin için artık zorunluluk haline gelmişti. Çünkü Dımaşk'in tamamen Haçlıların eline geçmesi demek, bölgede Müslümanların durumunu tamamen zora sokacaktı. Böylece Dımaşk hem Nureddin'in iktidarı hem de Müslümanların hayatı için en önemli konu haline gelmişti.²²⁸

Nureddin Mahmud, 1151 yılında ikinci kez Dımaşk üzerine harekete geçmiştir. Orduları ile birlikte başarılı bir ilerleme kaydetmesine rağmen Abak'ın Haçlılardan istediği yardım üzerine Kudüs Kralı III. Boudouin'in orduları ile çarpışmak zorunda kalınca bu seferinden de geri çekilmek zorunda kalmıştır.²²⁹

Nureddin Mahmud, yaşadığı iki başarısız denemenin ardından Dımaşk'ın fethi ile ilgili detaylı planlar hazırlamaya koyuldu. Ona göre; Dımaşk'ı Mücireddin Abak ve ona destek veren Haçlılar olduğu müddetçe ordusu sadece askeri güç ile ele geçirmesi oldukça zor görünüyordu. Bu durumda yapması gereken ilk şey, Dımaşk Hakimi Mucireddin Abak ve ona destek verenler arasındaki ilişkileri zayıflatmak ve onu bölgede yalnızlaştırdıktan sonra harekete geçmekti.²³⁰

Planlarını tek tek hayata geçiren Nureddin, önce Mucireddin ile yakınlaşarak onu kendi tarafına çekti. Ona birkaç kalenin daha sorumluluğunu verip hediyeler göndererek yanında olduğuna ikna etti. Ardından da Haçlılar ile bağlantısı olan tüm yöneticileri ile arasını bozarak onları bertaraf etmesini istedi. Bunlardan en etkin olanı Dımaşk'te bulunan Emir Ata idi. Bu zat cesur, kabiliyetli ve emrindeki askerleri ile Nureddin'i endişelendiren konumda bulunuyordu. Nureddin Mahmud planı dâhilinde Mucireddin'i ikna etti ve Mucireddin Emir Ata'yı öldürdüğünde beklenen gün artık gelmişti.²³¹

Nureddin Mahmud orduları ile beraber derhal Dımaşk üzerine yola çıktı. Haberi alan Mucireddin Nureddin'in planını anlamış fakat artık çok geç kalmıştı. Yardım

²²⁷ Turan, "Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri", 130.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 398.

²²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dımaşk*, 488.

²³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 398.

²³¹ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 398.

isteyebileceği kimse kalmadığı için hemen Haçlılara haber göndermiştir. Fakat Haçlılar Nureddin'in ordusuna yetişememiş, Nureddin Dımaşk şehrine girmiş 19 Mayıs 1154'te Mucireddin'i Hıms'a göndermek şartıyla teslim almıştır. Dımaşk halkı ise Nureddin Mahmud'a karşı büyük bir sempati beslemekteydi. Yöneticilerinin Haçlılar ile olan ilişkisinden ve ödedikleri vergilerden hoşlanmıyorlardı. Nureddin, kendisini ve ordusunu büyük bir coşku ile karşılayan Dımaşk halkına; onların şehirlerine, mallarına ve canlarına zarar vermeyerek, şehrin yağmalanmasına müsaade etmeyerek karşılık vermiştir.²³²

Dımaşk'ın Nureddin Mahmud tarafından ele geçirilmesi ile birlikte Suriye birliği sağlanmıştır. Dımaşk sahibi olmak Haçlılar ile olan mücadele de karadaki üstünlüğün büyük çoğunluğunu elde etmek anlamına gelmekteydi.²³³ Babası İmâdüddin Zengî'nin hayalini gerçekleştirmiş olan Nureddin Mahmud Zengî artık babasının hayallerine ulaşan bir komutan olmuştur. Bu ona çok büyük bir özgüven, halkı karşısında ise büyük itibar kazandırmıştır.²³⁴

Dımaşk'ın Nureddin Mahmud tarafından hakimiyet altına alınabilmesindeki en önemli isimler arasında Şirkuh ve Necmeddin Eyyûb gelmektedir. İki ismin gerek askeri gerek stratejik hamleleri şehrin ele geçirilmesi noktasında oldukça etkili olmuştur.²³⁵

Nureddin Mahmud, Dımaşk'ın ardından Ba'lebek'i de kontrolü altına almak istemiştir. Mayıs 1155 yılında Dehhâk isimli yöneticiden teslim almıştır.²³⁶

2.3.5. Harim Kalesi

Harim Kalesi, Antakya'nın hemen doğusunda yer alan, sağlam, güvenli bir kaleydi.²³⁷ Nureddin Mahmud Zengî bu kaleyi 1149 yılında Antakya Prinkepsliğine saldırmadan önce ele geçirmiştir²³⁸ fakat kale Haçlıların eline tekrar geçmiştir.

1156 Antakya Prinkepsi Bohemund'un hâkimiyeti altında bulunan kaleyi Nureddin Mahmud sefer düzenleyerek kuşattı. Zor durumda kalan Haçlılar, Nureddin'den anlaşma istediler. Anlaşmaya göre Harim'e bağlı yerlerin yarısını

²³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 503-506.

²³³ Ziya Polat, "Nureddin Zengî'nin Dımaşk Hakimiyeti ve Bilâdüşşâm'da Birliğin Sağlanması", *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.1 (2019), 11-13.

²³⁴ Nadir Karakuş, "Miladî XII. ve XIII. Asırda Dımaşk ve Haçlılar", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, sy,1(2018) 22: 14.

²³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 505.

²³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 509.

²³⁷ Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2: 237-238.

²³⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 273.

Nureddin'e vermeyi kabul eden Haçlıların bu tekliflerine Nureddin olumlu yanıt vererek kalenin üzerindeki kuşatmayı kaldırdı. Böylece Harim Kalesi, Haçlıların kontrolünde kalmaya devam ederken Nureddin için yarım kalmış bir hikâye daha ortaya çıkmıştı.²³⁹

Nureddin Mahmud Harim kuşatmasının ardından Hama yakınlarında bulunan Şeyzer Kalesini 1157/1158 yılında zapt etmiştir. Ardından Haleb'e dönen Nureddin Mahmud hastalanmıştır. Hastalanmasının ardından her yerde öldüğü iddia edilerek hükmü altında olan topraklar ele geçirilmeye çalışılmıştır. Bunu yapanlardan birisi kendi emiri Şîrkûh'tur. Abisi Necmeddin Eyyûb'un elinde olan Dımaşk'ı kuşatmaya çalışmıştır. Necmeddin Eyyûb ise onu şu sözlerle geri göndermiş ve Nureddin'e olan bağlılığını bir kez daha kanıtlamıştır:

“Sen bizi mahvettin, işin doğrusu senin Haleb'e dönmendir. Eğer Nureddin hayatta ise sen şimdi zaten onun hizmetindesin; eğer ölmüşse biz Dımaşk'teyiz ve Dımaşk'e hakim olmak için dilediğimizi yaparız”

Necmeddin Eyyûb'un bu sözlerinin üzerine Haleb'e gelerek Nureddin ile görüşen Şîrkûh görev yerine dönmüştür. Nureddin'in hastalık sürecinde problem olan bir diğer kişi ise küçük kardeşi Emir-i Emirân'dır. Abisi Nureddin'in hayatta olduğunu bilmesine rağmen Harran'ı zapt etmiştir. Nureddin Mahmud ise iyileşmesinin hemen ardından Harran'ı geri almak için yola çıkmıştır. Bunun haberini alan Emir-i Emirân ailesini Harran Kalesinde bırakarak kaçmıştır. Harran'ı geri alan Nureddin buradan Rakka'ya geçmiş orayı da hükmü altına almıştır.²⁴⁰

Nureddin Mahmud, 1162 yılında Halep'ten Harim kalesi üzerine askerleriyle beraber tekrar yürümüştür. Fakat Harim kalesi, Haçlı şövalyeleri tarafından çok iyi korunuyordu. Nureddin Mahmud kaleyi muhasara altına almış ama başarılı olamamış, ikinci kere Harim Kalesi ile ilgili istediklerini gerçekleştiremeden geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁴¹

Nureddin Mahmud Zengî, 1164 yılında Harim Kalesini üçüncü kere kuşatmış, bu sefer başarılı olmuştur. Nureddin büyük bir ordu ile Harim Kalesi'ne saldırırsa Haçlı ordusunun dağılacağına inanıyordu. Bu fikrini anlatan mektuplar yazarak, Müslüman yöneticilerden Haçlılara karşı oluşturacağı sefer için asker talep etti. Malatya Hakimi Yakup Arslan ile Hısn-ı Keyfâ Hakimi Fahreddin Kara Aslan, Mardin Artuklu emiri

²³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 406.

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 413, 435.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 457.

Necmeddin Alpı, Erzen Emiri Fahreddin Devletşah savaş halindeydiler. Nureddin Mahmud, Haçlılar ile ilgili büyük bir sorun varken Müslümanların birbirleri ile savaşarak kan kaybetmemelerini istedi. Nureddin'in bu isteğine tüm emirler itaat ettiler.²⁴² Çünkü Nureddin Mahmud Harim Kalesi ve Mısır Seferinin önemini âlimlere öyle bir anlatmıştı ki; tüm âlimler yaşadıkları bölgelerde bunlardan bahsederek Nureddin'e ve askerlerine dua ediyor, onlara yardım etmeyenlere ise beddua ederek cephe alıyordu.²⁴³

Harim Kalesini korumak için toplanan Haçlı ordusunun başında Antakya Prinkepsi Bohemund vardı. Ayrıca Trablus Kontu Raimond, Bizanslı Costantinos Coloman ve Hugues de Lusignan gibi şövalyeler Haçlı ordusunda yer almaktaydılar²⁴⁴. Nureddin Mahmud Zengi ordusunu komuta ederken, Hısn-ı Kefyâ Hakimi Fahreddin Kara Arslan ve Mardin Hakimi Necmettin Alpı destekleriyle birlikte ona katıldılar. Harim Kalesi şiddetli bir şekilde kuşatılmış, Haçlılar ise kale içine çekilerek karşılık vermeye çalışıyorlardı. Nureddin savaşın düğümünü bu şekilde çözemeyeceğini anlayınca ordusu ile beraber Artah'a kadar çekildi. Haçlılar, Nureddin'in ordusunu yakalamak istediler ama ulaşamadılar. Harim'e geri dönmek için yola çıkacakları zaman Nureddin ve ordusu tarafından takip edildiler.²⁴⁵

Haçlılar, Nureddin askerlerinin sadece bir kolu olan Hısn Keyfâ hâkimi Fahreddin'in askerlerinin bulunduğu bölüme karşı harekete geçti. Fahreddin askerlerine geri çekilmeleri gerektiği söyledi ve böylece Haçlılar, tüm çevrelerini saran Nureddin'in ordusu ile karşı karşıya kaldılar. Savaşın bundan sonraki bölümünde Haçlılar çok ağır kayıplar vermiştir. Trablus Kontu, Joscelin'in oğlu ve birçok önemli şövalye esir alınmıştır. Böylece Nureddin yarım kalan hikâyesini üçüncü denemesinde başarıyla sonuçlandırmıştır.²⁴⁶

Harim Kalesi'nin Nureddin Mahmud'un kontrolüne geçmesini Antakya Patriği Aimery Fransa Kralı Louis'e mektupla bildirmiştir. Patriğin mektubundaki bazı bölümlerde Nureddin'in ordusunun Haçlılar üzerinde nasıl bir etki bıraktığı şu şekilde geçmektedir:

Çarpışma öylesine feciydi ki, atlarının gücünden dolayı ya da kargaşa sırasında kurtulan birkaç kişi dışında hiçbir kıdemlimiz kaçamadı. Yakalananlar şunlardı;

²⁴² Bezer, "Begtengilliler", 49.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 467.

²⁴⁴ Bezer, "Begtengilliler", 49.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 467.

²⁴⁶ Nadir Karakuş, "Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilâsı'na Tarihin Tanığı: Hârim Kalesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakülte Dergisi*, sy.1 (2017): 11.

Prensimiz, Trablus Kontu, Calaman adlı bir Grek, soyu şöhretli bir dük, Mamistrensis, Lesiniacolu Hugh ve Trablus Kontluğundan Trablus Kontu ile gelen bazı Tapınakçılar ve Hospitalier biraderleri. Bunların bazıları öldürüldü diğerleri esir edildi, çok azı da kaçtı. Adamlar, atlar ve silahlar neredeyse tamamen yok edildi.²⁴⁷

Mektupta Türkler, büyük bir yıkım yaratan, suçsuz birçok kadın ve çocuğu öldüren, işkence eden katiller olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki savaşmaya daha fazla güçleri kalmadığını, Tanrı'nın onlara merhamet etmek istemediğini yazan patrik, son şanslarının Kral Louis olduğunu çok dokunaklı bir şekilde ifade etmiştir.²⁴⁸

Nureddin Mahmud Zengî, Harim Kalesini fethederek bölgedeki duruşunu sağlamlaştırmış, ülkesini kontrol altına almış ve aynı zamanda Haçlılara karşı oluşturulacak güce liderlik yapan kişi olarak çevresinde güven kazanmıştır. Artık bölgedeki Müslüman liderler, Nureddin'in Haçlılara karşı kazandığı zaferler neticesinde onun siyasi ve askeri tecrübelerine güvenebileceklerini görmüşlerdir.

Nureddin'in Harim Kalesi zaferi esnasında ona destek veren isimler, Nureddin'e Antakya üzerine giderek orada da tam hakimiyet alması için ısrar ettiler. Fakat Nureddin Mahmud bu ısrara şu şekilde cevap vererek duruşunu belli etmiştir;

Şehri zapt etmek kolay fakat kale çok müstahkem olduğu için orayı almak zordur. Ayrıca şehri Bizans İmparatoru'na da teslim edebilirler. Çünkü Antakya Hakimi İmparator'un kardeşinin oğludur. Bohemund'a komşu olmak benim için Kostantınıyye hükümdarı ile komşu olmaktan daha iyidir.²⁴⁹

Nureddin Mahmud Zengî, Harim Kalesini fethinde aslında sadece askeri olarak değil aynı zamanda ileri görüşlü olduğunu da herkese kanıtlamıştır.

2.3.6. Banyas

Nureddin, 1164 yılının Ekim- Kasım aylarına gelindiğinde ise yaklaşık 15 yıldır Haçlıların elinde bulunan Banyas Kalesi'ni ele geçirmiştir. Bundan önce Nureddin'in asıl hedefi Beyrut seferine çıkmaktı ki fakat ordusunun çok yorgun olduğunu biliyordu. Bu sebeple Nureddin, Harim Kalesi'ni ele geçirdikten sonra ordusunun bir bölümüne memleketlere gidip dinlenmeleri için izin verdi. Kendisi de ordunun geri kalanı ile beraber Taberiyye tarafına gideceğini belirtti. Bunun haberini alan Haçlılar, Nureddin'e saldırmak için harekete geçtiler. Nureddin ise Banyas Kalesi'nde az sayıda asker olacağını düşündüğü için oraya doğru gitti. Düşündüğü gibi de oldu. Nureddin askerleri

²⁴⁷ Çalışır, *Deniz Aşırı ülkelerden havadisler: Haçlıların Mektupları*, 41.

²⁴⁸ Çalışır, *Deniz Aşırı ülkelerden havadisler: Haçlıların Mektupları* 42.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 469.

ile birlikte kaleyi ele geçirdi.²⁵⁰ Haçlılar ise yine Nureddin karşısında mağlup oldular. Nureddin Banyas'tan sonra da Hunin Kalesi'ni topraklarına katmıştır.²⁵¹

2.3.7. Musul

Nureddin Mahmud, Harim Kalesi'ni ele geçirmesinin ardından 1168 yılında Ca'ber Kalesi'ni de ele geçirdi. Ca'ber Kalesi'nin çevresinde bir yerleşke yoktu fakat oldukça geniş bir alana sahipti. Nureddin'in burayı kontrolü altına almasındaki sebeplerden birisi de babasının öldürüldüğü yer olması olabilir.²⁵²

1170 yılının Zilhicce ayına gelindiğinde ise Musul hâkimi Kutbeddin Mevdud, humma hastalığına yakalanarak öldü. Mevdud önce vasiyetinde büyük oğlu İmadeddin Zengi'nin yerine geçmesini istedi. Ardından Fahreddin Abdulmesih adlı yardımcısının tavsiyeleri doğrultusunda diğer oğlu Seyfeddin'i istedi. Fahreddin'in İmadeddin'i istememesindeki asıl sebep ise Nureddin Mahmud'un damadı olması ve ona olan yakınlığı idi. Böylece Seyfeddin Musul hakimliğini ilan etti. Bunun üzerine İmadeddin Zengi, Nureddin Mahmud'tan destek istedi. Nureddin Mahmud, olanları öğrendikten sonra Fahreddin'in bu hareketinden hoşlanmadı. Zaten devlet içindeki sert duruşundan da çok hoşlanmıyordu ve bunu Fahreddin'e yazdığı mektupta şu sözlerle ifade etti; "Kardeşimin çocuklarını ve onların elindeki yerleri idareye ben herkesten daha layığım."²⁵³

Daha sonra 14 Eylül 1170'de ordusu ile beraber Musul'a doğru hareket etti. Öncelikle Fırat yakınlarındaki Rakka şehrini ele geçirdi. Ardından da Habur'a giderek orayı da kontrolü altına aldı. Nureddin bir sonraki durağı ise Nusaybin idi. Buranın kontrolünü de sağladıktan sonra ordusu ile buraya konuşlandı. Hısn-ı Keyfâ Hakimi Fahreddin Kara Aslan askerleri ile Nureddin'e destek üzere buraya geldiler. Böylece Nureddin Musul için ordusunu yeterince güçlendirerek harekete geçti.²⁵⁴

Nureddin önce Beled şehrine girip ele geçirdi ardından da Ninova Kalesi önünde durdu. Nurebüyük bir ciddiyetle Musul'a doğru yürüyüşünden endişe duyan Seyfeddin; İsfahan, Azerbaycan, Rey gibi önemli şehirlerin atabegi Şemseddin İldeniz'e İzzeddin Mesud b. Kutbeddin haber göndererek Nureddin karşısında kendisine destek vermesini istedi. Bunun üzerine İldeniz, Musul'a bir elçi göndererek "Bu bölge Selçuklu Sultanına

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 469.

²⁵¹ Bezer, "Begtengilliler", 50-51.

²⁵² Ebû Şâme, *Kitabü'r-Ravzateyn*, 2: 30; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10: 11.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 29.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 29-30.

aittir, sakın girmeyesin” mesajını Nureddin’e ilettili. Nureddin Mahmud bu mesaja Şu Şekilde cevap verdi.

Kardeşimin çocuklarına ben senden daha yakınıml. Niçin aramıza giriyorsun? Onların ülkesinde iŐlerimi bitirdikten sonra Hemedân kapısında seninle hesaplaŐacađıml Sen o kocaman ülkeye hakim oldun. Fakat sınırları ihmal ettin ve nihayet Gürcüler ele geçirdi. Benim elimdeki yerler senin ülkenin dörtte biri kadardır fakat buna rağmen dünyanın en cesur insanları olan Franklarla uđraŐan ben oldum. Onların elindeki yerlerin büyük bir kısmını ele geçirdim, krallarını esir ettim. Şimdi benim senin karŐında susmam doğru olmaz. Bizim üzerimize düşen senin ihmal ettiğin yerleri müdafaa etmek ve Müslümanlar zulümden kurtarmaktır.²⁵⁵

Nureddin, Musul ile ilgili fikrini çok net bir Şekilde ifade ettikten sonra Musul önlerine kadar geldi. Fahreddin, Nureddin’in Musul konusunda geri adım atmayacağını anlayınca ona anlaşma teklif etti. Anlaşmaya göre Nureddin Musul’u alacak, Seyfeddin’i hakim kılacak, Fahreddin’in ise mal ve can güvenliğini sağlayacaktır. Nureddin anlaşmayı kabul ettikten sonra Musul’a girerek hâkimiyeti altına aldı. Fahreddin’i ise kendi iktâ ettiği yerleri yönetmesi için atadı. Böylece Musul artık Nureddin Mahmud’un toprakları arasına katılmış oldu.²⁵⁶

İmâdüddin Zengî’nin bu durumu hiç hoŐ karŐılamayacađını bilen Nureddin Mahmud onu da Sincar Kalesi’ne hakim olarak atadı. Nureddin’in bu kararı alimler tarafından eleŐtirilmiştir. Çünkü İmâdüddin Zengî, Seyfeddin’in abisidir. Dolayısı ile onun emrini kabul etmeyecektir. Seyfeddin de otoritesini korumak adına bunu kabullenmeyecektir. Nitekim tarih bize bu tahminlerin çok da yanlış olmadığını göstermiştir.²⁵⁷

2.3.8. Mısır Seferleri

Nureddin Mahmud Zengî, Harim Kalesi ve Ca’ber Kalesi’nin hakimiyetini ele geçirmek oldukça önemliydi.. Çünkü bu kalelerinin hakimiyetini elde tutmak Mısır Seferi için Nureddin Mahmud’ a zemin oluşturmuştur.

Birinci Haçlı Seferlerinin ardından bölgedeki etkinliğini kaybeden Fatımiler Arsuf, Kaysariye, Sayda, Hayfa, Yafa, Akka, Cbeyl, TrablusŐam ve Beyrut’u Haçlılara bırakmak zorunda kalmışlardı.²⁵⁸ Ayrıca 1153’te Askalan’ı savunamamış ve Haçlılara teslim etmişlerdir. Dahası Haçlılara yüksek vergiler ödüyorlardı. Fâtımiler zor günler geçiriyor, isyanlar yaŐanıyordu. Bu isyanlardan birisi de Kus Valisi ve aynı zamanda

²⁵⁵ İbnü’l-EsİR, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10: 30-31.

²⁵⁶ Eb Şâme, *Kitab’r- Ravzateyn*, 2: 110.

²⁵⁷ İbnü’l-EsİR, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10: 30-31.

²⁵⁸ Demirkent, “Haçlı Seferleri”, 530-534.

Mısır Veziri olan Şaver'in isyan sonucunda makamını Saray Baş Hâcibi Dirgam'a vermek zorunda kalmasıdır.²⁵⁹

Vezir Şaver, inatçı ve geri adım atmaktan hoşlanmayan birisi olacak ki makamını geri alabilmek adına 1164'te Nureddin Mahmud'tan yardım talep etmiştir. Şaver, bu yardımı isterken başka çaresinin kalmadığı ve iktidarını devam ettirebilmesinin bu hamleye bağlı olduğunu bilmekte fayda vardır. Anlaşma gereği eğer Şaver yeniden makamına gelebilirse Mısır gelirinin üçte biri Nureddin'in ülkesine ödenecek ve vezir Şaver Nureddin'in naibi konumda olacaktı. Nureddin, Mısır'ın ele geçirilmesi planları dâhilinde Şaver'in teklifini kabul etmiştir.²⁶⁰

Nisan ayında Nureddin'in görevlendirdiği tecrübeli komutan Şîrkûh ile yola çıkan Şaver, Mayıs ayında Dirgam ve kardeşi Nasreddin'in ordusuna karşı Bilbis'te zafer kazanmış ve makamını geri almıştır. Dirgam ise yakalanarak öldürülmüştür. Şehrin hâkimiyetini alan Şaver, Nureddin'e verdiği sözü tutmayarak, Şirkuh'un Mısır'dan ayrılmasını istemiştir. Şirkuh ise ele geçirdiği Bilbis'e bir grup asker ile yeğeni Selahaddin'i bırakmış, kendisi ise Kahire'yi kuşatmıştır.²⁶¹

Yaşananları oldukça yakından takip eden Haçlılar bu haber üzerine Kahire'ye doğru harekete geçtiler. Şaver bu sefer Haçlılar ile anlaşma yapmak zorundaydı. Çünkü Nureddin Mahmud'un ihanetinin sonucunda ona ikinci bir şans vermeyeceğini çok iyi biliyordu. Haçlılar ile birlikte hareket eden Şaver, Bilbis'e doğru harekete geçti. Harim Kalesi'nin fethi ile sonuçlanmıştır. Nureddin'in ordularının Banyas'a doğru geldiğini öğrenen Şaver ve beraberindeki Haçlılar Şîrkûh'tan hemen anlaşma istediler. Anlaşmaya göre Şaver vezir olarak devam edecek, Haçlılar ve Türkmenler bölgeyi terk edecekti. 24 Ekim 1164'te Şîrkûh, bu teklifi kabul etti çünkü geri döndüğünde işini yarım bırakmak istemiyordu. Daha güçlü bir ordu ile dönmek üzere Dimaşk'e harekete geçti.²⁶²

Şîrkûh, Dimaşk'e döndükten sonra Mısır için planlamalarını yapmış Nureddin Mahmud'tan destek istemekteydi. Nureddin Mahmud'un verdiği destek ve emirlerle birlikte 9 Ocak 1167 yılında harekete geçen Şîrkûh, Atfih'i ele geçirdikten sonra el-Giza'da ordusunu konuşlandırdı.²⁶³ Şaver ve işbirliği yaptığı Haçlı ordusu Şîrkûh üzerine saldırıya geçse de Şîrkûh ve ordusu tarafından büyük bozguna uğrayarak

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 360.

²⁶⁰ Ebû Şâme, *Kitabü'r-Ravzateyn*, 1: 356; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 365.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 366.

²⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 366.

²⁶³ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb*, 1: 148.

mağlup olmuşlardır. Şîrkûh, zaferinin ardından İskenderiyye'yi kuşatmış fakat savaşmasına gerek kalmadan şehri kontrolü altına almıştır. Etkisi altına almak istediği alanı genişletmek ve vergi almak için Yukarı Mısır'a gitmiş yerine daha önce olduğu gibi yeğeni Selahaddin'i bırakmıştır.²⁶⁴

Haçlılar yaşadıkları hezimetini atlattıktan sonra İskenderiyye üzerine harekete geçmişler ve Selahaddin'i burada kuşatma altına almışlardır. Bu sırada Nureddin Mahmud ve ordusu da Haçlı kuvvetlerini bölmek adına Urayma ve Safisa'nın ardından Hunîn Kalesi'ne saldırmış orayı da ele geçirmişlerdir. Haberi alır almaz bölgeye ulaşan Şîrkûh, Selahaddin ve ordusunun oldukça yıpranmış olmasından dolayı Haçlılar ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Anlaşmayı öneren Haçlılar ve Şaver, Şîrkûh'un İskenderiyye'yi terk etmesini, yaralı Müslümanların Akka'ya sevkini ve toplamda 80 bin dinar tazminat ödeyeceklerini bildirdiler. 9 Ocak 1167'de başlayıp 5 Eylül 1167'de Şîrkûh'un Dimaşk'e dönmesi ile biten bu süreç, Nureddin Mahmud Zengî hükümdarlığı altında gerçekleşen ikinci Mısır seferi olarak nitelendirilir.²⁶⁵

Fâtîmi Veziri Şaver'in Mısır'ı koruyacak gücünün olmadığını çok iyi bilen Haçlı ordusu Kahire'ye doğru harekete geçmiş 4 Kasım 1168'de Bilbis'i ele geçirmiştir. Haçlıların öngördükleri üzere kendilerine karşı çıkabilecek güçte bir ordu da bulamamışlardır. Ardından Şaver, Kahire'yi kuşatan Haçlılara, Nureddin Mahmud'un şehri ele geçirmek üzere ordu hazırladığını, yapılacak bir Kahire işgalinin bunu hızlandıracağını söyleyerek onlarla anlaşmaya varmıştır. Haçlıların Kahire kuşatmalarını kaldırmaları durumunda onlara yüklü miktarda tazminat teklif etmiştir.²⁶⁶

Fatîmi Halifesi ve vezirinin Kahire kuşatması ile birlikte Nureddin Mahmud'tan yardım istemelerinin ardından olayları zaten yakından takip eden Nureddin Şîrkûh'u ivedilikle Humus'tan Dimaşk'e çağırmıştır. Durum ile ilgili ve görev tebliği yapıldıktan sonra yanına tecrübeli komutanları da alan Şîrkûh 17 Aralık 1169'da ordusu ile beraber yola çıkmıştır.²⁶⁷

8 Ocak'ta Haçlılar Fatîmi Halifesi ve Şaver'in izniyle şehre girmişler Nureddin ordusu için beklemekteydiler. Vezir Şaver daima Haçlılar ve Şîrkûh'u birbirlerine karşı kullanıyordu. Bunu yaparak hem iki tarafı da yıpratmak hem de ülkesi için zaman kazanmaya çalışıyordu. Pek tabii ki kendi makamını da kaybetmek istemiyordu. Sürekli

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 367.

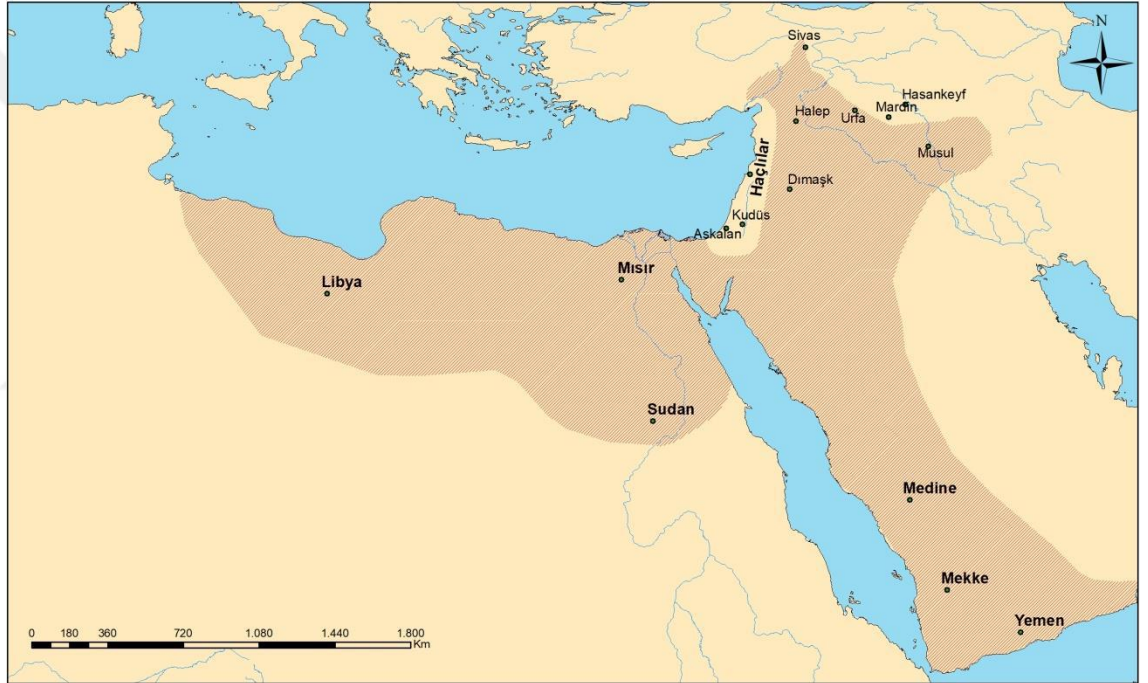
²⁶⁵ Kök, "Nureddin Mahmud Zengi", 260.

²⁶⁶ Kök, "Nureddin Mahmud Zengi", 261.

²⁶⁷ Kök, "Nureddin Mahmud Zengi", 261.

yaptığı bu “denge siyaseti” onu ölüme götüren asıl sebep oldu. Şaver’in 18 Ocak 1170 tarihinde kesilen başı Fatımi Halifesi Âdîd’a gönderildi. Şirküh’un düzenlediği 3 seferle halifeye verdiği mesaj oldukça netti ve bunun ardından Fatımi Halifesi Vezir olarak Şirküh’u ilan etti. Böylece Nureddin Mahmud Zengî’nin Mısır komutanı, Mısır veziri olarak görevine başlamış oldu.²⁶⁸

Şirküh’un 23 Mart 1169’da vefat etmiştir. Ardından yerini yeğeni Selahaddin Eyyubi almıştır. 17 Eylül 1171 yılında Abbasi Halifesi adına hutbe okunmaya başlandı. Böylece Nureddin Mahmud Zengî Suriye’den Mısır’a uzanan büyük bir devletin hükümdarı olmuştur.²⁶⁹ Fatımi Halifesi el Adîd’ın 10 Eylül’de vefatından sonra Abbasi Halifesi tarafından Mısır Hakimi olarak Nureddin Mahmud’a, hilâtı teslim edilmiştir.²⁷⁰

Harita 2.3.8.1.: Nureddin Mahmut Zengi’nin ölümü esnasında devletinin sınırları²⁷¹

Nureddin Mahmud tarafından Mısır Naibi olarak atanan Selahaddin Eyyûbi, Tikrid’te 1138 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Necmeddin Eyyûb Tikrid Valisi olarak görev yapıyordu. İmâdüddin Zengi ile yakın dostluğu olan Necmeddin Eyyûb daha sonra Musul’da görev almıştır. Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Esedüddin Şirküh²⁷²

²⁶⁸ İbnü’l-Esîr *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10: 11-14.

²⁶⁹ İbnü’l-Esîr *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10: 15-16.

²⁷⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 10: 33-35.

²⁷¹ Turan, *Nureddin Mahmud Zengi ve Devri*, 251.

²⁷² Ali Beyyümî, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler*, çev. Abdulhadi Timurtaş, (İstanbul: Kent Yayınları, 2005), 37.

İmâdüddin Zengi'nin yanında yer aldıkları gibi Zengi'nin ölümünden sonra Nureddin Mahmud 'a desteklerini sürdürmüşlerdir.²⁷³

Selahaddin yıllarca Nureddin Mahmud Zengî'nin komutası altında yer almış bir isimdir. Ona verilen görevleri başarı ile tamamlamak adına elinden gelen tüm gayreti göstermiştir. Özellikle Mısır üzerine gerçekleştirilen üç büyük seferde de kilit görevlere getirilmiştir.²⁷⁴

Amaury'in Bizans İmparatoru ile görüşmek üzere İstanbul'da olmasını değerlendirmek adına Nureddin Mahmud 1169'da Kerek'e doğru hareket etmiştir. Kerek Kalesini kuşatmaya alan Nureddin Mahmud, bu girişiminde başarılı olamamış ve Haçlıların Ma'ayn üzerinden kendisine müdahale edebileceği ihtimaline karşı geri çekilmiştir.²⁷⁵

Selahaddin Eyyûbi, Yemen ve Hicaz bölgelerine ulaşımın sağlandığı Eyle Kalesi'ni Haçlıların elinden almak istiyordu. 31 Aralık 1170'de kaleyi ele geçiren Selahaddin Hicaz bölgesinin güvenliği ile ilgili büyük sorunu çözmüştür.²⁷⁶

Selahaddin Eylül 1171'de Kerek- Şevbek üzerine bir sefer düzenleme kararı vermiştir. Ordusu ile yola çıkan Selahaddin zorlu şartlardan dolayı Kahire'ye geri dönmek durumunda kalmıştır²⁷⁷. Selahaddin 1173 yılında Kerek- Şeyzer üzerine bir sefer daha düzenlemiştir. Kalenin etrafında yer alan bölgeleri kontrol altına almış fakat kaleyi ele geçirmeden ordusu ile geri çekilmiştir.²⁷⁸ Nureddin Mahmud, Selahaddin'in bu seferlerden geri çekilmesini doğru bulmamıştır.

Nureddin Mahmud'un Mısır'ı hakimiyeti altına alması ve Fâtîmi Devleti'ni yıkmış olması Haşhaşi sorununu artırmıştır. Nureddin Mahmud'un yastığının altına hançer koyarak ona sert bir mesaj iletmışlerdir. Fâtimilerden sonra bölgede yalnızlaşmak istemeyen Haşhaşiler ve Haşhaşilerin Nureddin Mahmud'a karşı bir güç unsuru oluşturabileceklerini düşünen Haçlılar arasında bir ittifak gerçekleştirilmiştir. Kudüs Kralı Amaury ve Haşhaşi Lideri Râşidüddin Sinan arasında yapılan bu anlaşma Templier şövalyelerinin Haşhaşilere yaptığı saldırı sonunda yara almış ve iki tarafta da anlaşmadan beklentilerini sağlayamamıştır.²⁷⁹

²⁷³ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi Ve Devri*, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 33-34.

²⁷⁴ Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi Ve Devri*, 37.

²⁷⁵ Turan, *Nureddin Mahmud Zengi ve Devri*, 208.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 31.

²⁷⁷ Bündârî, *Sene'l-Berk*, 62.

²⁷⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb*, 1: 225

²⁷⁹ Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 82-83.

2.4. SİYASİ- ASKERİ MÜCADELELERİ

Nureddin Mahmud Zengî siyasi hayatı boyunca birçok dengeyi bir arada götürmüştür. XII. yy'ın başlarında; çıkmaza giren Selçukluları, bölgeye bütün dengeleri değiştirerek giren Haçlıları, otoritesini yitirmiş Abbasileri, Haçlıların faaliyetleri ve iç karışıklıkları yüzünden yıpranmış Fâtımîleri ve Anadolu'da kendi varlıklarını devam ettirmek adına büyük çabalar vermeye çalışan Artuklu ve Danişmendli güç odaklarını görüyoruz.²⁸⁰

Nureddin, iktidarında sürekliliğini sağlayabilmek için halife ile olan ilişkisini sıkı tutmalı ve bölgedeki diğer güçlerle yakın temas halinde olmalıydı. Toprak bütünlüğünü sağlamalı, kendini tehdit eden tüm unsurları ortadan kaldıracak şekilde Haçlılar ile mücadele etmeli, yıllarca İslam'ın hüküm sürdüğü bu topraklarda acının ve zulmün önüne geçmeliydi. Sünni akımı desteklemeli, bölgesinde daha fazla ayrılığa sebebiyet verebilecek herhangi bir ideolojik isyana karşı teyakkuz halinde olmalıydı. Şii akımın etkisini azaltmalı, Fatımi ve İran tehlikesini topraklarından uzak tutmalıydı. İşte tüm bunlar Nureddin Mahmud'un mücadele ettiği belli başlıklar olarak değerlendirilebilir. Biz de bu başlıklar altında Nureddin Mahmud'un mücadelelerini biraz daha ayrıntılı inceleyeceğiz.

2.4.1. Haçlılar ile Mücadelesi

Nureddin Mahmud, babasının vefatı üzerine Halep emiri olarak başladığı iktidarlık süreci boyunca en büyük mücadelesini Haçlılara karşı vermiştir. Haçlılarla olan mücadelesini babasının bıraktığı yer olan Urfa'dan, Mısır'ı hükmü altına alana kadar sürdürmüştür. Uyguladığı askeri ve siyasi hamleler çoğu zaman sonuç vermiş Haçlılar karşısında birçok büyük zafer kazanmıştır.

Nureddin Mahmud, inandığı gibi yaşamaya çalışan, siyasetine de bunu yansıtan bir hükümdardır. Her şeyden önce Nureddin bir devlet adamı olacak donanımla yetiştirilmiş, babası İmâdüddin Zengî, kendisine bu konuda çok ciddi tecrübelerden oluşan bir miras bırakmıştır. Dolayısı ile Nureddin Mahmud Zengî, ayağı yere basmayan, gerçek karşılığı olmayacak veya sadece manevi duygularının etkisi ile askeri ve siyasi kararlar almayacak kadar yetkin bir kişidir. Bunun yanında Nureddin

²⁸⁰Abdulkasım Kasım, "Beytül Makdis Bölgesinde Eyyubilerin Haçlılara Karşı Mücadelesi", *Uluslararası Selahaddin Eyyubi Sempozyumu*, (Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 1997), 77-78.

dindar bir hükümdardı ve kararlarını cihad fikriyle alır, bunun etrafında şekillendirirdi. Şehit olmak arzusu bilinen Nureddin Mahmud bu isteğinden dolayı eş-şehid künyesi ile anılmaktadır. Sultan, Haçlılar ile olan mücadelesinde manevi gücü bu kavramlara yüklediği anlamlarda bulmuştur. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki cihad fikri Nureddin Mahmud'un daima aklında ve kalbinde yer etmiştir. Fakat bu duygu ve düşüncesi onu pozitif anlamda beslerken yanlış ve stratejik hatalar yapmasında bir handikap oluşturmamıştır.²⁸¹

Nureddin Mahmud, Haçlılara karşı zaferler kazandıkça cihad fikrini daha ön plana çıkararak çevresini ve ordusunu güçlendirmeyi ve Haçlılara karşı siyasi askeri birlik kurmayı hedeflemiştir. Dönemin alimleri tarafından buna destek gelmiş, cihad kavramı etrafında Müslümanların lideri olarak Nureddin Mahmud Zengî anılmıştır. Nureddin İsfehani'ye şu şiiri not ettirmiştir;

Şevkim sefere çıkmaktır ve budur benim zevkim
Hayatta yoktur benim başka dileğim
Arayışta başarıya uğraşla ve cihatla varılır
Kaygısızlık Allah yolunda gayrete bağlıdır²⁸²

Nureddin Mahmud Zengî ile ilgili taradığımız birçok yabancı kaynakta onunla ilgili olumsuz eleştirinin yanında askeri ve siyasi dehasını kabul eden ve hakkını veren yorumlara da rastlanmıştır. Nureddin'in Haçlılar karşısında gösterdiği muhteşem cesaret onlara belki de yapabilecekleri şeyleri yaptırmamış, özellikle II. Haçlı Seferinde alınması güç yanlışlıklara imza atmışlardır.²⁸³

II. Haçlı Seferini Nureddin Mahmud'un zaferi olarak değil, Haçlı ordusunun başarısızlığı olarak yazan kaynaklar da mevcuttur.²⁸⁴ Fakat bir savaşın kaybedilmesi karşınızdaki düşmanın üzerinizdeki baskısı hesaba katılmadan değerlendirilemez.²⁸⁵

Nureddin Mahmud Zengî yaşadığı hiçbir mağlubiyetin peşini bırakmamıştır. Bazı durumlarda geri çekilmeyi bilmiş fakat mutlaka geri dönerek istediğini almıştır. Onun gösterdiği kararlılık ve azim Haçlıların hata yapmasını sağlamıştır. Nureddin

²⁸¹ Abdulcelil Işık, "Halep Zengi Atabeyliği'nin Haçlılar İle Olan Mücadelesinde Maneviyatın Rolü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.18(2018),269.

²⁸² Hillenbrend, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*,187.

²⁸³ Henry Treece, *The Crusades*, (USA: Barnes& Noble Books, 1994), 126-127; Archibal R. Lewis, *Nomads and Crusaders*, (Bloomington: India Universty Press, 1991), 118-119.

²⁸⁴ Hillenbrend, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* 142-143.

²⁸⁵ Robert Payne, *The Crusades A History*, (London: WordsWorth Editions, 1998), 158-160.

Mahmud'un Seferleri bölümde bahsettiğimiz İnap, Harim ve Mısır Seferleri'nde bu konu ile ilgili örneklere yer vermiştik.

Nureddin Mahmud'un Haçlılar karşındaki duruşuna şiirler yazılmıştır. İbn Kayserâni Nureddin'i şöyle ifade etmiştir:

Bütün hayatı hem nefsiyle hem de düşmanla savaşta geçen iki cihat sahibi,
Ey insanların aydınlık yolu takip etmeleri gerektiğini söyleyen kral
Sen insanlar arasında halifelerin yaşamıyla örnek olup
Adaletinle de gölgede bıraktın kralları!
Kıyaslanırsın bazen güçlü aslanlarla bazen de evliyalarla
Ömrüme yemin olsun ki, anneleri ve babalarıyla
Hazırdır bütün bir millet yoluna feda olmaya²⁸⁶

Antakya üzerindeki baskısı, durması gerektiğinde durup hareket etmesi gereken zamanda ileriye atılması, siyasi öngörüsünün ne denli sağlam olduğunu kanıtlamıştır. Harim Kalesi, Ca'ber Kalesi ve en son Mısır'ın hakimiyeti ile Haçlılar bölgede Nureddin Mahmud'un üstünlüğünü kabullenmek durumunda kalmıştır. Nureddin Mahmud babasından devleti devraldığında Haçlılar Müslümanlar üzerinde taarruz halindeyken, Nureddin Mahmud vefat ettiğinde bu durum tam tersine çevrilmiştir ki bu da onun büyük bir başarısıdır.

Ioannes Kinnamos, Nureddin Mahmud ile ilgili aslında hiç kabullenmek istemeyerek şunları söylemiş ve onun varlığı sebebiyle kendilerinin nasıl farklı rota çizmek durumunda kaldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Suriye'nin ikisi de önemli birer şehri olan Halep ve Dımaşk'e sahip olan Nureddin talih yüzüne güldüğünden Fırat nehrinin sularını içen diğer birçok şehrin hükümdarı olduğu gibi, küçümsenemeyecek daha pek çok bölgeye sahipti. Orada sayısız prensle çatıştı; bazılarını esir aldı ki aralarında Urfa Hakimi Joscelin de vardı. Diğerlerini savaşta öldürmüştü; mesela hakkında daha önce bilgi verdiğimiz efsanevi Herakles gibi güçlü, kuvvetli bir adam olan Raymond de Poitiers ve o sırada Maraş hakimi olan Baudouin. Nureddin mücadelesini sürdürerek, soyadı Genç Kalamanos olan asil görünümlü ve iyi savaşçı Konstantinos ile de savaşa tutuştu. Önce bu genç tarafından şiddetle yenilgiye uğratıldı ve neredeyse felakete düştü fakat sonra şans eser hem onu hem de Antakya Prinkepsi Renaud'yu esir aldı; aralarında ayrıca Fenike'den Trablus hakimi de vardı. Savaş kazanılırken Konstantinos durdurulamamıştı ve aptalca atılmanlığı ile beceriksizce takibe girişince kendisi esir düşmüş Romalıların işleri de çökmüştü. Nureddin aynı zamanda Thros'u da savaşta mağlup etmiş ve Antakya'yı derhal eline geçirme umuduna kapılmıştı. Bu yüzden imparator önce olanlara üzüldü ve sonra uygun zamanda bütün ordusuyla oraya yürümek üzere Anadolu'ya geçmeye karar verdi.²⁸⁷

²⁸⁶Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, 119.

²⁸⁷Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, ter. Işın Demirkent, (Ankara: Türkiye Tarih Kurumu,2001), 157-158.

2.4.2. Şii ile Mücadelesi

Selçuklular, tarihi boyunca daima sünni akımı desteklemiş, Sünnilik üzerinden politikalarını kurgulamışlardır. Dolayısı ile Nureddin Mahmud'un aldığı askeri, siyasi ve ilmi eğitimlerin tamamı sünni düşüncenin etrafında şekillenmiştir.²⁸⁸ Mezhepçilik gibi bir fanatizm dürtüsü ile hareket etmemiştir.²⁸⁹

XII. yy'a baktığımızda; Şii akımını temsil eden Büveyhiler çoktan yıkılmış,²⁹⁰ Şii Fâtımîler ise güçlü bir devlet olarak varlık gösterememelerine rağmen yönetimleri mezhepsel tarafgirliğini kaybetmemiştir. Nureddin Mahmud, Fâtımîlere karşı üstünlük kurmak istememiş, Fâtımîlerin ellerini güçlendirmemek adına şii etkisini mümkün olabildiğince azaltmak için adımlar atmıştır.²⁹¹

Fâtımîlerin Haçlılar ile olan siyasi yaklaşması Nureddin Mahmud'un Mısır üzerine seferler düzenlemeye başlamasıyla artmıştır. Nureddin Mahmud, Mısır Veziri Şaver'e Haçlılar karşısında kendi yanında olması için fırsat tanımış ancak bu samimi dalı tutmak istemeyen Fâtımîlere güvenemeyeceğini anlamıştı. Bu olaydan sonra gerçekleştirdiği tüm hamleleri Haçlılara ulaşmak için engeli ortadan kaldırmak olarak değerlendirmiştir. Fâtımîlerin, Nureddin'e karşı sergiledikleri bu mezhepçi siyaset onların sonunu getirmiş ve egemenliklerini kaybetmelerine sebep olmuştur.²⁹²

Nureddin Mahmud şii akıma yakınlığı ile tanınan Haşhaşiler ile mücadele etmiştir. XII. yy'da etkisini sürdüren Haşhaşiler birçok Müslüman-Türk yöneticiye suikast düzenlemiştir. Nureddin Mahmud'un Haşhaşiler karşısındaki başarılı bir süreç yönetmiştir. Bu başarı, kurduğu haberleşme ağı sayesinde mümkün olabilmiştir. Suriye-İran arasındaki haberleşme yolunda, Musul'da ve Mısır'da Haşhaşilere göz açtırmayan Nureddin Mahmud Haşhaşilerin düşmanları arasında yer almaktaydı. Nureddin Mahmud'un "hayyâ a'lâ hayr'il- amel" şeklinde okunan Şii ezanını yasaklaması ile bu düşmanlık artarak devam etmiştir. Haşhaşi Lideri Râşidüddin Sinan'ın, Nureddin Mahmud'a yazdığı mektuptaki dörtlük ona olan düşmanlığının boyutu ile ilgili bilgiler vermektedir:

Ey kılıç darbeleri ile bizi tehdit eden
Eğer sen beni yere yıkarsan, yanım yerden kalkmasın
Güvercin kalkmış da şahini tehdit mi ediyor?

²⁸⁸ Ebû Şâme, *fî Ahbâri 'd-Devleteyn en-Nûriyye ve 's-Salâhiyye*, 2; 216.

²⁸⁹ Turan, "Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri", 259.

²⁹⁰ Durant, *İslam Medeniyeti*, 34.

²⁹¹ Lewis, *Ortadoğu*, 107.

²⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 11-14.

Ormanın arslanlarına sırtlanlar karşı çıkıyor²⁹³

Nureddin Mahmud, mektubun son bölümünde “Belalar için hazırlıklarını yap. Kimseden görmediğin sıkıntıyı benden göreceksin. Kendi kuyunu kendin kazdın. Sen, ölümünü benim elimden arıyorsun” sözleri ile kendisini tehdit eden Haşhaşileri ortadan kaldırmak için planlamalar yapmış fakat gerçekleştiremeden vefat etmiştir.²⁹⁴

Nureddin iktidar süresince siyasi ve askeri olarak uyguladığı sünni tarafgirliğini sosyal ve kültürel açıdan da desteklemiştir. Kurduğu medreseler, yaptırdığı ribatlar ile bölgede etkin olmayı hedefliyordu. Sünni ve şafi alimlerin imkanlarını artırarak halkını bu konuda beslenmesini sağlıyordu. Ayrıca toplum tarafından saygı duyulan alimler ile arasında ciddi ve yakın bir ilişkiye sahipti. Böylece insanların ne konuştuğunu ne düşündüğünü biliyor ve müdahale ediyordu.²⁹⁵

Fâtımîlerin şii akımını destelemek üzere kurulan Dar’ül Hikme Medresesi 172 yıl boyunca şii eğitim vermiş ve bölge halkının şiileşmesi için faaliyet göstermiştir.²⁹⁶ Bu medreseye karşı Sünnilerin ilk cevabı Nizamiye Medreseleridir. Nureddin Mahmud Zengi ise kendi hakimiyetindeki bölgelerde bu boşluğu gidermek üzere Dımaşk, Hama, Humus, Ba’lebek, Urfa, Halep’te medreseler kurarak sünni eğitimi destelemek için yoğun gayret sarf etmiştir. Nûriyyetû’l- kûbra ve Nûriyyetû’l- Hanefiyyetû’s- suğrâ en önemli medreselerin başında gelmektedir²⁹⁷

Nureddin Mahmud’un uyguladığı askeri ve siyasi hamleler, yaptığı tüm sosyal ve kültürel faaliyetlere bakıldığında sünni akımın şii akım karşısında ciddi bir yapılanma oluşturduğu görülmektedir. Tüm bunların sonucunda Nureddin Mahmud’un hükmettiği zaman dilimi içerisinde; sünni mezhebin yayılması, korunması için başarılı hamleler yapılmıştır.

2.4.3. Anadolu Devletleri ile Mücadelesi

XI. yy’da; Selçuklu Sultanı Melikşah’ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları sonucunda devlet parçalanmıştır. Bu dağılmanın ardından Selçuklu topraklarında Anadolu Selçuklularını, Selçuklu Devleti’nden ayrılan Danişmendlileri ve Artukluları görmekteyiz.²⁹⁸

²⁹³ Karakuş, Nadir, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, 84-85.

²⁹⁴ Karakuş, Nadir, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, 78-85.

²⁹⁵ İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 57: 121.

²⁹⁶ Seyyid, “Fâtımîler”, 235.

²⁹⁷ Kök, “Nureddin Mahmud Zengi”, 261, M. Hanefi Palabıyık, “Medreseler ve Mektepler”, *İslam Kurumları Tarihi*, ed. Eyüp Baş, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 492-493.

²⁹⁸ Osman Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 199-204.

Nureddin Mahmud Zengî'nin dedesi Aksungur, iktidar kavgalarının oldukça yoğun olduğu dönemde tarafını Selçuklu Ailesinin menfaatine olacak şekilde belirlemiştir. Aksungur, Melikşah ile olan yakın ilişkisi sebebiyle Sultan'ın ölümünden sonra oğlu Berkyaruk'u desteklemiştir. Aksungur'un Selçuklu ailesine karşı hissettiği aidiyet duygusu ile verdiği bu kararının sonucunda öldürülmesinin, Nureddin Mahmud'un aldığı kararlarda oldukça etkili olduğunu düşünüyoruz. Aidiyet duygusu ile hareket etmeyen Nureddin Mahmud, Selçuklulara karşı tavrını daha çok realist yaklaşımlarla belirlemiştir.²⁹⁹

İmâdüddin Zengî babasının ardından yerine geçmiş, onun dostları tarafından desteklenmiş ve babasının bıraktığı miras üzerinden güçlü bir iktidar dönemi geçirmiştir. Özellikle Musul Atabegliğini ele geçirmesi otoritesinin kalıcı olmasını sağlamıştır. Urfa'nın 1444 yılında Haçlıların elinden alınması bölgede tamamen başka bir sayfanın açılmasına sebep olmuştur. Açılan bu yeni sayfada başta Anadolu Selçukluları olmak üzere Artuklular, Danişmendliler ve Haçlılara karşı ciddi dirençler göstermişlerdir.³⁰⁰

XII. yy'da Anadolu Selçuklu Hükümdarı Sultan Mesud, Konya'da Bizans'a karşı kazandığı zaferlerle Selçuklunun üzerindeki kara bulutları dağıtmayı başarmış, II. Haçlı Seferi esnasında Antakya'ya ulaşmaya çalışan Haçlı ordusunu bozguna uğratmıştır. Sultan Mesud aldığı siyasi ve askeri kararlar ile 1150 yıllarında, Maraş, Göksun, Ayıntap, Ra'ban ve Delûk beldelerini fethederek bölgeden Haçlıları çıkarmayı başarmıştır.³⁰¹

1146 yılında iktidara gelen Nureddin Mahmud ile Sultan Mesud arasında herhangi bir sorun görülmemektedir. Çünkü Nureddin Mahmud, Haleb'i kontrolü altına alır almaz Urfa üzerine gitmiş orada yaşanacak sıkıntıların önüne geçmiştir. Bu sıralarda Sultan Mesud Danişmendliler ile ilgili sorunları çözmeye çalışırken, Haçlı Ordusuna karşı büyük mücadele vermekteydi.³⁰²

II. Kılıç Arslan batıda istediği hedefe ulaştıktan sonra yönünü doğuya çevirmiştir. Bu sebeple Nureddin Mahmud ile rekabet içine girmesi kaçınılmaz olmuştur. İki lider de başarısını kanıtlamış ve halkları tarafından destekleniyordu. Sultan II. Kılıç Arslan ve Nureddin Mahmud Zengî arasında yaşanan ilk ciddi sorun

²⁹⁹ Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 296.

³⁰⁰ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 48.

³⁰¹ Faruk Sümer, "Mesud I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 341.

³⁰² Sümer, "Mesud I", c.29, 340-341.

Sultan Mesud'un ölümünün ardından Selçuklu'dan ayrılan Zünnûn, Yağıbasan'ın topraklarını II. Kılıç Arslan'ın ele geçirmesinden sonra başlamıştır. Zünnûn ve Yağıbasan II. Kılıç Arslan'ın doğuya yapacağı seferlere ilgili Nureddin Mahmud Zengî'den yardım istediler. Nureddin, Haçlılara karşı kendisine destek veren bu Türkmen beylerine desteklerini bildirdi. 1155 yılında Ayıntap ve Ra'ban doğru hareket ederek ele geçirdi. Nureddin'in bölgedeki ilerleyişini sürdürmek istese de Antakya Prinkepsliğini topraklarına düzenlediği saldırı sonucu ele geçirdiği toprakları 1157 yılında II. Kılıç Arslan'a iade ederek geri çekildi. İki lider arasındaki sorun böylece çözüme kavuştu.³⁰³

Nureddin Mahmud ve II. Kılıç Arslan tarafında yaşanan ikinci kriz ise yine Malatya ve Sivas Hakimi Zünnun üzerinden gelişmiştir. II. Kılıç Arslan'ın burayı ele geçirmesi ile Zünnun Nureddin Mahmud'tan sığınma talep etmiştir. Nureddin Mahmud II. Kılıç Arslan'dan geri çekilmesini ve topraklarının Danişmendlilere geri verilmesini talep etti. II. Kılıç Arslan Nureddin'in teklifini geri çevirince Nureddin ordusu ile beraber 1173 yılında Keysun, Behisni, Maraş, Merzuban beldelerini ele geçirerek yürüyüşüne devam ediyordu. Önce Maraş'ı sonra da Sivas'ı topraklarına kattı. Yaşanan bu hadiselerin üzerine Suriye'den içeri girmeye çalışan II. Kılıç Arslan Nureddin Mahmud'tan barış istedi. Nureddin Mahmud, bu barış teklifini şartlarını sunarak kabul etti. Nureddin'in şartlarına göre II. Kılıç Arslan ele geçirdiği toprakları geri iade edecek, Haçlılar ile yapılacak savaşlar için asker temin edecekti. Nureddin Mahmud, II. Kılıç Arslan'a; "Sen Rumlarla aynı sınırı paylaşıyorsun fakat cihad etmiyorsun. Ülken İslam ülkeleri arasında büyük bir yer işgal ediyor, benimle cihada katılmalısın"³⁰⁴ dedi. II. Kılıç Arslan, Nureddin'in tüm şartlarını kabul ederek ülke sınırlarına geri döndü. Bu olaydan sonra Nureddin ve II. Kılıç Arslan arasında herhangi bir sorun yaşanmadı.

XII. yy'ın Anadolu'daki siyasi güç odaklarından olan Danişmendliler; 1143 yılında vefat eden liderleri Melik Muhammed'ten sonra oğulları arasında çıkan taht kavgaları yüzünden eski gücünü kaybetmiştir. Fakat Malatya ve çevresindeki bölgelerde etkili olmayı sürdürmüşlerdir. Sultan Mesud ve II. Kılıç Arslan'a yaşadıkları sorunlarda Nureddin Mahmud'tan yardım talep ettiler. Nureddin Mahmud isteklerini geri çevirmedi ve bu beylikleri destekledi.³⁰⁵

³⁰³ Abdülkerim Özeydin, "Kılıçarslan II.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.25 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 399.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 48- 49.

³⁰⁵ Ebru Altan, "İkinci Haçlı Seferi", 47-48.

Nureddin Mahmud'un askeri ve siyasi olarak ilişkisini önemseydiği diğer güç Artuklular'dır. İmâdüddin Zengî'nin Urfa ve çevresine yaptığı seferlerden rahatsız olan Artuklu güçleri bu sebeple Nureddin'e karşı mesafeli durmuşlardır. Fakat Nureddin'in üst üste kazandığı zaferler, Haçlılar karşısındaki başarısı Necmeddin Alpi, Nureddin Mahmud'a yaklaştırmıştır. Haçlılara karşı yapılan birçok seferde Artuklular Nureddin Mahmud'a destek vermiştir.³⁰⁶

Nureddin Mahmud'un Artuk ve Danişmend Beyleri ile iyi ilişkiler kurmasının iki temel sebebi olabilir. İlki Haçlılar karşısında daha kuvvetli bir ordu oluşturabilmek için onların vereceği destek çokça kıymetliydi. Tarih bu desteğin ne kadar doğru olduğunu Nureddin'in Haçlılara karşı kazandığı zaferlerle doğruluyor. İkinci sebep ise Anadolu Selçuklu Hükümdarı ile kendi devleti arasında bir tampon bölge oluşturarak güvenliğini sağlamaktır. Bu iki temel amaç doğrultusunda Nureddin Mahmud, Danişmedli ve Artuklu liderler ile siyasi ve askeri işbirliği süreçlerini tamamlamışlardır.

Nureddin Mahmud, İnad ve Antakya üzerine düzenlediği seferlerinde Artuk ve Danişmendlilerden aldığı askeri desteklerle birlikte bölgede üstün güç olmaya adım atmış, artık kalelerini ellerinde tutmaya çalışan beylik görüntüsünden çıkmış, istediğini almak için taarruza geçmiştir. Nureddin Mahmud liderliğinde oluş an bu birlik, Haçlılar açısından hakkında ciddi planlar yapılması gereken, egemenlikleri için en büyük tehdidi ifade etmekteydi. Bu durumun oluşmasındaki en büyük isim şüphesiz Nureddin Mahmud Zengî'dir.³⁰⁷

Nureddin Mahmud Zengî'nin Dimaşk ve Musul'u hakimiyeti altına aldıktan sonraki zaman diliminde iktidarı boyunca aşlamayacak boyutta bir isyan yaşanmamıştır. En başında abisi Seyfeddin Gazi ile hiç sorun yaşamadan yola çıkmaları Nureddin'in bölgesel anlamda tereddüt yaşamadan Haçlıların üzerine gitmesini kolaylaştırmıştır. Seyfeddin Gazi'nin ölümünden sonra yeğenleri ile arasını açmaya çalışanlarına izin vermemiş, sorunlar çok büyümeden çözmüştür.³⁰⁸

XII. yy'ın en büyük hükümdarlarından Nureddin Mahmud Zengî Anadolu devletleri ile Haçlılara karşı askeri ve siyasi birlik üzerinden politikalar kurmuştur. Bununla ilgili yanında duran, destek veren herkesle barış yolunu tercih etmiş, ikramda

³⁰⁶ Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 416.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 10: 49.

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 360.

bulunmuştur. Bu konuda engel çıkaran herkese ise gerek askeri gerek siyasi cevabını vermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İDARİ, İKTİSADİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

3.1 İDARİ KURUMLAR

Nureddin Mahmud Zengî, 1146 yılından 1183 yılına kadar olan iktidar sürecinde devletleşme adına birçok şey yapmıştır. Nureddin Mahmud'un Halep Hakimi olarak başlayan süreci, Suriye ve Mısır Hakimi olarak bitmiştir. Nureddin Mahmud, Haçlılara karşı kazandığı zaferler ile İslam tarihinin değerli mücahitlerinden biri olarak anılmaktadır. Bununla birlikte Nureddin Mahmud tarihi sürece idari, iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda çok büyük katkılar sağlamış bir hükümdardır.

Nureddin Mahmud, Hükümdar, Velihtlık, Naiplik, Valilik, Dizdârlık Vezirlik, Divanlar, İnşa Kâtipleri, Elçilik ve Haberleşme kurumları şeklinde oluşmaktaydı. Bu kavramların Nureddin Mahmud hükümdarlığı çerçevesindeki sürecini incelemek istiyoruz.

3.1.1.Hükümdarlık

Nureddin Mahmud, babası atabeg Zengî'nin öldürülmesinin ardından Halep Hakimi olmuş ve "Sahibu'l Haleb olarak anılmıştır. Nureddin, Dımaşk'ın yönetimini elde ettiğinde ise "Halep ve Şam Sultanı" şeklinde unvanlarını almıştır.³⁰⁹ Nureddin Mahmud'un Urfa, Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü, Suriye'nin tamamı, Ürdün, Musul, el- Cezire, Mısır, Trablusgarp ve Yemen'de belli bölgeleri egemenliği altına almış olması ve Abbasi Halifesinin hükümdar hilâtı göndermesi ona atabeg değerlendirilmesi yapılmasını anlamsız hale getirmiştir. Nureddin Mahmud, yaptığı anlaşmalar, otoritesini kabul ettirdiği her yerde hükümdar, sultan, melik olarak tanınmıştır.³¹⁰

3.1.2. Velihtlık

Nureddin Mahmud, kurduğu bu büyük devletin geleceği ile ciddi bir süreç yönetmeye çalışmıştır. Devletin ve ailesinin geleceği için doğru kararlar vermeye özen göstermiştir. Nureddin Mahmud 1157 yılında geçirdiği rahatsızlık sürecinde ölmesi ihtimali dahilinde kardeşi, Nusreteddin Emir'in geçmesini, emirlerinin yanında vasiyet etmiştir. Ardından ikinci kere hastalandığında ise Nusreteddin'i değil Kutbeddin

³⁰⁹ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk*, 495.

³¹⁰ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 49-59.

Mevdud'un yerine geçmesini vasiyet etmişti. Fakat Kutbeddin'in Nureddin'den önce ölmesi Nureddin'in tüm planlarını alt üst etmiştir. Nureddin Mahmud Zengî, kendisinden sonra oğlu Salih İsmail'e itaat edilmesi üzerine vasiyet etmiştir.³¹¹ Nureddin Mahmud Zengi, vefat ettikten sonra henüz küçük olan Salih İsmail babasının yerine geçmiş, fakat Nureddin Mahmud Zengi'nin mirasını ileri taşıyamamıştır.

3.1.3. Naiplik

Nureddin Mahmud Zengi'nin devletinin sınırları büyütebilmesi ve siyasi birliğini sağlaması noktasında en büyük pay sahibi olan kurumu şüphesiz naiplik kurumudur. Naiplik Sultan'ın vekili anlamına gelmektedir. Nureddin naiplik kurumunu iki farklı şekilde inşa etmiştir.³¹²

Nureddin'in uyguladığı bu yöntemlerden ilki; yarı bağımsız olarak atadığı naipleri, ikincisi ise tamamen kendisinin sahibi olduğu Halep ve Dımaşk şehirlerine atadığı naipleridir. İlkine örnek olarak Musul Atabegi Kutbeddin Mevdud, Necmeddin Alpi, Fahreddin Kara Aslan örnekleri verilebilir. Bu sayede Nureddin Mahmud, bölgede istikrarı sağlayarak hem kendi ülkesinin güvenliğini sağlamış hem İslam birliği fikrini benimsetmiş hem de Haçlılara karşı oluşturduğu güçlü ordularla büyük zaferler kazanmıştır. Nureddin'in ikinci naiplik yönteminin merkezleri olan Halep ve Dımaşk'te ise kendi atadığı isimler vardır. Halep'te Ebu Bekr Muhammed b. ed-Dâye, Dımaşk'te ise Esedüddin Şirküh görev almıştır. Bu iki şehre atadığı isimler sayesinde iktidarını güçlü tutuyor, merkezi yönetimden kopmadan halkı ile arasında mesafeler oluşmasına izin vermeden otoritesinin güçlü kalmasını hedefliyordu.³¹³

3.1.4. Valilik

İslam tarihinin Nureddin Mahmud Zengî'ye mirası olarakta anlaşılabilir valilik sıfatı, halifeler döneminden beridir bölgede etkin siyasetin bir parçası olmuştur. İslam Devlet'lerinde halifeden sonra en çok yetki ile donatılmış makam olarak bilinen valilik sistemi Nureddin Mahmud'un döneminde daha dar bir yetki alanına sahiptir.³¹⁴

Nureddin'in valiliğini yapmış isimler arasında Selahaddin Eyyubi'nin babası Necmeddin Eyyub, amcası Şîrkûh, İbnü'l Dâye, Emir Nusreteddin sayılabilir. Bu

³¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18: 210.

³¹² Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 64.

³¹³ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 65-66.

³¹⁴ Yağmur, "Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılar ile Mücadelesi", 91.

isimler naiplikten daha geniş yetkilere sahip olurken, Nureddin'e yakınlıkları ve bağılılıkları konusunda daha çok beklenti olunan isimlerdir.³¹⁵

3.1.5. Dizdarlık

Dizdarlık kurumu farsça bir kelime olup kale muhafızı olarak anlamlandırılmıştır. Nureddin Mahmud'un birçok kaleyi fethettiği göz önüne alınarak bu kurumu devlet idarisi kapsamında neden kullandığı anlaşılabilir. Nureddin'in ölümü esnasında Halep kalesinin muhafızı olarak Şadbaht el- Hindi'nin Dımaşk'te ise Sadedin Gümüştegin'in görevde olduğu kaynaklardaki bilgilerden biridir. Ayrıca Nureddin Mahmud Zengî'nin vefatının ardından ülkesine yapılan saldırıların önlenmesi için Sadeddin Gümüştegin yine kale sorumluluğu görevini yerine getirmiştir.³¹⁶

3.1.6. Vezirlik

Nureddin Mahmud Zengî, vezirlik kavramı kapsamında bir uygulama geliştirmemiştir. Çünkü bu kavram ile donatılmış kişilerin yetki alanın çok geniş olması Nureddin'in çok uygulamak istediği bir stil değildir. Bazı kaynaklarda İbnü'l-Daye'nin ve Kayserâni'nin Nureddin'in veziri olduğu ile ilgili bilgilere yer verilmiş olsa da bu bilgilerin çok sağlıklı olduğu düşünülmemektedir.³¹⁷

3.1.7. Divan

Günümüz literatüründe Bakanlık olarak da anlaşılabilir. Nureddin Mahmud'un Büyük Selçuklu'dan model aldığı bu kurum; Tuğra (Dış İşleri) Divanı, İstifa (Maliye) Divanı, İşraf (Gelir- Gider) Divanı, Ordu Divanı, Kadu (Adalet) Divanı şeklinde sınıflandırılmıştır. Nureddin bu divanlarla düzenli olarak planlamalar yaparak hareket eder, maddi ve manevi yönden yaşanacak her türlü problemin yaşanmadan çözümlenmesi isterdi. Bu sebeple divan kurumlarını dikkate alır, burada görevlendirdiği insanların fikirlerini dinleyerek değerlendirmeler yapardı.³¹⁸

Nureddin Mahmud'un atamaları üzerine İstifa Divanı'nın başında Kayserâni'yi görüyoruz.³¹⁹ Ordu Divanı'nın başında Abdurrahman el- Halebi³²⁰, Adalet Divanı'nda ise Kemaleddin eş-Şehrzerî yer almaktadır.³²¹

³¹⁵ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 69-70.

³¹⁶ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 71-72.

³¹⁷ Turan, "Nureddin Mahmud Zengi ve Devri", 310.

³¹⁸ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 80-83.

³¹⁹ Büндârî, *Sene'l-Berk*, 69.

³²⁰ İbnü'l-Kalânisi, *Târîhu Dımaşk*, 540.

³²¹ Büндârî, *Sene'l-Berk*, 72.

3.1.8. Kâtiplik

Devlet hükümdarının tüm resmi yazışmalarını sağlayan, yazan, mühürleyen ve gereken yere gereken zamanda ve güvenle ulaşmasını sağlayan kurum olarak bilinir. Bu göreve getirilen kişilerin oldukça donanımlı, resmi yazışma diline hakim, iyi dil bilgisi eğitimi almış, aynı zamanda da hükümdarın güvenini kazanmış olması gerekirdi. Nureddin Mahmud Zengî'nin katiplerinden Şakir bin Abdillâh er-Reis Ebu'l Yusr et-Tenuhi ve Muhabezdedin b. en-Nakkaş Ali b. İsa kaynaklarda geçen isimlerdendir.³²²

Nureddin Mahmud Zengî, resmi yazıların çoğunu kendisi de yazmaktaydı. Güvenlik açısından titiz davrandığını bildiğimiz Nureddin Mahmud'un bu uygulaması da çevresindeki birçok emir tarafından bilinir. Özellikle kritik zamanlarda Nureddin'in el yazılı emirlerini bekledikleri bilgilerine ulaşılmaktadır.³²³

3.1.9. Elçilik

Elçiler, hükümdarın diğer hükümdarlar ile olan ilişkilerinde aktif olan hükümdarların istek ve temennilerinin, anlaşmaların yahut uyarıların, hediyelerin ilgili hükümdara resmi olarak ulaştırılmasından sorumlu olmaktadır. Nureddin Mahmud'un Şerefeddin el Mutahhar Abdillâh b. Ebi Asrûn, Kemaleddin eş- Şehrezuri elçiliğini yapmış isimlerdir.³²⁴

3.1.10. Haberleşme

Bütün devletlerin ve pek tabii ki İslam devletlerinin de en çok kullandığı kurumların başında haberleşme yani posta teşkilatı gelmektedir. Modern dönem iletişim yöntemlerinin hiçbirinin olmadığı bir dönemden bahsederken aslında bu teşkilatın ne denli önemli olduğu da daha iyi anlaşılmaktadır. Nureddin Mahmud, haberleşme ile ilgili iyi bir teşkilata sahiptir.

Haberleşme bu dönemde atlılar, develiler ve güvercinler üzerinden yapılmaktaydı. Haberleşme için kullanılan atlı görevlilere berîd denilmekteydi. Berîdler genelde resmi evrakların ve mektupların ulaşımını sağlamaktaydı. Berîd atlarının diğerlerinden ayrıştırılabilmesi için kuyrukları kesilirdi. Ayrıca çok süratli olan develi haberciler (neccâblar) de haberleşme de aktif rol almaktaydı. Nureddin'in özellikle güvercinler üzerinden inşa ettiği haberleşme sisteminin Nureddin'in askeri ve siyasi anlamda çok büyük kazançlar sağlamasına katkı sağlamıştır.³²⁵ Güvercinlerin, Nureddin

³²² Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 83-85.

³²³ Bündârî, *Sene'l-Berk*, 79.

³²⁴ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 86-89.

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu 'l-bâhir fi'ddevleti'l- Atâbekiyye*, 171.

Mahmud tarafından Suriye ve Mısır'a kadar geçirildiği bilgisi kaynaklarda mevcuttur. Kus ve Ayzap sınırlarına burçlar inşa ettirmiş burada güvercinler bulundurulması emrini vermiştir.³²⁶ Güvercinler kalelerin burçlarına haberleri getiriyor, bu haberler ise kale muhafızı tarafından alınarak gerekli kişilere ulaştırılıyordu. Güvercinlerin yetiştirilmesi ile ilgilenen kişilere ise berrâc denilmekteydi. Güvercinlerin yanı sıra yetiştirilen istihbarat görevlileri de dönemin en güvenilir haberleşme kanallarından biri olarak bilinmektedir. Nureddin Mahmud özellikle Haçlılar ile ilgili haber almak için casuslarını kullanmaktaydı. Casuslar farklı diller konuşabiliyor bu sayede kimliklerini gizli tutabiliyorlardı. Özellikle Ermeni, Grek ya da Suriyeli olarak Haçlıların arasına karışabiliyor ve görevlerini yerine getiriyorlardı.³²⁷

3.2. ADLİ KURUMLAR

Nureddin Mahmud dönemi boyunca adaletli olması ile tanınmış bir yönetici olmuştur. Nureddin'e El-Melik'ul- Adil sıfatının da layık görülmesi onun adaletli olduğu gerçeğini perçinlemiştir.³²⁸ Nureddin Mahmud, hakkı üstün tutmuş, zalimin ise karşısında olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın ve Hz. Muhammed'in sünneti neyi emrediyorsa Nureddin için doğru olan odur, buna göre davranmıştır. Bu sebeple çokça fikhî okumalar yapmış, alimlerle sohbetler ederek kendisini bu alanda olabildiğince geliştirmiştir.³²⁹

Nureddin, adaleti teslim etmek için kendi üzerine düşenleri yaparken aynı zamanda adaletin kurumsallaşması adına büyük bir adım atmıştır. İslam tarihinde ilk kez Darü'l Adl yani Adalet Konağı resmi bir kurum olarak ilan etmiştir.³³⁰ Daha önce buna benzer uygulamalar olmuş fakat sürekliliği sağlanamamış ya da sadece adalet konuların görüşüldüğü müstakil bir bina daha önce tesis edilmemiştir. Nureddin Mahmud böylece halkının yaşadıkları tüm sıkıntı ve problemleri çözüme kavuşturabilmek adına gelebilecekleri, kadınların halka daha ulaşılabilir olmasını kolaylaştıran bir sistemin kurucusu olmuştur.³³¹

³²⁶ Tülay Yürekli, "Eyyubilerde İstihbarat", *Türkiyat Mecmuası*, sy.2, 27: 305.

³²⁷ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 89-96.

³²⁸ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 531.

³²⁹ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 533.

³³⁰ Hillenbrend, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 150.

³³¹ Ebû Şâme, *Kitabü'r- Ravzateyn*, 1: 102-103; Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri* 102-103.

Nureddin Mahmud, birisi Halep'te diğeri Dimaşk'te iki Dar'ül Adl inşa ettirmiştir.³³² Adaletin yerine getirilebilmesi için dört ameli mezhepten kadılar göreve atamıştır. Sultan ise şehirde olduğu zamanlarda Salı ve Çarşamba günleri, adalet konağına giderek mahkemelere katılırdı. Nureddin böylece hem halk ile devlet arasındaki bağı kuvvetlendirmiş hem de adalet sisteminin düzenli yürümesini sağlamıştır.³³³

Nureddin Mahmud'un adalet kurumunun en başında Kâdilkudât bulunmaktaydı. Kemâleddin eş-Şehrezurî, bu görevi yerine getirmek ile sorumluydu. Bu makamının günümüz karşılığı Yargıtay başkanı olarak anlaşılabilir. Geniş yetkilerle donatılmış kadılar, adaletin temsil edilmesi noktasında en çok sorumluluğu taşıyan kişiler olmuşlardır. Bu sebeple Nureddin Mahmud, tüm kadılarını ilim ehlinde seçmiştir. Kadıların yetkin insanlardan seçilmesi Nureddin Mahmud'un adalet sistemindeki en önemli unsurlardandır.³³⁴ Kadılar görevlerini yerine getirirken herhangi bir baskı görmemiştir.³³⁵

Günümüz yerel hizmetler kurumu olarak tanımladığımız belediyeçilik, Nureddin Mahmud döneminde muhtesiplik olarak nitelendirilmektedir. Muhtesipler, sokakların temizliği, güvenliği, halkın huzuru ve güvenliği gibi konularla ilgilenir, bu tür konularda oluşan veya oluşabilecek olaylar için önlem almak ile yükümlüdür. Nureddin Mahmud, hükmettiği topraklarda halkın güven içinde yaşamalarını sağlamak için muhtesiplik kurumuna oldukça önem vermiştir.³³⁶

Muhtesibin alt birimi olarak düşünebilecek Reislik ve Şihnelik Nureddin Mahmud'un Adli kurumları arasında yer almaktadır. Reisler, muhtesip ile devlet arasındaki bağı kurarken, şihneler ise şehrin asayiş ve güvenliğinden sorumludur.³³⁷

3.3. ASKERİ KURUMLAR

Nureddin Mahmud, Orta Asya'dan yola çıkarak Anadolu'da Devlet kurmayı başarmış bir kültürün görüntüsüdür. Selçukluların, Anadolu Selçuklularının mirası Nureddin'e askeri teşkilatlanma konusunda büyük avantaj sağlamıştır. Aynı zamanda Nureddin Mahmud'un Haçlıları bölgeden çıkarmak ülküsü, askeri teşkilatın devlet politikasında en belirleyici kurum olduğu anlamına gelmektedir.

³³² Elisseeff, *Nur-ad-din*, 3: 820-821.

³³³ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 108-109.

³³⁴ Turan, "Nureddin Mahmud Zengi Devri'nde (541-569/1146-1174) İlmîye Sınıfı", 45.

³³⁵ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 110-111

³³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Tarihu Dimaşk*, 451.

³³⁷ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 115-118.

Nureddin Mahmud, askeri anlamda oldukça donanımlı bir hükümdardı. Askeri yönü diri tutmak adına bir Türk oyunu olan çevgan oynardı. Bu oyunda hükümdarlar, hem asker ile aralarındaki bağı sıkı tutar hem de at ve silah üzerinde ne kadar hakim olduklarını askerlerine göstererek aynı ordu üzerindeki otoritesini de sağlamlaştırmış olurdu.

Nureddin Mahmud'un ordusu zamanla dönemin en güçlü ordularından birisi haline gelmiştir. Elbette ki bu başarının mimarı Nureddin Mahmud'un bu konudaki askeri ve siyasi zekasından kaynaklanmıştır. Nureddin'in ordusu “sayı, disiplin ve teçhizat yönünden onun ordusundan daha üstün bir ordu hiçbir zaman görülmemiştir.” ifadeleri ile anılmıştır.³³⁸

Nureddin'in ordusu, Selçuklu geleneğinde olduğu gibi büyük anlamda tımarlı sipahiler ve hassa birliklerden oluşmaktaydı. Bunun yanında ordusunu desteklemek amacıyla başka beyliklerden istediği birliklerde zaman zaman Nureddin'in ordusuna katılıyordu.

Tımarlı Sipahiler, ordunun en temeli yani devamlı askerlerdi. Tımarlı Sipahilere Nureddin Mahmud, oldukça dikkatli atadığı emirler adil bir şekilde askerlere toprakları paylaştırıyor ve bu toprakların çalıştırılmasını sağlıyorlardı. Böylece asker hem devleti için hem de kendi toprağı için savaşıyor, bu da askeri savaşta motive ediyordu. Toprak sahibi vefat ettiğinde ise toprağı oğluna kaldığı için asker, ailesi için zaferi bir zorunluluk olarak görüyordu. Bu uygulamanın başarılı olup olmadığı, Nureddin Mahmud'un zaferlerine bakılarak yorumlanabilir.³³⁹

Nureddin Mahmud'un ordunun bir diğer bölümü ise hassa birliklerdir. Bu birlikler maaşlı köleler olarakta anlaşılabilir. Savaş esnasında ele geçirilen erkekler, maaş karşılığında asker olarak görev yapıyordu. İhtiyaç olması halinde Türkmen Beylerinin paralı askerleri ve Yarı bağımsız emirlerin paralı askerleri orduya katılıyordu. Nureddin Mahmud özellikle Haçlılarla yaptığı savaşlarda ordusunu oldukça genişletmiş ve bu dört birlikle zaferlere yürümüştür. Nureddin Mahmud'un ordu içerisinde yaşanan sorunları çözmesi için ise Ordu Kadılığı bulunmaktaydı. Ordu kadılığı, olaylara hakim olup sorunları hızlı ve adil bir şekilde çözümlenmesi için diğer

³³⁸ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 122.

³³⁹ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 125-131.

mahkemelerden ayrılmıştır. Bu da ordunun daha problemsiz hareket etmesini sağlamıştır.³⁴⁰

3.4. İKTİSADİ KURUMLAR

Nureddin Mahmud Zengî, iktidarı boyunca devletini her açıdan geliştirmeye ve büyümeye çalışan bir hükümdar olmuştur. Ortaçağ'da var olan Müslüman devletler ekonomik açıdan çok zorlandıkları bir süreç yaşamamıştır. Nureddin döneminde de ticaretin devam etmesi, savaşların devam etmesi bölgedeki ekonomik çarkın sürekli dönmesini sağladığından ekonomik anlamda herhangi bir buhran görülmemektedir. Aksine Nureddin Mahmud'un devlet hazinesinin oldukça zengin olduğu söylemek mümkündür.

Suriye; tarım, hayvancılık, ticaret ve zanaatte oldukça gelişmiş bir şehirdir. Nureddin Mahmud Zengî döneminde de bu süreç ivme kazanarak devam etmiştir. Tarımsal alanda zeytin, üzüm ve çeşitli meyveler yetiştirilirken aynı zamanda buğday üretimi de gerçekleştiriliyordu. Hayvancılık da halkın önemli gelir kaynaklarından birisi olarak görülürken, marangozluk, camcılık ve demircilik başka kazanç yöntemleridir. Ayrıca tam bir ticaret güzergahı olarak görülen Suriye şehirlerinde dönemin koşullarına göre yerli ve yabancı tüccar burada birçok ürünün pazarlamasını gerçekleştirmekteydi.

³⁴¹

Nureddin Mahmud, babasının uzun yıllar hükmettiği Halep topraklarında göreve başladıktan sonra yine babası gibi ticaret yollarının güvenliğini oldukça sıkı tutmuş, burayı tüccarlar için güvenilir bir güzergâh olarak korumayı sürdürmüştür. Nureddin'in bu istikrarı beraberinde başarıyı da getirmiş, Halep şehri Nureddin döneminde ticari gelirini artırmaya devam etmiştir. Haçlılar ile olan savaş Avrupa ile Asya'yı adeta bir araya getirmiş, ticari anlamda büyük bir ağ kurulmuştur. Avrupa'ya daima merak uyandıran Doğu, haçlıların ticari anlamda ilgisini çekmiş ve barış zamanlarında iki taraf arasında oldukça kazanç sağlayan alışverişler gerçekleştirilmiştir.³⁴²

Nureddin Mahmud, babası İmâdüddin Zengî'nin ölümünün ardından abisi I. Seyfeddin Gazi'nin büyük oğul olarak babalarının büyük mirasını alması noktasında hiçbir sorun çıkarmamıştır. I. Seyfeddin Gazi'nin ölümünün ardından ise kardeşler arasındaki taht sorununu çözüme kavuşturan Nureddin Mahmud aynı zamanda babasının mirasını yeğeninden alarak hem otoritesini hem de hazinesini

³⁴⁰ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*,125-133.

³⁴¹ Turan, *Nureddin Mahmud Zengi ve Devri*, 350-351.

³⁴² Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*,135-137.

zenginleştirmiştir. Nureddin Mahmud'un iktidarını koruması, kazandığı zaferler devlet hazinesinin zenginleşmesindeki en büyük etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Nureddin'in Haçlılar karşısında kazandığı savaşlar, Dımaşk'ın kontrolünü sağlaması ve Fatımi Devleti'nin hazinelerinin ele geçirilmesinin ardından devlet, ekonomik anlamda en iyi noktaya ulaşmıştır.³⁴³

Nureddin Mahmud, devletinin refah seviyesini koruyabilmek adına ciddi bir iktisadi sistemi uyguluyor olması da devlet hazinesinin güçlü kalmasını sağlayan diğer bir etkidir. Nureddin'in Abbasi ve Selçuklu toprak yönetiminden çok farklı bir sistem uygulamadığını anlaşılmaktadır. Halkın özel mülk edinme hakkı devam etmekle birlikte, öşür vergisi uygulaması devam etmektedir. Müslüman olmayanlardan alınan haraç ve cizye vergileri yine Nureddin döneminde düzenli olarak sürdürülmüştür. Bölge halkının alışıktığı toprak sisteminin devam etmesi ve disiplini sağlanmıştır. Ayrıca uygulanan ikta sistemi de topraklardaki verimli kullanımın artırılması noktasında etkili olmuştur. Sultan'ın bu konuda aldığı adil kararlar hem halkın hem de askerlerin ona bağlılığını artırmış, üretmek isteyen bir toplum görüntüsü oluşturmuştur. Nureddin Mahmud'un devlet hazinesi; zekat, fey ve meks vergileriyle de desteklenmiştir.³⁴⁴

Nureddin Mahmud Zengî, kendi adına para bastırmıştır. Nureddin Mahmud'un bunu devlet kontrolünde yaptırdığı anlaşılmaktadır. 3'te 1'i gümüş olmak üzere bakır ile karıştırılarak bastırılan para (fulüs) Zengî Devleti'nin sikkeleri olarak kullanılmıştır. Bastırılan sikkelerin üzerinde "el-melikü'l-adil" yazmaktadır.³⁴⁵ Sikkelerin diğer bir yüzünde Mahmud ibn Zengî ve "...salim en- nasr..." yazıları tespit edilebilmiştir. Nureddin Mahmud'a ait olan sikkeler Mardin Müze'sinde sergilenmektedir.³⁴⁶

³⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 503-506.

³⁴⁴ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 144-147.

³⁴⁵ Elisseeff, *Nur-ad-din*, 3: 821.

³⁴⁶ Zekai Erdal, Halil Mentese, "Mardin Müzesindeki Nureddin Zengi Sikkeleri", *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, sy.2 (2018), 18: 91-93.

Resim 3.4.1.: Nureddin Mahmud Zengî Sikkeleri

3.5. SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Nureddin Mahmud Zengî, XII. yy'ın en çok iz bırakan hükümdarlarında biridir. Gerek Haçlılar karşısında gösterdiği başarı gerek ekonomik olarak sağladığı istikrar gerekse sosyal ve kültürel anlamdaki duruşu bunu kanıtlamaktadır. Nureddin Mahmud, birçok eser inşa ettirmiş ve bu eserler yakın tarihe kadar yüzbinlerce belki milyonlarca insanın faydalandığı, Nureddin'in sadaka-i cariyeleri olarak nitelendirilmiştir. Nureddin'in halkı için inşa ettirdiği eserler hakkında bilgi vermek istiyoruz.

3.5.1. Camiler-Mescitler

Nureddin Mahmud Zengî daha öncede bahsettiğimiz üzere dini yaşamına oldukça dikkat eden, İslam'ın etkisini toplum üzerinde de görmeyi hedefleyen bir hükümdardır. Nureddin Mahmud Halep Hakimi olduktan kısa bir süre sonra meydana gelen depremten dolayı Halep Ulu Caminde hasarlar meydana gelmiş, kullanılmayacak hale gelmiştir. Nureddin, Halep'te ilk olarak bu camiyi yeniden inşa ettirmiştir. Eski halinden çok daha büyük bir alanda yapılan cami öncekine göre daha çok Müslümana ibadet imkanı sağlamıştır.³⁴⁷

Nureddin Mahmud yine iktidarının ilk yıllarında Urfa Ulu Cami ve Menbiç'te başka bir cami daha yaptırmıştır. Hama şehrinde alışılmış Selçuklu Mimarisinden çok farklı bir görünüme sahip olan, dört köşeli minareleri ile dikkat çeken el- Cami'ul Nûrî 'de Nureddin Mahmud Zengî tarafından inşa ettirilmiştir. Fakat Nureddin Mahmud'un

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9: 413.

Musul'da yaptırdığı el- Cami'ul Nûrî, sultanın yaptırdığı en göze çarpan eseri olmuştur.
348

Nureddin Mahmud, Kudüs'ü Haçlılardan geri almak fikrini öyle bir benimsemiştir ki oranın kontrolünü sağlayacağı zamanı düşünerek Mescid-i Aksa için dönemin en değerli sanatçılarından el- Ehterani'ye bir minber yaptırmıştır. Yaptırdığı minber Kudüs fethedilene kadar Halep Ulu Cami'inde kalmış, Nureddin'in bu arzusunu Kudüs'ü Haçlılardan geri alan Selahattin Eyyubi yerine gerçekleştirmiş ve minberi Mescid-i Aksa'ya getirtmiştir.³⁴⁹

Resim: 3.5.1.1.: Mescid-i Aksa'dan Nureddin Mahmud Zengi Minberi³⁵⁰

³⁴⁸ Elisseef, *Nur-ad-din*, 3: 776.

³⁴⁹ Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 174, "Halilurrahman Camii", erişim 26.05.2020, <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/dostun-dostunun-evi-el-halil/> Nureddin Mahmud Zengi'nin Kudüs fethi için bir değil iki minber yaptırdığı, bu minberlerden birinin Mescid-i Aksa için olduğu diğerinin ise El-Halil şehrindeki cami için olduğu iddia edilmektedir. El- Halil şehri isminin de çağrıştırdığı üzere İbrahim peygamberin şehri olarak bilinir. Ek-6

³⁵⁰ "Mescidi Aksa Minberi", erişim 26.05.2020 <https://www.davamizkudus.org/kudus/kudus-gezi-rehberi/nureddin-minberi/>.

Nureddin Mahmud, Dimaşk'te el- Medresetü'l Nuriyyetü- Kubra'nın hemen yanına inşa ettirdiği mescit, Suku'l-Hayl'de (at pazarı), Dergah'ta, Suku'l Kamh'ta (buğday pazarı), el- Giyâz yolunda yapılmış mescitler, Suku'l- Gazel'de, Dimaşk Kalesi yakınlarındaki Küçük Meydan'da, Kellâse'de ve son olarak Köşk Mescidi Nureddin Mahmud Zengî'nin umumi hizmetleri arasındadır.³⁵¹

3.5.2. Medreseler

İslam tarihinde eğitim-öğretim, Mekke'de Dar'ül Erkâm, Medine'de Mescid-i Nebi ve Suffa ile başlamış, Emevi ve Abbasi Dönemlerinde ise daha disipline edilmiş uygulamalar ile gelişimini sürdürmüştür. Bu döneme kadar dini ilimler ağırlıklı olarak eğitim- öğretim yapılmış, dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak bilgilerde öğrencilere verilmeye çalışılmıştır.³⁵² Fakat mescitlerde gerçekleştirilen bu eğitim, öğrencilerin ve öğretmenlerin mescidin bir ibadethane olması sebebiyle aksaklıklara ve sorunlara yol açıyordu. Bundan dolayı mescitten ayrı olarak medrese ilk defa Nişabur'da kurulan el-Kuşeyriyye medresesi ve Beyhakiyye medresesi olarak bilinir.³⁵³

İslam tarihinde ilk defa dini ve fenni ilim dallarında uzman olabilecek öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulmuş ilk medrese Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurucusu olduğu Nizamiye Medreseleridir. Basra, Nişabur, Musul, Bağdat, Merv, Isfahan, Herat gibi sosyal ve ticari anlamda gelişmiş şehirlerde medreseler kurulan Nizamiye Medreseleri bölgenin ilim ve bilim açısından gelişimini bambaşka bir boyuta taşımıştır.³⁵⁴

Nizamülmülk'ün medrese kurmasının ardından farklı ekoller ve farklı devletler medreseler kurmaya başlamıştır. Nureddin'in medrese kurmak ile ilgili temelde üç amacının olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçların ilki, kaliteli eğitim vererek ülkesinin refah seviyesini artırmaktır. İkinci amacı, bölgede bir tehdit olarak gördükleri şiiliğin önüne geçmek, halkın şiileşmesini engellemektir. Sonuncusu ise; sünni alimlerin sayısını artırarak sünni halkın bölgedeki varlığını korumak ve sayısını çoğaltmaktır.³⁵⁵

Nureddin Mahmud, Halep başta olmak üzere Şam, Hama, Hıms gibi Suriye'nin tüm bölgelerinde medrese kurmuştur.³⁵⁶ Bu medreselerde Şafi ve Hanefi mezhebinden

³⁵¹ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yer*, 165-169.

³⁵² İbrahim Sarıçam, Seyfeddin Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015),123-124.

³⁵³ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 172.

³⁵⁴ Sarıçam, Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 131-132.

³⁵⁵ Harun Yılmaz, *Zengiler ve Eyyubiler Dimaşk'ta "Medreseler"*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 206-209.

³⁵⁶ Taef Kamal el- Azhari, *The Saljuqs of Syria*, (Berlin: Klaus Schwarzs Verlag, 1997), 327.

alimler; tefsir, hadis, fıkıh dersi verirken aynı zamanda tıp, felsefe ve matematik yine bu medreselerde okutulmuştur.

Nureddin Mahmud Halep'in hakimiyetini ele aldığı anda buradaki tek medrese Necmeddin İlgazi'nin inşa ettirdiği Zeccaciyye Medresesi idi. Fakat bu medrese Halep'teki Şii sempatizanlar tarafından provoke edildiğinden halk için istenilen düzeyde fayda sağlanamamıştır. Nureddin Mahmud, 1150 yılında Halep'in en büyük Hanefi medreselerinden olan Helâviyye medresesini yaptırmıştır. Aynı yıllarda Halep'te el-Medresetü'l-Nifriyetü'n-Nûriyye'yi Şafiler için inşa ettirmiştir. 1555 yılında ise yine Halep'te Asrunniyye Medresesini kurmuştur.³⁵⁷ Medrese ismini Nureddin Mahmud'un özel isteği ile Halep'e gelen büyük alim Şerafeddin Ebu Said Abdullah bin Ebî Asrun'dan almıştır. Ebi Asrun, Halep'te medresenin başına geçtikten sonra Nureddin ona; Menbiç, Hama, Hıms ve Şam'da yaptırdığı medreselerin yükümlülüğünü de vererek bölge olarak ilmi açıdan da bir bütünlük sağlamayı amaçlamıştır. Mescidü'n-Nûr da Şafiler için yaptırdığı eserlerdendir.³⁵⁸ Nureddin böylece Halep'te yaygın olan Alevi sempatizanlığını kurduğu medreseler sayesinde azaltmış Halep'i adeta bir ilim şehrine dönüştürmüştür.³⁵⁹

Nureddin Mahmud, Dımaşk'ı hükmü altına aldığı anda şehirde Hanbelilere ait olduğu bilinen el-Musmariyye Medresesi'nden başka büyük medrese bulunmamaktaydı. Nureddin Mahmud, ilk olarak 1160'ta el-Kellâse medresesini açmıştır. Nureddin Mahmud Dımaşk'te; “Medresetü'n-Nûriyye el-Kübra”, “Medresetü'n-Nûriyye es-Süğra”, “Medresetü'nNûriyye el-Malikî”, “Medresetü's-Selâhiyye” medreselerini yaptırmıştır.³⁶⁰

Nureddin Mahmud, çocukların ilköğretimini önem vermiş, mekteplerin daha efektif kullanılmasını sağlamıştır. Nureddin Mahmud döneminde mektep öğretmeni olmanın itibarı da artmıştır. Yetim mektebi olarak bilinen Mekatibü'l-Eytâm Nureddin Mahmud'un uygulamasıdır.³⁶¹ Ayrıca Nureddin Mahmud, müstakil olarak hadis

³⁵⁷ Yılmaz, *Zengiler ve Eyyubiler Dımaşk'ta "Medreseler"*, 50.

³⁵⁸ Turan, Abdulkadir, “Nureddin Mahmud Zengi Devri'nde (541-569/1146-1174) İlmîyye Sınıfı”, *BeytülMakdis Araştırmaları Dergisi*, 2018, c.18, sy.3, 37.

³⁵⁹ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 180.

³⁶⁰ Nuaymi, Ebü'l- Mefahir Muhyiddin Abdülkadir b.Muhammed b. Ömer, *ed-Dâris fî Tarihi'l-Medaris*, thk. Cafer el-Haseni, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1988), 1: 248-249; Elisseeff, *Nur-ad-din*, 3: 925.

³⁶¹ Turan, Abdulkadir, “Nureddin Mahmud Zengi Devri'nde (541-569/1146-1174) İlmîyye Sınıfı”, 40.

çalışmalarının yapılabilmesi amacıyla Dar'ül-Hadis'i inşa ettirmiştir.³⁶² Nureddin'in yaptırdığı bu medreseler ilmi açıdan bölgede farkındalık yarattığı gibi mimari açıdan takdir almıştır. Medreseler daima camilerin yakınına inşa ettiriyor; şadırvanlar, sarnıçlar kullanılarak medresenin görünüşü ile insanları etkilemesi hedefleniyordu.³⁶³

Nureddin Mahmud, dönemi boyunca inşa ettirdiği medreseler ile ilim ve bilime ne kadar önem verdiğini sadece sözleriyle değil eylemleriyle ortaya koyan bir hükümdar olmuştur. Bu sayede her biri kendi alanında yetkin ilim ve bilim insanları yetişmiş, Halep bir medeniyet şehri görüntüsüne Nureddin sayesinde kavuşmuştur.

3.5.3. Bimaristanlar

Umumi hizmet kapsamında insanlığın belki de en çok ihtiyaç duyduğu kurumlardan birisi de şüphesiz hastanelerdir. İslam tarihinde ilk hastane Emeviler tarafından 706-707 yıllarında Dımaşk'te kurulmuştur.³⁶⁴ Bu tarihten itibaren, Müslüman devletler hastaneler yapıp, uzman hekimler yetiştirmek ve insanlara faydalı olmak adına hastaneleri çok daha kullanışlı ve işlevsel hale getirebilmek için uğraşmışlardır.

Bimaristanlara yani hastanelere Büyük Selçuklu Devleti oldukça önem vermiş, Vezir Nizamülmülk, Nişabur'da devletin ismini taşıyan ilk hastanesini kurmuştur. Zencan'da, Gence'de, Erran'da, Ebreh'te, Kaşan'da Selçuklulara ait hastaneler yaptırılmış, Anadolu Selçuklu döneminde ise; Kayseri, Sivas, Konya Çankırı, Amasya Tokat, Kastamonu, Aksaray gibi merkezlere hastaneler inşa ettirmiştir.

Nureddin Mahmud Zengî ise; ilime ve bilime değer vermesinin yanı sıra devlet kültürünün kendisine kazandırdığı şuurla halkının çok daha iyi hizmet görebilmesi adına dönemin şartlarını göz önüne alarak çok yüksek kapasiteli hastaneler-bimaristanlar inşa ettirmiştir. Nureddin ilk hastanesini Halep'te Suku'l Hevâ olarak bilinen yere inşa ettirmiştir.³⁶⁵

Dımaşk'te 1154 yılında yapılmış olan Nureddin Mahmud'un yaptırdığı en kapsamlı hastane şüphesiz Bimaristan-ı Nuri'dir. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar aktif olarak hizmette kalan hastane hem hekimleri ile bölgeye ün salmış hem de mimari olarak göz dolduran bir eserdir. Dönemin en üstün hastanesi olarak bilinmektedir.³⁶⁶

³⁶² Palabıyık, "Medreseler ve Mektepler", İslam Kurumları Tarihi, ed. Eyüp Baş, (Ankara, Grafiker Yayınları,2017), 492.

³⁶³ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 180-188.

³⁶⁴ Cengiz Tomar, "Dımaşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.38 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 313.

³⁶⁵ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 214-216.

³⁶⁶ Corci Zeydan, *İslam Medeniyetleri Tarihi*, çev. Zeki Megâmiz, (İstanbul: Üç Dal neşriyat, 1972), 3: 401.

Nuri hastanesinin ünü o kadar büyüktür ki sırf incelemek için gelen İranlı bir asilzade'nin hastalara uygulanan muhteşem diyet yemeklerini tadabilmek için hasta taklidi yaptığı bilinmektedir. Kahire'de döneminin en muhteşem örneği olan Mansur hastanesini inşa ettiren Sultan Mansur'un genç bir kumandan iken Şam'da safra kesesinden rahatsızlanınca Nuri Hastanesine kaldırılmıştır. Tedavi olan Mansur, eğer Allah kendisine yöneticilik nasip ederse Nuri hastanesi gibi bir hastane yapacağına dair söz vermiştir. Çünkü hastanenin verdiği hizmet karşısında oldukça etkilenmiştir.³⁶⁷

Nuri hastanelerinde çalışan hekimler, tıp, musiki ve diyet tedavileri ile hastalarına şifa dağıtmak noktasında bölgede eşi olmayan bir seviyede hizmet vermekteydi. Ayrıca Nureddin Mahmud'un yaptırdığı tüm umumi hizmetlerde olduğu gibi hastanelerine de vakıf kurması, durumu ve imkanı olmayan insanların hastanelerden faydalanabilmesini sağlıyor, ciddi bir fon oluşturuyordu.³⁶⁸

Nureddin Hastanesi'nde çok değerli doktorlar görev yapmıştır. Tıp bilgisinin yanında Matematik, Astronomi ve Musiki ile de ilgilenen El-Muhammedeyn Nureddin Mahmud tarafından hastanenin başına getirilmiştir. Muhammedeyn musikiyi hastaların tedavisinde kullanması ile ün yapmış bir tabiptir. Göz hekimliği sonrasında da burada tıp eğitimi veren değerli alim ed-Dahhar ve İbnü'n-Nefis Nureddin Hastanesinin tabiplerindedir.³⁶⁹

3.5.4. Diğer Faaliyetler

Nureddin Mahmud Zengî, camiler, mescitler, medreseler ve hastaneler inşa etmek dışında halkının sosyal hayatına etki eden birçok faaliyet yürütmüştür. Özellikle kadınların kendilerini geliştirebilmeleri için hankâhlara yönlendirmeler yapılmıştır. Nureddin Mahmud, kadınların bu dönemde eğitim- öğretim faaliyetlerinden yararlanamamasının eksikliğini, hankâhlarda dini ve sosyal hayat ile ilgili eğitimler verdirerek gidermeye çalışmıştır.³⁷⁰

Nureddin Mahmud'un yaptırdığı ribatlar ise hükmettiği topraklarda; İslam'a, sünni akıma ve kendisinin hükümdarlığına olan bağlılığın artmasında etkin rol oynamıştır. Ribatlarda yetişerek irşad görevi yapan alimler, halkın fikri duruşunu yönlendirmede oldukça öneme sahipti. Bu konularda tecrübe sahibi olan Nureddin

³⁶⁷ Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan Allah'ın Güneşi*, çev. Servet Sezgin, (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı yayınları, 2017), 141-142.

³⁶⁸ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 214-218.

³⁶⁹ Fatma, İnce, "Ortaçağ'da Türk-İslam Tıbbının Parlak Mümessili: Nureddin Hastanesi", *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, sy.3 (2018), 18: 80-82.

³⁷⁰ Azhari, *The Saljuqs of Syria*, 326.

Mahmud hakimiyeti altındaki yerlere, bu sebeplerle çok sayıda ribat ve hankâh inşa ettirmiştir. Nureddin'in bu uygulaması kendi döneminde de sonrasında da örnek alınmış ve birçok kişi bu ve buna benzer kurumların yapımında katkı sağlamıştır.³⁷¹

Nureddin Mahmud, makam ve meşhed yapımını da önemsemiştir. Tarihin ve kendisinin önem verdiği şahısların ismini yaşatmak Nureddin için kıymetli bir duruştur. Bunu göreve gelir gelmez yaptırmaya başladığı makam ve meşhedlerden anlayabiliyoruz. Nureddin, Halep'te İbrahim makamını, Hz. Ali'ye nispet edilen makamı, Hz. Hüseyin'in makamını yaptırmıştır. Dimaşk'te ise ed-Dârâni'nin meşhedini yaptırarak bu konudaki hassasiyetini korumuştur.³⁷²

Nureddin Mahmud, yollar ve hanlar konusunda da halkına hizmet vermiş bir hükümdardır. Halep'te sokakları düzenletmiş yolları genişletmiş ve kaldırımlar yaptırmıştır. Bunun yanında yolların güvenliği ile ilgili titizliği sayesinde hükmü altında olan topraklarda tüccarlara güven vermiş ve ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁷³

³⁷¹ Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 194-196.

³⁷² Kök, *Nureddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 168-169.

³⁷³ Ebû Şâme, *Kitabü'r-Ravzateyn*, 1:5; Mehmet Emin Yağmur, "Nureddin Mahmud Zengi'nin Haçlılar İle Olan Mücadelesi", (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 137.

SONUÇ

Nureddin Mahmud, XI. yy'da yaşanan askeri, siyasi ve sosyal olayların etkilerinin devam ettiği XII. yy'da hüküm sürmüştür. Zengî ailesinin siyasi alandaki varlığı dedesi Aksungur'un bir atabeg olarak Selçuklu ailesine hizmet etmesi ile başlamıştır. İmâdüddin Zengî, babasından daha aktif bir dönem geçirmiş ve Musul ve Halep Sultan'ı olarak anılmıştır. Onun ölümünün ardından ise Nureddin Mahmud kendi dönemini inşa etmek üzere Halep Hakimi olmuştur. Ailesinin siyasi alandaki varlığı kendisine itibar kazandırmıştır.

Nureddin Mahmud'un babası İmâdüddin Zengî'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Askeri ve siyasi anlamda tecrübeler edinmiştir. İmâdüddin Zengî'nin Haçlılara karşı olan mücadelesi, kararlılığı ve azmi Nureddin Mahmud'a örnek olmuştur. Babasının vefatından sonra abisi ile hiçbir şekilde sorun yaşamadan Halep'i tercih etmiş ve Haçlılar ile olan mücadeleye bir ömür adamıştır.

Nureddin Mahmud'un babasından farklı olmayı tercih ettiği birkaç nokta da vardır. Nureddin Mahmud, İslam'ın emirlerini yerine getirmek noktasında oldukça hassas davranmıştır. Nureddin Mahmud, sarhoş haldeyken bir köle tarafından aciz bir halde öldürülen babasından etkilenmiş olacak ki alkolle arasına ciddi bir mesafe koymuştur. Namazlarına, oruçlarına dikkat etmiş, gece ibadetlerinde devamlı olmaya gayret göstermiştir.

Nureddin Mahmud'un babasından farklı olarak benimsediği bir başka konu ise halkı ile ilgili duruşudur. İmâdüddin Zengî halkı tarafından saygı duyulan bir lider olmasının yanında oldukça mesafeli, kendisinden korkulan bir liderdi. Nureddin'in iktidar sürecine bakıldığında ise babası gibi halkını mesafe ve korku ile kontrol altında tutmak gibi bir yöntem benimsemediğini anlıyoruz. Aksine halkı ile beraber olmayı seven, adalet algısı yüksek aynı zamanda da otoriter kimliğini koruyan bir lider duruşu görüyoruz.

Nureddin Mahmud Zengî'nin şahsiyeti incelendiğinde; askeri, siyasi ve sosyal anlamda donanımlı, İslam'a olan bağlılığı oldukça yüksek bir karakterde olduğu görülmektedir. Adaleti, hayatının merkezine koyan Nureddin Mahmud Zengî, Haçlıları bölgeden çıkarmak, Şii etkisini azaltmak ve Kudüs'ü İslam hakimiyeti altına almak hedefleri ile hareket etmiştir.

Nureddin Mahmud Zengî, kendisine çizdiği yol doğrultusunda Haçlılara karşı büyük zaferler kazanmış, istediğine yakın bir başarı elde etmiştir. I. Haçlı Seferinin

Müslümanlar üzerinde yarattığı kötü etkiyi yok etmiş ve Haçlılara karşı İslam Birliği düşüncesini belli ölçüde gerçekleştirmiştir. Haçlıların korkulu rüyası haline gelen Nureddin Mahmud Zengî, Haçlıları büyük hatalar yapmaya zorlayan askeri ve siyasi hamleleri ile onları çoğu kez bertaraf etmiştir.

Nureddin Mahmud, kararlarını verirken reel politikanın gereğini yapmış, devleti için en doğru olanı tercih etmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda birçok kez Anadolu Selçuklu Sultanları ile karşı karşıya gelmiş fakat duruşundan ödün vermemiştir. Nureddin Mahmud'un ilkeli duruşu sadece Selçuklulara karşı değil bölgedeki tüm güç sahibi Müslüman liderlere karşı böyle olmuştur. Bölgede Haçlılar karşısında daha büyük güç olmak hedefi ile hareket eden Nureddin Mahmud, Müslüman bölge liderleri ile olan ilişkilerini yakın tutmak için adımlar atmış fakat her zaman kendi devletinin menfaatini öncelemiştir.

Nureddin Mahmud, şii akımın XI ve XII. yy. temsilcisi Fâtımî Devleti karşısındaki politikasında da tutarlı bir duruş sergilemiştir. I. Haçlı Seferinden sonra büyük kayıplar yaşayan Fâtımîler karşısında Nureddin Mahmud, hem sünni akımın bölgede etkin olabilmesi için hem de Kudüs'ün fethi ile ilgili planlarının gerçekleşebilmesi için aktif askeri ve siyasi hamleler gerçekleştirmiştir. Zengîler öncesi dönemden Fâtımîlerin hamlelerini iyi okuyan Nureddin Mahmud, bu süreçte hata yapmamış, sahip olduğu tecrübe sayesinde Kudüs'ün fethi için büyük engel olan Fâtımîleri tarih sahnesinden silmiştir.

Nureddin Mahmud Zengî'nin; idari, iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. İdari anlamda Abbasiler ve Selçuklulardan çok farklı bir sistem tercih etmeyen Nureddin Mahmud, sistemin iyi işleyebilmesi adına yetkin insanları göreve getirmeye çalışmıştır. İdari sisteminde tercih ettiği isimler ve elde edilen başarılar incelediğinde Nureddin Mahmud'un bu konuda yaptığı tercihlerinin doğru olduğu görülmektedir.

Nureddin Mahmud, el-Adil sıfatı ile övülmüş bir hükümdardır. Öncelikle devlet yönetiminde adalet kavramını hareket merkezine alarak kararlar vermiştir. İslam hukuku ile ilgili ciddi okumalar yaparak, alimlere danışarak kendini bu konuda devamlı geliştirmeye çalışmıştır. Kurduğu adalet sarayları ile hem devletin hem de halkın haklarını arayabileceği bir zemin oluşturmuştur. Haklıya hakkının teslim edileceğine olan güven ortamını sağlamıştır. Yaptığı tüm bu eylemlerin sonucunda el-Âdil sıfatı kendisine layık görülmüştür.

Nureddin Mahmud, sosyal ve kültürel anlamda ise belki de döneminin en başarılı ismi yorumu yapılabilir. İnşa ettirdiği medreseler, mescitler, بیمارستانلار, kervansaraylar, ribatlar bu konudaki haklı itibarının kanıtı mahiyetindedir. Nureddin daima ilme önem veren bir lider olmuştur. Hayatının önemli bir bölümü daha çok öğrenmek adına katıldığı ilim meclislerinde geçmiştir. Sünni akımın desteklenmesi, yayılması için elinden gelen tüm imkanları alimler için seferber etmiştir. İnşa ettirdiği medreselerden bazıları yakın tarihe kadar varlığını korumuş ve faaliyetlerini sürdürerek ilim insanı yetiştirmeye devam etmiştir. Yine aynı şekilde yaptırdığı hastaneler belki de hala benzeri olmayan imkanlar sunarak insanlığa faydalı olabilmek için büyük bir özveri ile çalışmıştır.

Sonuç olarak Nureddin Mahmud Zengi her anlamda bugüne ışık olması gereken en önemli Müslüman liderlerden birisidir. Nureddin Mahmud Zengî sadece Haçlılara karşı büyük zaferler kazanmış başarılı bir komutan ya da Kudüs'ün fethine zemin hazırlayan kıymetli bir şahsiyet olarak değil aynı zamanda tarihten edindiği tecrübeler ile yanlıştan vazgeçip doğru olanı tercih edebilen, adaleti, ilimi-bilimi önemseyen, medeniyet inşa eden, yaşadığı çağa yön veren, kendisinden sonrakilere rota çizen, Müslüman lider, roll-modelidir.

KAYNAKÇA

- Abdulkasım, Kasım. “Beytü’l Makdis Bölgesinde Eyyubilerin Haçlılara Karşı Mücadelesi”, *Uluslararası Selahaddin Eyyubi Sempozyumu*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 1997.
- Abû'l-Farac, Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi*. çev.: Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.
- Ağırakça Ahmet, “İhşîdiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 551:553.
- Akyol, Hasan. “Atabeglikler”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed: Refik Turan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Alptekin, Coşkun. “Artuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 418-419. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Alptekin, Coşkun. *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Yayınları, 1985.
- Altan, Ebru. “İkinci Haçlı Seferi (147-1148)”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*, İstanbul: Ensar Yayınevi, 2012.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (3)*, İstanbul: Ensar Yayınevi, 2011.
- Aşur, Fayid Hammad Muhammed. *el-Cihadü'l-İslâmî zıdde's-salibiyyin fi'l-asri'l-Eyyubi*. Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1983.
- Atıcı Arayacan, Ayşe. *Hasan Sabbâh ve Alamuût*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Aycan İrfan, Söylemez Mahfuz, Altınay Ramazan, Erkoçoğlu Fatih ve Parlak Nizamettin. *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2011.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2017.
- Azimli, Mehmet. *Hz. Ali Neslinin İsyancıları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Azimli, Mehmet. *Hz. Ali'nin Neslinin İsyancıları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Beyyümî, Ali. *Kuruluş Devrinde Eyyübîler*. çev. Abdulhadi Timurtaş. İstanbul: Kent Yayınları, 2005.
- Bezen, Gülay Öğün. *Begteginliler*. İstanbul: Türkiye Gençlik Vakfı, 2000.

- Bezer, Gülay Öğün. “İmâdüddin Zengi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 258-261. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2016.
- Bündârî, el-Feth b. Alî. Sene'l-Berki'ş-Şâmî. *Sene'l-Berki'ş-Şâmî*, thk.: Dr. Fethiye en-Nebravî. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1979.
- Çalışır, A. Onur. *Deniz Aşırı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)*, İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2018.
- Demircan, Adnan, Azimli, Mehmet. *İslam Tarihi 2*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Demircan, Adnan. *Ali- Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Demirkent, Işın “Bizans”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 230-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 525-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık. 1997.
- Durant, Will. *İslam Medeniyeti*, İstanbul: Tercüman, t.y.
- Ebu Şame, Ebû'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk: İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Ebu'l- Fida, İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî. *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer*. thk.: Mahmud Deyyüb. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l İlmiyye, 1997.
- El- Azhari, Taef Kamal. *The Saljuqs of Syria*, Berlin: Klaus Schwarzs Verlag, 1997.
- Elisséeff, Nikita. *Nur Ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*, Damas: Institut Français De Demas, 1967.
- Emanet, Celal. *Emeviler Döneminde Fetih Politikası*, Ankara: Özlenen rehber Yayıncılık, 2017.
- Erdal Zekai, Menteşe, Hasan, “Mardin Müzesi'ndeki Nureddin Zengi Sikkeleri”, *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 28, sy.3, (2018): 91-95.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*. İstanbul; Çizgi Kitabevi, 2018. 51-120.
- Eskikurt, Adnan. *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü'Ailesi)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

- Gençtürk, Çağatay. “Selahaddin Eyyubi ve Nureddin Mahmud Arasındaki Münasebetler”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1, sy.2 (2018): 51-61.
- Gök, Halil İbrahim. “Musul Atabegliği; Zengiler (Musul Kolu:1146-1233)”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.
- Gürbüz, Osman. “XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum: 2012.
- Gürbüz, Osman. *Selahaddin Eyyûbi(Hayatı ve Şahsiyeti)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev: İsmail Yiğit, c.4, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1986.
- Hillenbrend, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev: Nurettin ElHüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015
- Hitti, Philip K. “Batı ile Doğu Arasında Askeri Temaslar: Haçlı Seferleri”, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev: Salih Tuğ, c. 4. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hunke, ,Sigrid. *Avrupa'nın Üzerine Doğan Allah'ın Güneşi*. çev. Servet Sezgin. İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.
- Işık, Abdulcelil, “Haçlılarla Mücadelede Halep Şehrinin Rolü ve Önemi (Selçuklular– İmâdeddin Zengi ve “Nüreddin Mahmûd Dönemleri), *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6, sy.3, (2019): 11-22.
- Işık, Abdulcelil, “Haleb Zengî Atabeyliği'nin Haçlılar ile Mücadelesinde Maneviyatın Rolü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.16, (2018): 262-274.
- İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Alî ed-Dımaşkî. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk.: Muhibbuddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Umrevî. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1995.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk.: İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadr, 1978.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl ed-Dımaşkî., *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk.: Ahmet Câd. Kahire: Dârü'l-hadis, 2006.
- İbn Şeddâd, Ebü'l-Mehâsim (Ebü'l-İzz) Bahâüddîn Yûsuf el-Mevsilî el-Halebî. *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*, thk.: Yahyâ Zekeriyâyâ. Dımaşk: Vezaretü'ssekâfe, 1991.
- İbn Vâsıl, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim b. Nasrillâh et-Temîmî el-Hamevî. *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri benî Eyyûb*, thk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire: Matbaatü'l-emiriyye, 1957.
- İbn'ül Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-Zamân fî târihi'l-A'yân*. Haydarabat: Dairetü'l-maarif el-Osmanî, 1951.
- İbnü'l Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî. *Bugyetü't talep fî Tarihi Halep*. çev: Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî Cezerî. *el-Kâmil fi't-tarih*. Beyrut: Darü'l Kutubi'l İlmiyye, 1987.
- İbnü'l Kalanisi, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed et-Temîmî. *Târîhu Dımaşk*. thk. Süheyl Zekkar. Dımaşk: Dâru Hassan, 1983.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî Cezerî. *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*. thk.: Abdülkadir Ahmed Tuleymât. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-hadis, Bağdat: Mektebetü'l-müsna, 1963.
- İbnü'l-Ezrâk, Ahmed b. Yusuf b. Ali. *Târîhu'l-Fâriki*., thk.: Bedevî Abdüllatif Avad. Kahire: el-Hey'etü'l-'Amme lî Şuuni'l-Matabi' ve'l-Emireyt, 1959.
- İnce Fatma, “Nureddin Mahmud Zengi ve Haçlılar'la Mücadelesi”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2011.
- İnce Fatma, “Ortaçağ'da İslam /Türk- İlam Tıbbının Parlak Mümessili: Nureddin Hastanesi”, *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 28, sy.3, (2018):69-90.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Alparslan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 526-530. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Karaca Gölgesiz, Sevtap, ”I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasî Durumuna Bakış”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, sy. (2012): 145-146.

- Karakuş, Nadir. “Haçlı Seferleri’nden Moğol İstilâsı’na Tarihin Tanığı: Hârim Kalesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakülte Dergisi*. sy.1 (2017): 53-85.
- Karakuş, Nadir. “Miladî XII. ve XIII. Asırda Dımaşk ve Haçlılar”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. sy,1(2018): 189-213.
- Karakuş, Nadir. *Haçlı Seferlerinde Haşhaşîler*. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- Kesik, Muharrem, “Sultan I. Mes’ud- Nüreddîn Mahmûd b. Zengî İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğu’nun Yıkılışı”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi*, sy.3, (2018): 83-98.
- Khoniates, Niketas. *Historia (Ioannes ve Manuel Devirleri)*. çev. Fikret İşiltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Kinnamos, Ioannes. *Historia (1118-1176)*. thk. Işın Demirkent. Ankara: Türkiye Tarih Kurumu, 2001.
- Kök, Bahattin, *Nureddin Mahmud bin Zengi ve Kurumlardaki Yeri*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Kök, Bahattin. “Nureddin Mahmud Zengi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 33: 259-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Küçüksipahioğlu, Birsal, “Urfa Haçlı Kontluğu ve İmâdeddin Zengi”, *Medeniyetler beşiği Orta Doğu ve Şanlıurfa: Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (2017): 51-56.
- Kütük, Ahmet, “Nureddin Mahmud Zengi’nin Kuzey Sınırdaki Hristiyan Devletlerle İlişkileri”, *Beytül Makdis Araştırmaları Dergisi*, 28, sy.3, (2018): 51-68.
- Lewis, Archibal R. *Nomads and Crusaders*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.
- Lewis, Bernard, *Orta Doğu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017.
- Lock, Peter. ”Narrative Outline Of The Crusades”, *The Routledge Companion To The Crusades*. London: Routledge Companies To History, 2006.
- Maalouf, Amin, *The Crusades Through Arab Eyes*. çev. Jon Rothschild. London: Al Saqi Books, 1984.
- Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 496-500. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu’ d-Düvel Selçuklular Tarihi II /Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*. hzl.: Ali Öngül. İstanbul: Kabalacı Yayıncılık, 2017.

- Nuaymi, Ebü'l- Mefahir Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed b. Ömer. *ed-Dâris fi tarihi'l-medaris*. thk. Cafer el-Haseni. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1988.
- Nüveyri, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihayeti'l-ereb fi fununi'l-edeb*. thk. Abdulhalim Nedvi. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1987.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kılıçarslan II.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 399-403. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmülmülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 194-196. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Palabıyık, Hanefi. “Medreseler ve Mektepler”, *İslam Kurumları Tarihi*. ed. Eyüp Baş. Ankara, Grafiker Yayınları, 2017.
- Palabıyık, Hanefi. ”Fatımiler.” *İslam Tarihi 2*. Edt: Adnan Demircan ve Mehmet Azimli, Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Palabıyık, M. Hanefi. “Medreseler ve Mektepler”, *İslam Kurumları Tarihi*. ed. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Payne, Robert. *The Crusades A History*, London: WordsWorth Editions, 1998.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Sultan Alparslan Fethin Babası*. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2017.
- Polat, İbrahim Ethem. *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*. Ankara: Vadi Yayınları, 2006.
- Polat, Ziya, “Nüreddin Zengî'nin Dımaşk Hakimiyeti ve Biladuşşâm'da Birliğin Sağlanması”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, sy.1, (2019): 1-15.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev.: Fikret Işıltan. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Sarı, Yasemin, “Zengiler Dönemi (1127-1250 Urfa ve Çevresi)”, *I. Uluslararası İslam tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 2016) Mart Tebliğler*, 1, (2016): 200-207.
- Sarıçam, İbrahim, Erşahin, Seyfeddin. *İslam Medeniyet Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2015.

- Sertavi, Mahmûd Fayiz İbrâhim. *Nureddin Zengi fi'l-edebi'l-Arabi fi asri'l-hurubi's-Salibiyye*. Amman: Dârü'l-Beşir, 1990.
- Setton, Kenneth M. "Volume I The First Hundred Years", *A History of The Crusades*. London: The Universty Of Wisconsis Press, 1969.
- Sevim, Ali, "Dandanakan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 456-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Seyyid, Eymen Fuâd "Fâtîmiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 12: 228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Sümer, Faruk. "Mesud I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 339-342. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Şen, Mehmet Emin. "Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Şeşen, Ramazan. "Selahaddin Eyyûbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 337-340. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Eyyûbi Ve Devri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000.
- Tomar, Cengiz. "Dımaşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 31-315. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Treece, Henry. *The Crusades*. USA: Barnes& Noble Books, 1994.
- Turan, Abdulkadir, "Nüreddin Mahmud Zengi Devri'nde (541-569/1146-1174) İlimiye Sınıfı", *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 28, sy.3, (2018): 35-50.
- Turan, Abdulkadir. "Nureddin Mahmud Zengi Ve Devri". Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Turan Neşriyat ve Yayıncılık, 1971.
- Turan, Osman. *Selçuklu Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Türkücü, Muhammed, "Nureddin Zengi'nin haçlılarla Mücadelesi ve Siyasi Birlik Çabası(1146-1174)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019.
- Tyrensis, Wilermus. *Haçlı Kroniği*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ötüken, 2016.
- Urfalı Mateos ve Papaz Grigor'un Zeyli, çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962.

- Usta, Aydın. *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- Usta, Aydın. *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- Yağmur, Mehmet Emin, “Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılar İle Olan Mücadelesi”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016.
- Yakût, el-Hamevî. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l- Büldân*, Beyrut: Dârü Sâdr, 1977.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1: 31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. c.7, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Harun. *Zengiler ve Eyyubiler Dımaşk'ta “Medreseler”*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Yürekli, Tülay, “Eyyubilerde İstihbarat”, *Türkiyat Mecmuası*, 27, sy. 2, (2017): 293-311.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, Me'mûn es-Sâgircî. .Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Zeydan, Corci. *İslam Medeniyetleri Tarihi*. çev. Zeki Megâmiz. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1972.

EKLER

Ek-1

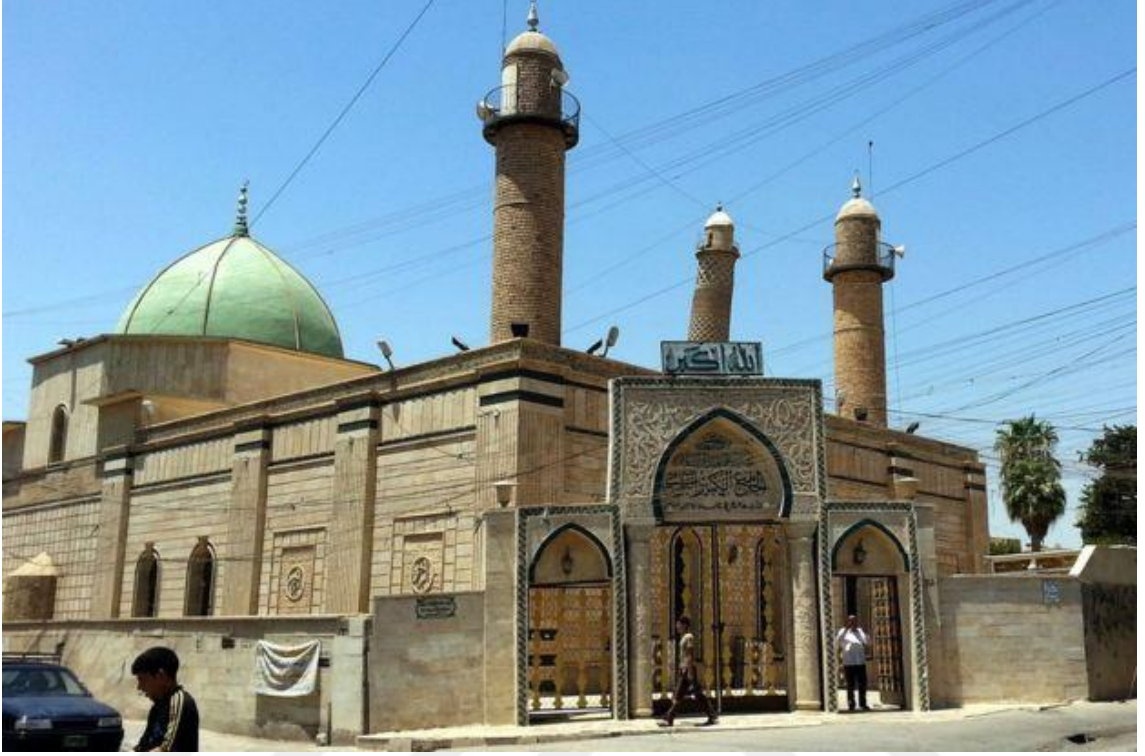
Nuri Cami- Hama³⁷⁴

³⁷⁴ “Nuri Mosque Hama”, erişim 11 Mayıs 2020, <https://archnet.org/sites/1856>.

Ek: 2

Nurî Cami- Musul³⁷⁵

³⁷⁵ “al nuri mosque, mosul”, erişim 11 Mayıs 2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-46595328>

Ek: 3

Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk³⁷⁶

Ek: 4

Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk.

³⁷⁶ “Dımaşk-Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi”, erişim 11 Mayıs 2020, <https://algedra.com.tr/en/blog/nuriye-school-of-damascus-seljuk-style-of-islamic-interior-design>

Ek: 5

Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk.

Ek: 6

Nureddin Mahmut Zengi Türbesinin Kubbesi.

Ek: 7

Nureddin Mahmud yaptırdığı iddia edilen bir diğer minber Filistin’de el-Halil şehrinde Halilurrahman Camii’nde sergilenmektedir. Nureddin Mahmud Zengi Minberi³⁷⁷

³⁷⁷“ Halilurrahman Camii”, erişim 26.05.2020, <https://www.haber7.com/ortadogu/haber/2484452-israilin-acik-cezaevine-cevirdigi-mahalle>

Ek: 8

21 Ağustos 1969 yılında Nureddin Mahmud'un Mescid-i Aksa için yaptırdığı minber kundaklanmış, 2007 yılında minber aslına uygun olarak yeniden yaptırılmıştır.

